

UNIVERZA V LJUBLJANI
PEDAGOŠKA FAKULTETA

NATAŠA UDIR

**LIK ČAROVNICE V LJUDSKIH PRAVLJICAH –
ŠTUDIJA PRIMERA: *MODRA VASILISA***

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA, 2014

UNIVERZA V LJUBLJANI
PEDAGOŠKA FAKULTETA
ŠTUDIJSKI PROGRAM: PREDŠOLSKA VZGOJA

NATAŠA UDIR

Mentorica: red. prof. dr. MILENA MILEVA BLAŽIĆ

Somentorica: dr. MONIKA KROPEJ

**LIK ČAROVNICE V LJUDSKIH PRAVLJICAH –
ŠTUDIJA PRIMERA: *MODRA VASILISA***

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA, 2014

ZAHVALA

Zahvaljujem se mentorici prof. dr. Mileni Milevi Blažić za vse koristne nasvete, pomoč in za spodbudne besede ter somentorici dr. Moniki Kropelj za pomoč pri iskanju ustrezne literature. Zahvaljujem se tudi možu Jožetu in najinim štirim otrokom – Jerci, Jasni, Jožetu in Janji, ki so me ves čas študija podpirali in mi stali ob strani.

POVZETEK

Diplomsko delo z naslovom *Lik čarovnice v ljudskih pravljicah – študija primera: Modra Vasilisa* je sestavljeno iz treh delov. V prvem, teoretičnem delu na podlagi podatkov dostopne strokovno-znanstvene literature predstavimo nekatere definicije pojma čarovnica, prikažemo razvoj pojma čarovništva skozi zgodovino in se osredinimo na stereotipne predstave, ki so skozi stoletja in pod vplivom družbenih, političnih, predvsem pa religiozno-filozofskih vzrokov pripeljale do negativnega pojmovanja čarovnic in čarovništva.

V drugem, empiričnem delu povzemamo predstave, ki so se izoblikovale med obstojem in verovanjem v čarovnice. Predstavimo lik Magna mater, Vélike matere, ki je s svojim ambivalentnim značajem vplivala na poznejša ženska božanstva, in sicer na antično boginjo Hekato, nemško božanstvo Percht, slovansko Pehtro in rusko Jago baba. Na podlagi analize o nastanku pravljic umestimo lik čarovnice v poligenetsko teorijo in znotraj le-te predstavimo lik Jage babe.

S povzemanjem analize jungovske psihoanalitičarke Clarisse Pinkole Estés na študiji primera ljudske pravljice *Modra Vasilisa*, ki je zapisana v knjigi *Ženske, ki tečejo z volkovi*, predstavimo lik Vasilise in lik Jage babe ter opišemo devet nalog iniciacije, kot jih razlaga omenjena avtorica.

V sklepnem delu analitično vrednotimo ljudsko pravljico *Modra Vasilisa* ter oba glavna pravljična lika – lik Vasilise in lik Jage babe – umestimo v sodobni čas in prostor.

Ključne besede: čarovnice, Magna mater, Jaga baba, Vasilisa.

SUMMARY

The diploma thesis entitled *The figure of the witch in the fairy tale - Case Study: Vasilisa the Wise* is composed of three parts. In the first, theoretical part, based on the information of available professional and scientific literature, we introduce some definitions of the term witch, demonstrate the development of the witchcraft concept throughout the history and focus on stereotypical images which over the centuries and influenced by social, political, and especially religious-philosophical reasons led to a negative comprehension of witches and witchcraft.

In the second, empirical part, we encapsulate the ideas that emerged during the existence of and belief in witches. We introduce the character of Magna Mater, the Great Mother, who with her ambivalent character influenced the later female deities, namely, the ancient goddess Hekata, German deity Percht, Slavic deity Pehtra and Russian Baba Yaga. Based on the analysis of the fairy tale origin we situate the figure of the witch in the polygenetic theory and within the latter present the character of Baba Yaga.

By summarizing the analysis of Jungian psychoanalyst Clarissa Pinkole Estés on a case study of folk fairy tale *Vasilisa the Wise*, which is written in the book *Women who run with the wolves*, we introduce the characters of Vasilisa and Baba Yaga and describe nine tasks of initiation, as interpreted by the said author.

In the final part we analytically evaluate the folk fairy tale *Vasilisa the Wise* and situate both main fairy characters – Vasilisa and Baba Yaga – into the contemporary time and space.

KEY WORDS: witches, Magna Mater, Baba Yaga, Vasilisa.

KAZALO

UVOD V TEORETIČNI DEL	1
I TEORETIČNI DEL	3
1 POJEM ČAROVNICA V PRETEKLOSTI IN SEDANJOSTI	4
2 DEFINICIJA POJMA ČAROVNICA	5
2.1 Splošna razlaga pojma v SSKJ	5
2.2 Razlaga pojma čarovnica po etnologinji Moniki Kropej	6
2.3 Razlaga pojma čarovnice v Leksikonu mitologije	6
3 ZGODOVINA POJMA ČAROVNIŠTVO	7
3.1 Pojem čarovništva v antiki	7
3.2 Pojem čarovništva in zgodnjekrščanska doba	9
3.3 Pojem čarovništva v srednjem veku	10
3.3.1 Manihejstvo	12
3.4 Cerkev in njen vpliv na razvoj pojma čarovništvo	13
3.4.1 <i>Canon Episcopi</i>	13
3.4.2 Sholastika in <i>Malleus Maleficarum</i>	13
3.4.3 <i>Malleus Maleficarum – Kladivo, ki ubija čarovnice</i>	15
4 STEREOTIPNE PREDSTAVE O ČAROVNICAH	16
4.1 Zunanji videz	17
4.2 Socialni status, vedênje, značajske lastnosti	19
4.3 Spol	20
4.3.1 Vpliv demografske krize na položaj žensk	20
4.3.2 Ženski spol kot manjvredni spol	22
4.3.3 Krščanski odnos do žensk	22
4.3.4 Pojem babice – pojem čarovnice	25
II EMPIRIČNI DEL	29
5 OPREDELITEV RAZISKOVALNEGA PROBLEMA	29
5.1 Raziskovalna vprašanja	29
5.2 Raziskovalna metoda	30
5.3 Preučevane enote	30
5.4 Postopek analize	31
6 LIK MAGNA MATERE – LIK ČAROVNICE	31

6.1	Magna mater.....	31
6.2	Lik vélike matere v antiki.....	32
6.3	Véliká mati (sredozimka) v slovanskem ljudskem izročilu – Mokóš in Pehtra baba	33
6.3.1	Mokóš	33
6.3.2	Pehtra baba	34
6.3.3	Torklja Triborklja	37
6.4	Jaga baba	38
7	CLARISSA PINKOLA ESTES IN KNJIGA <i>ŽENSKÉ, KI TEČEJO Z VOLKOVI</i>	40
7.1	Življenje in delo avtorice.....	40
7.2	O knjigi <i>Ženske, ki tečejo z volkovi</i>	41
8	LIK ČAROVNICE V LJUDSKIH PRAVLJICAH.....	42
8.1	Nastajanje pravljic	42
8.2	Lik čarovnice v pravljicah.....	44
8.3	Lik Jage babe v pravljicah.....	45
8.3.1	Značilne poteze Jage babe v pravljicah	46
8.3.2	Mitološke razlage lika Jage babe v slovanskem folklornem izročilu.....	47
9	ŠTUDIJA PRIMERA – LJUDSKA PRAVLJICA <i>MODRA VASILISA</i>	48
9.1	Devet nalog ženske iniciacije	50
9.1.1	Prva naloga: Dopustiti, da predobra mati umre.....	51
9.1.2	Druga naloga: Razkritje krute sence.....	53
9.1.3	Tretja naloga: Krmarjenje v temi.....	57
9.1.4	Četrta naloga: Soočenje z divjo coprnico	60
9.1.5	Peta naloga: Služenje neracionalnemu	64
9.1.6	Šesta naloga: Oddvajanje in odbiranje	69
9.1.7	Sedma naloga: Spraševanje o skrivnostih	71
9.1.8	Osma naloga: Stati na vseh štirih	74
9.1.9	Deveta naloga: Pretopitev sence.....	76
	III ZAKLJUČEK	81
10	LIK VASILISE IN JAGE BABE – IZZIVA ZA SODOBNO DEKLICO IN ŽENSKO	81
11	SKLEPNI DEL.....	87
12	LITERATURA IN VIRI.....	88
13	PRILOGA.....	90

*Naokoli kotla zbrzi,
vanj črevo strupeno vrzi.
Kroto bo iz strupenih žlez
trideset in en dan čez
lila strup je v hlad pod skalo,
prvo v čar zavret se dalo.*

*Trud naš dvojno moč ti daj:
kipi, kotel, brbotaj!*

*Belouškin rep v obari
naj duši se, cvre in cmari,
pupka zrklo, prstov žabjih,
netopirja dlak se rabi,
gadji jezik, sklan na dvoje,
želo slepčevo, tako je,
kuščar nogo, čuk da krilo,
slino pes, vsega obilo
v čar pekla se skuhaj zdaj –
kipi, vri in brbotaj!*

*Trud naš, dvojni moč ti daj:
kipi, kotel, brbotaj!*

(William Shakespeare, 1997)

UVOD V TEORETIČNI DEL

Čeprav živimo v svetu, v katerem se zdi vse že vnaprej določeno, jasno načrtano, se vendarle dogaja, da nas prav ta jasnost in strogi racionalizem omejujeta v sivini vsakdana. Človek hrepeni po stiku z nadnaravnim, vsepresegajočim, navsezadnje tudi z magičnim. V njem ostaja želja po »več«, prav zato pa je tematika, ki jo obravnavam v diplomskem delu, aktualna tudi za današnji čas. »Čaranje ali magijo¹ je človek začel uporabljati že v najstarejših civilizacijah, ko je skušal s pomočjo obredij, zaklinjanj, uročitev in drugih čarovnih dejanj vplivati na naravo, ljudi, živali in dogajanja okoli sebe« (Kropej, 2008, str. 305).

Ljudje so se zatekali k šamanom, vračem, čarovnicam in k čarovnikom, kadar so potrebovali pomoč – verjeli so, da so ti »izbranci« in da imajo moč, da vstopajo v svet takrat neznanega, transcendentnega. Zanimivo je, da v dobi praskupnosti in tudi v poznejših razvitejših civilizacijah (antična Grčija, Rim ...) najprej ni bilo kakšne posebne razlike med čarovnikom (moškim) in čarovnico (žensko). Vendar se je pozneje, najprej pod vplivom delitve grških bogov na »dobre« in »slabe« ter poznejše krščanske prevlade, začel širiti dvom o ženskah kot čarovnicah.

Z odlokom papeža Inocenca VIII. leta 1484 je postalo preganjanje čarovništva zakonito (prav tam, str. 306). Vse to pa je pomembno vplivalo tudi na slovensko ljudsko izročilo, še posebej na pravljičice in povedke (prav tam, str. 307).

Ljudje tudi danes verjamejo v moč čarovništva in v veliko krajih, posebej v bolj odmaknjenih delih Slovenije, občasno še vedno pripovedujejo o škodi, ki jo je povzročil nekdo, za katerega so verjeli, da 'zna čarati'. Prav tako so tudi v današnjem času racionalizma ohranjeni zdravljenje z zdravilnimi zelišči in s predmeti ter zagovarjanje boleznih in vremena (prav tam, str. 311).

V prvem, teoretičnem delu bomo predstavili zgodovino čarovništva; prikazali, kako se je lik ženskih božanstev skozi zgodovino in pod vplivom socioloških, filozofskih, zgodovinsko-političnih, predvsem pa religioznih vplivov postopno demoniziral, kar je pripeljalo do »kulta čarovnic« ter njihovega preganjanja in ubijanja v srednjem veku.

¹ »Grška beseda mageia pomeni sposobnost čaranja« (Kropej, 2008, str. 305).

V drugem, empiričnem delu nas bo zanimalo, kako se lik čarovnice povezuje s prvotnim ženskim boštvom Magna matere, znotraj katerega ima poteze tudi lik Jage babe, ki ga obravnavamo na študiji primera ljudske pravljice *Modra Vasilisa*.

Na podlagi analize ljudske pravljice *Modra Vasilisa*, ki jo je v knjigi *Ženske, ki tečejo z volkovi* zbrala in podrobneje analizirala jungovska psihoanalitičarka Clarissa Pinkola Estés, predstavimo lik Jage babe in lik Vasilise, mladega odraščajoče dekleta, ki v procesu iniciacije pri Jagi babi v devetih nalogah doseže psihični preporod in prevzame podobo Divje ženske – Magna matere.

V sklepnem delu diplomskega dela analitično vrednotimo ljudsko pravljico *Modra Vasilisa*, predstavimo pomembne vidike obeh glavnih pravljичnih likov – lik Jage babe in lik Vasilise – ter ju umestimo v sodobni čas in prostor.

I TEORETIČNI DEL

Čarovnice so skozi zgodovino dobivale najrazličnejše pomene – bile so »svetnice« in »vragovke«, »boginje« in »zlodjevke«. Razpon od enega do drugega pojmovanja je ogromen, pa vendar se zdi, kakor da bi se prav čarovnice vedno gibale na tanki meji med »svetim« in »okultnim«, med »b/Bogom« in »h/Hudičem« ...

Korenine evropskega čarovništva segajo v zgodovino prastarih verovanj, ljudskih šeg in običajev, ki med prebivalstvom na podeželju stoletja niso zatonili v pozabo. Prav materialni ostanki nam tudi danes pripovedujejo o bogati mitologiji predkrščanskih ljudstev, zlasti o njihovem globokem verovanju v moč magije in čarovnic (Tratnik Volasko in Košir, 1995, str. 12).

Lik čarovnice je živ tudi danes in verjetno ne bo šel kar tako hitro v pozabo. Pojavlja se v pravljicah in medijih, predvsem na televiziji (filmi, nadaljevanke ...). Je navdih mnogim, tudi slovenskim literarnim ustvarjalcem, in snov razpravljanja prenekaterim zgodovinarjem, sociologom, filozofom, teologom ...

Ker lik čarovnice prevečkrat povezujemo s prizvokom negativnega, mračnega ..., je prav, da pojasnimo nekatere pomembne razloge, zaradi katerih so čarovnice v zgodovini ter tudi v današnjem, sodobnem svetu dobile in obdržale takšno stigmo.

V kvalitativni raziskavi želimo osvetliti tista zgodovinska dejstva, ki so vplivala na to, da je lik ženske pod prevladujočo krščansko (sholastično) ideologijo postajal vedno bolj negativno pojmovan, kar je pripeljalo do demonizacije ženskih božanstev ter do končne stigmatizacije in njihove negacije. S povzemanjem strokovno-znanstvene literature želimo:

- predstaviti proces postopnega negativnega pojmovanja lika čarovnice;
- predstaviti različne definicije čarovnice v dostopni poljudni in strokovno-znanstveni literaturi;
- lik čarovnice opredeliti v različnih zgodovinskih obdobjih, predvsem v antiki in srednjem veku, ko je postal lov na čarovnice množično razširjen;
- opredeliti najznačilnejše predstave o čarovnicah in ženskah skozi zgodovinski, socialni in religiozno-filozofski vidik.

1 POJEM ČAROVNICA V PRETEKLOSTI IN SEDANJOSTI

Slovenska sociologinja Marjeta Tratnik Volasko in zgodovinar Matevž Košir v knjigi *Čarovnice – predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah* (1995) poskušata z znanstvenim pristopom osvetliti pojav čarovništva ter opredeliti njegove značilnosti v najširšem zemljepisnem, ideološkem in v družbenem kontekstu. V knjigi, ki je razdeljena na tri večje sklope, podrobneje predstavita čarovniške procese na Slovenskem in bralca seznanita z najrazličnejšimi težavami pri raziskovanju tako kompleksnega pojava.

Zavedati se je treba, da lik čaravnice ni postal negativen lik kar naenkrat, ampak da se je proces demonizacije dogajal postopoma in tako je sprva pozitiven lik ž(Ž)enske – zdravilke – šamanke – čarovnice zaradi družbenih, političnih, religiozno-ideoloških ... vplivov postajal vedno bolj negativno pojmovan.

»Čarovništvo je eden najstarejših poklicev in spremlja človeka od njegovih začetkov do današnjih dni. Izvira iz želje, ki je globoko zakoreninjena v človekovi naravi: imeti oblast nad neznanimi (naravnimi in/ali nadnaravnimi) silami, da bi jih uporabljali v svojo korist in po svoji volji. Cilj čarovništva je torej v prvi vrsti moč, čaranje pa so obredni postopki in tehnike, ki naj bi človeku zagotovili oblast nad višjimi silami oz. nad svetim. Ker je sveto zmeraj dvoumno, saj je obenem privlačno (fascinans) in grozno (tremendum), so stik z njim tvegali le redki izbranci, odnos do njih pa se je gibal v širokem razponu od češčenja, občudovanja, strahospoštovanja do zavisti, sovraštva, strahu in gnusa« (Tratnik Volasko in Košir, 1995, str. 7).

Čarovništvo nikakor ne more biti verovanje, ki naj bi nastalo kar naenkrat, in prav tako ne gre za praznoverje. Gre za način predstavljanja sveta in nevidnih sil, ki ga oživljajo. Gre za dolgotrajen proces, ki se je razvijal s pomočjo katoliške in protestantske religije kakor tudi z iznajdbo tiska. Tako ima pretresljiva zgodovina sabatov in črnih maš, velikih inkvizicijskih procesov in grmad, ki nas s svojimi podobami prevzemajo še danes, svoj začetek in konec (Sallmann, 1994, str. 13).

In kdo/kaj so bile čarovnice, ta magična in skrivnostno-strašna bitja? Ali so bile te »polboginje« vedno strašne ter zakaj ima lik čaravnice v ljudskem verovanju in izročilu naših prednikov v veliki meri negativen prizvok?

V nadaljevanju bomo poskušali osvetliti razlage, kot jih podajajo SSKJ, etnologinja Monika Kropej in Leksikon mitologije, ter opredeliti nekatere osnovne značilnosti čarovnic (stereotipne predstave, spol, socialni status ...).

2 DEFINICIJA POJMA ČAROVNICA

Podoba čarovnic že od nekdaj buri domišljijo, najbolj zato, ker so si ljudje skozi zgodovino ustvarili različne predstave o njih. Te predstave in opisi izvirajo iz najrazličnejših dogodkov in okoliščin, ki si jih ljudje niso znali razlagati, zato so menili, da imajo čarovnice – kot skrivnostne ženske – magično moč posredovanja med znanim in neznanim, numimoznim svetom. Zanimivo je, da razlagi SSKJ in Leksikona mitologije poudarjata predvsem pojmovanja/imena z negativno konotacijo (npr. coprnica, hudičevka, vragovka ...), kar bi lahko pomenilo, da je tudi lik čarovnice v veliki meri razumljen kot negativen lik, ki v svoji primarni poklicanosti želi škodovati ljudem.

2.1 Splošna razlaga pojma v SSKJ

Čeprav SSKJ navaja kar 21 različnih poimenovanj (sinonimov) za čarovnico (čarovnica je označena kot coprnica, čarodejka, hudičevka, klekarica, štriga, vešča, veščica, vragovka, vragulja, zlodejka), pa le eno izmed njih (čarobnica) ne opredeljuje čarovnice samo kot hudobne, negativne, slabe ..., ampak kaže na lastnost transcendentnega – čarovnica/čarobnica je čarobna, magična, numimozna in misteriozna. Je ženska, ki ima oblast nad »tem« in »onim«; lahko poseže v ritem življenja in smrti, njena moč pa ostaja skrivnost. Obenem pa poimenovanja, kot so: vragovka, vragulja in zlodjevka, nakazujejo na to, da se je v srednjem veku – prav zaradi vpliva krščanstva – razširila miselnost, da so čarovnice *satanove neveste*, da so torej neposredno povezane s hudičem; kot take seveda morajo biti obsojene in uničene (Čarovnica, b. d.).

2.2 Razlaga pojma čarovnica po etnologinji Moniki Kropelj

Etnologinja in umetnostna zgodovinarica Monika Kropelj² v knjigi *Od ajda do zlatoroga: slovenska bajeslovna bitja* (2008) prav tako obravnava lik čarovnice, vendar je njena razlaga nekoliko drugačna:

»ČAROVNICA, cóprnica, véšča, veša, vráčna, véсна, štríja, štríga, bajánca, bojánca, klékarca, kvátrna bába, svéta bába, bosarúna, bába vída, švíla prerokvíla, lámia, fúria, 1. demonično bitje z magičnimi močmi, npr. duh, vila, mora; 2. ženska, ki zna čarati bodisi prirojeno ali pridobljeno. Čara s pomočjo apotropejskih dejanj, zdravilnih zelišč, zvarkov, urokov, zagovorov, molitev, s črnimi bukvami, palico (sedež duha prednika), z zvoncem, blagoslovljeno vodo pa tudi s pomočjo duhov³« (Kropelj, 2008, str. 315).

V diplomskem delu se bomo oprli predvsem na etnološko-folkloristično razlago, ki čarovnico enači z *žensko, ki zna čarati*. Kajti čarovnica navsezadnje to tudi je – ženska, ki ima moč, da prestopi skrivno mejo med »tostranstvom« in »onostranstvom«, je »izbranka« za čudež magičnega, predvsem pa je njena moč neodvisna od družbenih struktur, političnih, verskih in drugih vplivov. Kot taka čarovnica ostaja *sama svoja* in prav ta fenomen samostojnosti (samozadostnosti), neodvisnosti in ne nazadnje tudi neuklonljivosti ostaja zanimiv za raziskovanje tudi v današnjem času.

2.3 Razlaga pojma čarovnice v Leksikonu mitologije⁴

Nemški teolog Gerhard J. Bellinger je skupaj s sodelavci (s slovensko profesorico Marijo Javornik, z etnologom Vitomirjem Belajem, Wernerjem L. Boninom in z drugimi) izdal *Leksikon mitologije*, v katerem je več kot 3.000 gesel s področja mitologije, ki zajemajo mitološke like od pradavnine do sodobnosti. Njegova definicija čarovnice je sicer splošno-strokovna, vendar pa opozarja na pomembno dejstvo, da so »/.../ mnoge ženske postale žrtve lova na čarovnice /.../« (Bellinger idr., 1997, str. 93).

² Več o Moniki Kropelj na povezavi: <http://isn.zrc-sazu.si/?q=/node/22>.

³ Mencej, 2006.

⁴ Bellinger Gerhard, idr. 1997: *Leksikon mitologije*. Ljubljana: DZS.

»Čarovnice: splošna oznaka božanstev, duhovnih bitij in žensk z nadnaravnimi in večinoma negativno ocenjenimi lastnostmi in sposobnostmi (magi in čarodeji, posredniki), ugrabiteljice otrok, zastrupljevalke in krivoverke. S hudičem so sklenile pogodbo in z njim spolno občujejo. Kot nagrado za prešuštvo jim je podaril moč, s katero lahko sebe in druge spreminjajo v živali in jezdijo na metli. Od 14. do 18. stol. so mnoge ženske postale žrtve lova na čarovnice (inkvizicija, čarovniški procesi) (prav tam).

V diplomskem delu bomo razložili, zakaj in pod katerimi vplivi je pojem čarovništva postal izključno domena žensk, predvsem pa bomo osvetlili stoletja trajajoč proces, ki je pripeljal do tega, da je lik ženske – čarovnice dobil (in ohranil) skrajno negativen prizvok.

3 ZGODOVINA POJMA ČAROVNIŠTVO

3.1 Pojem čarovništva v antiki

Če izhajamo iz zgodovinskih dejstev, lahko ugotovimo, da je bil v zgodnjih obdobjih lik čarovnice sprva dober, pozitiven lik – čarovnica je bila izbranka ljudstva, njena moč obvladovanja skrivnih, »temnih« sil je bila čaščena daleč naokrog. Ljudje, še posebej ženske, so se zatekale k »modrim ženam«, kadar so potrebovale nasvet, pomoč ali le pogovor.

»Predkrščanska Evropa, vključno z grško-rimskim panteonom, je bila prežeta z verovanji v zle in dobre duhove, vilinska bitja, škrate, velikane, volkodlake in v vampirje ... Svet živega je bil neločljivo povezan s kozmičnim bipolom že minulega. Življenje in smrt sta bila vpeta v predstavo o sobivajočnosti, hkratnosti⁵« (Tratnik Volasko in Košir, 1995, str. 13).

V antičnem mitološkem svetu bogovi niso bili samo dobri in samo slabi, ampak je bila poglobljena značilnost njihova dvojnost, ambivalentnost. V starogermanskem, staroromanskem in staroslovanskem izročilu je meja, ki je nastala pozneje predvsem zaradi vplivov krščanstva (brezmejno »dobri« Bog na eni strani in neusmiljeno »hudobni« Hudič na drugi), ostajala zabrisana: bogovi so bili sicer lahko (in večinoma) dobri, a če jih je kaj razjezilo, izjemno hudobni. Gre za antropomorfizem, prepričanje, da so bogovi podobni človeku, ki pa nikakor ni le dober oz. povsem hudoben, slab.

⁵ Južnič (1991, str. 11) v Tratnik Volasko in Košir (1995, str. 13).

Tako je bilo v antiki čarovništvo tesno povezano z demonologijo. Pri starih Grki so se uveljavile predstave, da gre pri vseh oblikah čarovništva za dejavnost, ki jo ljudje – »božji« izbranci – izvajajo s pomočjo demonov (daimones), ki pa prvotno niso bili vrednostno pojmovani. »/.../ Tudi magija⁶ (in čarovništvo) je bila mogoča le s sodelovanjem ne več nevtralnih (včasih dobrih, včasih hudobnih – odvisno od namenov), temveč izključno zlih duhov« (prav tam, str. 17).

Vendar pa se je pozneje v antiki pod vplivom »novih bogov« izoblikovala ločnica med »dobrimi bogovi« in »slabimi bogovi«, najbolj pa je to vplivalo prav na vrednost (poznejšo demonizacijo in končno stigmatizacijo) ženske boginje.

Proces postopnega ločevanja na »dobre« in »slabe« bogove je dobro viden prav v grški mitološki dediščini. Ta svoje oblike začne dobivati v boju med »starimi« in »novimi« bogovi, v katerem si Zeus, prvotno manj pomemben bog, izbori prvenstvo, premaga Titane in postane mogočen vladar Olimpa. Premagani tekmeči pa dobijo »/.../ prizvok nečesa slabega, temnega, divjega, surovega, podzemnega« (prav tam, str. 15). Tudi Hera, sprva zelo pomembna boginja antične mitologije, postane podrejena, Zeusova ubogljiva žena, medtem ko Afrodita v predstavah ljudi dobi oznako razuzdane prešuštnice.

»Mit o čarovnicah in njihovih zlih dejanjih je imel izoblikovane poglavitne elemente že davno pred vzponom krščanstva:

- Opredeljene so bile ključne skupine oseb, potencialnih čarovnikov in čarovnic, ter njihove razpoznavne značilnosti: čarovnice so bile skoraj izključno (stare) ženske in so izhajale iz že tradicionalno znanih čarovniških družin. Njihova aktivnost je bila pogosto fizično razvidna (imele naj bi rdeče oko, rodile naj bi se z rdečo srajčko). Pripisovali so jim lastnosti, kot so npr. potuhnjenost, skopuštvu in prepirljivost.
- Določene so bile vrste zlih dejanj, za katere se je verjelo, da jih zmorejo čarovnice: povzročajo nesreče, kot so: smrt, bolezen, poplave, toče ..., pa tudi vse vrste čudnih in nerazložljivih pojavov.
- Znane so bile žrtve: navadno so bili to sosedje in bližnji pa tudi daljni sorodniki, le redko tujci.

⁶ »Najvišjo obliko magije je za Grke predstavljala »theourgia«, visoka, dobrodelna magija. Vmesna raven magije je bila »mageia«, ki pa je bila že bližje čarovništvu. Izvorno je »mag« pomenil cenjenega iranskega astrologa. Vendar je ob koncu 5. st. pr. n. št. »mageia« izgubila svoj prvotno pozitiven predznak in postala sinonim za goljufijo in škodljivo čaranje« (Tratnik Volasko in Košir, 1995, str. 17).

- Nakazan je bil motiv njihove dejavnosti – ta se je skrival v zavisti in hudobiji, ljubosumju in v maščevalnosti, včasih pa v pohlepu brez posebnega motiva.
- Definiran je bil izvor njihove skrivnostne moči: zla moč, ki jo čarovnice posedujejo, nastopa »sui generis«; čarovnica je namreč človek, ki poseduje povsem nečloveške moči – prirojene ali pridobljene s pomočjo zlih duhov.
- Opisana je bila čarovniška »nenaravnost«: čarovnice uživajo v vsem, kar je »nenormalno«, npr. v incestu, skokih čez plot, pogosto so kanibalke in jedo celo lastne otroke, nemalokrat tudi izkopana trupla. Hodijo nage namesto oblečene, srečujejo se ponoči namesto podnevi ...
- Njihovo vedênje je bilo etično ovrednoteno kot nasprotno kulturi in civilizaciji nasploh« (prav tam, str. 18, 19).

Vse to je pozneje vplivalo na oblikovanje značilnih stereotipnih predstav in predsodkov o čarovnicah: čarovnice so (po navadi) stare, samske (ločene ali vdove) ženske, izolirane od širše družbene skupnosti (ureditve, pravil, norm ...). Njihova zunanost kaže na »drugačnost«, »divjost«; običajno želijo škodovati ljudem, spletkarijo in v vsem odstopajo od »normalnega«, utečenega, rutinskega, družbi in splošnim normam uklonljivega.

3.2 Pojem čarovništva in zgodnjekrščanska doba

V postopnem procesu demonizacije se je ambivalenca antičnih božanstev začela izgubljati, njihova dvojnost je počasi bledela, z vse večjim vplivom krščanske ideologije pa je popolnoma izginila. Svet ni bil več črno-bel, ampak je dobival jasne, stroge barve »belega« in »črnega«, v katerem ni bilo prostora za »siva« področja, kamor so začeli prištevati znanje čaranja in magije.

Dualistična ureditev sveta, ki je postajal vedno bolj razmejen na »tostransko« (zemeljsko, manjvredno, tudi hudičevo) in »onostransko« (večno, dobro, božje), na zlo in dobro, na svetlobo in temo, na telesno in duhovno ..., je privedla do tega, da so se pri starodavnih ženskih božanstvih, ki so v sebi združevala elemente Življenja in Smrti (Erosa in Tanatosa), stopnjevale predvsem negativne lastnosti, medtem ko so se na drugi strani zanemarile pozitivne. Ta pomembna prelomnica je nastala že pred vzponom krščanstva in ni vplivala le

na spremembo vrednotenja materialnega in duhovnega, ampak tudi na njuno nadaljnjo hierarhično pojmovanje.

Obenem pa se je pojavilo in vedno bolj utrjevalo prepričanje, da se je treba upreti vsemu zemeljskemu, materialnemu, fizičnemu in se podrediti duhu popolne povezanosti z b/Bogom. Tako je bil tudi lik ženske kar naenkrat postavljen v precep, kajti vse bolj so v ospredje stopale hipoteze, da so ženske manjvredne od moških, kar je veliko teologov, filozofov in politikov želelo ne samo »znanstveno« dokazati, ampak tudi obrniti sebi v prid.

»/.../ Podobno kot z naravo se je na neki točki evolucije človeške družbe dogodilo z žensko in njenimi atributi (s plodnostjo, z intuitivnostjo, s čustvenostjo, solidarnostjo ...). Te komponente so postale nenadoma razvrednotene, v ospredje pa so stopile povsem drugačne kvalitete (askeza in duhovna kontemplacija). Razlikovanje in vrednotenje duhovnega in fizičnega, onstranskega in tostranstva, duše in telesa ... je imelo izjemne posledice tudi za polarizacijo tostranstva, za delitev vlog (tudi po spolu) in stratifikacijo družbenega« (prav tam, str. 20).

To pa je seveda pomenilo, da je bila ženska – prej družbena soustvarjalka – kar naenkrat v podrejenem položaju, z vplivom krščanstva, ki je lik ženske demoniziralo, pa je njena vloga postajala vedno bolj razvrednotena, stigmatizirana in poteptana.

3.3 Pojem čarovništva v srednjem veku

V srednjem veku je krščanstvo začelo predstave o svetu vedno bolj odevati v pesimizem, ki je bil prežet z mitološkimi podobami groze, strahu in obupa. V ospredju so bili strah pred prihajajočo, neizbežno smrtjo in koncem sveta na eni strani ter krivda in greh človeštva na drugi strani. Čeprav ideje krščanske religije vsebujejo tudi hudiča (Luciferja, vraga, zlodeja ...), se ga mlada, z vstajenjsko vero prepojena Cerkev nikakor ni bala. »Šele zaradi sprememb, ki so nastopile po 12. stoletju, je vodilna duhovščina dobila vtis, da se je nemara sam hudič, vladar pekla, zarotil zoper njih, da bi jih razbil in uničil⁷ ...« (prav tam, str. 27). Prav nerazumen, velikokrat neutemeljen ali celo blazen strah pred hudičem je bil vzrok za umore, požige, verske vojne ... Kot lahko razberemo v knjigi slovenskega zgodovinarja Saša

⁷ Baschwitz, 1986, str. 44 v Tratnik Volasko in Košir, 1995, str 27.

Radovanoviča (Radovanovič, 1997: »*Bog se usmili uboge grešne duše. Amen.*« Čarovniški procesi na slovenskem Štajerskem v letih 1546–1746. Murska Sobota: Pomurska založba.), imajo »/.../ čarovniški procesi /.../ svoje korenine v verovanju v hudiča in v strahu, ki je v preteklosti ljudi prevzel že ob omembi njegovega imena /.../« (Radovanovič, 1997, str. 9).

Pomembno pa je tudi zgodovinsko dejstvo, da je katoliška Cerkev do vključno 12. stoletja stopnjevala svojo moč na vseh področjih, nato pa so nastopile okoliščine, zaradi katerih je njena prvotna dominacija vedno bolj slabela. Čeprav je znanost iz vsesplošnega pesimizma črpala močen motiv, da bi rešila ljudi pred predstavami o *solzni dolini* (John Napier, škotski matematik in teolog izumil logaritme; italijanski raziskovalec in trgovec Krištof Kolumb je odkril »Novo zemljo« ...), pa so na drugi strani ljudje resnično verjeli v obstoj vampirjev, volkodlakov in pasjeglavcev. Ta dvojnost, bipolar, ki ga je Cerkev označila za večni boj med Bogom in Hudičem, je privedla do duhovne krize in tudi ustanovitve najrazličnejših »odpadniških«, heretičnih gibanj ter do razcveta »paraznanosti«: alkimije, astrologije, hiromanije ...

Nekaj najpomembnejših razlogov za slabljenje cerkvenega vpliva in prevladujočo pesimistično podobo sveta lahko prepoznamo v naslednjih zgodovinskih dejstvih:

- Epidemije kuge, ki so se prvič pojavile leta 1347 in so v presledkih pustošile tri stoletja, naj bi pomorile kar četrtno prebivalstva. Strah, ki ga je ta grozljiva bolezen vcepila v ljudi, je imel srhljive posledice: v številnih krajih se je začel širiti protisemitizem, Žide pa so obtoževali, da zastrupljajo vodnjake. Čeprav si je cerkvena oblast prizadevala zaustaviti množični linč Židov, so se pogromi kljub odloku papeža Klementa VI. nadaljevali.
- Vojne so zaradi političnih, socialnih ali verskih razlogov močno spremenile demografsko podobo takratne Evrope, saj je število prebivalstva – zlasti moškega – občutno upadlo.
- Lakota in posledična umrljivost sta bili stalni sopotnici vojn. Poleg tega je leta 1528 pojav velikega kometa spodbudil izjemna občutja strahu in sovražnosti (Tratnik Volasko in Košir, 1995, str. 28, 29).

Tako je Cerkev, ki je postopoma zgradila močen in trden imperij bogastva, vpliva in politične moči, prav zaradi teh razlogov zašla v globoko duhovno in moralno krizo. Razsulo na intelektualni in tudi duhovni ravni ter neskladje med Cerkvijo kot ustanovo na eni strani in

Kristusovimi evangeljskimi resnicami na drugi je nazadnje pripeljalo do herezije in poznejših reformatorskih tokov.

3.3.1 Manihejstvo

Vedeti moramo, da pod pojmom herezija ne razumemo popolnega odpadništva od vere v smislu, da bi se posameznik povsem odrekel veri, ampak gre predvsem za odstopanja, ki so bila utemeljena na obstoječih zapisih, ki so bili bolj ali manj legitimni in ki jih je uradna doktrina zapostavila ali pa raje razlagala povsem svojevoljno in skladno z interesi, ki so jih narekovala spreminjajoče se družbeno-politične in filozofsko-religiozne okoliščine.

»Herezija, ki je v starem Rimu razplamtevala strasti in je v srednjem veku doživela ponovno oživitvev, je bila manihejstvo« (prav tam, str. 29).

Manihejci so v nasprotju s krščanskim »monoteističnim« naukom, da obstaja Bog, iz katerega izhajata vse dobro in zlo na tem svetu, razvili »dualistično« tezo, ki temelji na dveh principih, in sicer na principu dobrega (Boga) in principu zlega (Hudiča). Tako so manihejci verjeli, da kakor Bog ni močnejši od Hudiča, tudi Hudič ni v ničemer podrejen Bogu. S svojo miselnostjo so šli še tako daleč, da so razvili teorijo, po kateri naj bi bila človeško telo in ves vidni, materialni svet delo Satana, medtem ko naj bi Bog ustvaril predvsem nevidni svet vključno s človeško dušo. »Zato je dolžnost človeške duše, da se z vsemi sredstvi bori zoper hudiča in njegove tvorbe, torej tudi zoper lastno telo« (prav tam, str. 30).

Globoko prepričanje manihejcev je poseglo tudi v družbeno življenje – ljudje so začeli verjeti v selitev duš in prepričanje, da bodo tisti ljudje, ki so se prej lahkomišelnostno vdajali »užitkom mesa«, kaznovani, kajti odgovornost za storjeno zlo se preseli v »novo« življenje na tem istem svetu. Prav tako pa je za vse, ki so trpeli, veljalo, da bodo s selitvijo duše poplačani. Manihejci so s svojo ideologijo ustvarili idealno rešitev za množice takrat obubožanih ljudi in jim ponudili magično formulo za rešitev duše – trpljenje.

3.4 Cerkev in njen vpliv na razvoj pojma čarovništvo

3.4.1 *Canon Episcopi*

Cerkev kot najvplivnejša ideološko-politična ustanova sprva ni imela negativnega mnenja glede porajajočih se prepričanj ljudi o obstoju volkodlakov, vil, vračev in čarovnic. Še posebej pa je treba poudariti, da so bili prenekateri cerkveni dostojanstveniki zelo kritični do ljudskih vraž in verovanj, medtem ko so jih mnogi razglašali za popolnoma izmišljene predstave. Različni cerkveni zbori so dosegli, da so ljudje začeli treznejše razmišljati glede posplošenih ljudskih verovanj, da obstajajo osebe, ki lahko povzročajo neurja in točo ... ter poskušali nekoliko omiliti vraževerje in še vedno velik vpliv poganstva.

»Okrog leta 1150 je oče kanonskega prava Gracijan /.../ uvrstil t. i. Gracijanov dekret. Omenjeni kanon sega v 9. stoletje in nosi naziv *Canon Episcopi*« (prav tam, str. 39, 41).

».../ Zato javno razglašamo vsem, da je tisti, ki verjame v take in podobne stvari, izgubil pravo vero, in tisti, ki nima prave vere v Boga, ni od Boga, temveč od njega, v katerega verjame, to je hudiča. Za našega Gospoda je zapisano: »Vse stvarstvo je njegovo delo.« Kdor koli torej misli, da lahko kar koli nastane ali da se lahko neka stvar spremeni na boljše ali na slabše ali se pretvori v neko drugo stvar ali zvezo, brez sodelovanja Boga, ki je stvarnik vsega in z voljo katerega so vse stvari spočete, je brez dvoma nevernik ...« (Canon Episcopi, ok. 906, prav tam, str. 39).

Canon Episcopi kot uraden dokument, ki so ga potrdili najuglednejši cerkveni dostojanstveniki, je dolgo časa preprečeval (ne pa tudi povsem preprečil) ljudem, da bi kar povprek verjeli v obstoj čarovnic, prav tako pa je vzpostavil zelo trezen, racionalno utemeljen odnos do vsakdanjih vraž, kot npr. da čarovnice letijo ponoči in da imajo sposobnost likantropije – spremenjenja iz človeške v katero koli drugo (nečloveško) obliko. Tako so bile ženske s kanonom vsaj nekaj časa »zaščitene«, žal pa ne za dolgo.

3.4.2 Sholastika in *Malleus Maleficarum*

Sholastiki, krščanski filozofi visokega srednjega veka, so v 13. stoletju hoteli omajati prvotno znanstveno naravnost in racionalno utemeljenost *Canona Episcopi*, kar jim je zaradi vse večjega politično-ideološkega vpliva in novega teoretskega sistema končno tudi uspelo.

S svojimi dognanji so želeli filozofsko utemeljiti obstoječe verske resnice, zato so argumente o zastarelosti kanona začeli iskati v svetopisemskih zgodbah in krščanski tradiciji ter se sklicevali celo na poganske pripovedi. Najpogosteje so črpali iz *Stare zaveze*, še posebej jim je bil po godu stavek iz *druge Mojzesove knjige (Eksodus)*: »Čaravnice ne puščaj pri življenju« (2 Mz 22, 17 Sveto pismo, Slovenski standardni prevod).

Avtorja knjige *Čaravnice – predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah* pa opozarjata, »/.../ da je usodna besedica »čarovništvo« pravzaprav posledica napačnega prevajanja. Maleficos v latinščini pomeni veliko več kot preprosto »čarovnik«. Pravilneje bi to prevedli kot hudodelec, zlikovec ipd., s čimer pa bi se seveda povsem spremenil pomen za mnoge tako zelo usodne besedne zveze« (prav tam, str. 42).

Kakor da bi bil glavni namen sholastikov v prvi vrsti izdelati dovršen načrt za postopno uničenje modrih žensk in pognati ogromen, a zelo dobro utečen stroj miselnosti, ki je prevladovala več kot tri stoletja, so želeli zmožnosti, ki naj bi bile izključno »čarovniške«, tudi »znanstveno« podkrepiti:

1. Čarovništvo so razumeli kot posledico sodelovanja med človekom in angeli demoni (gre za padle angele, ki so se uprli Božji volji, padli na Zemljo, zdaj pa zaradi svoje subtilne narave lahko počnejo stvari, ki jih »navadni smrtniki« ne morejo).
2. Odnos, ki se je vzpostavil med čarovnikom in demonom, so si predstavljali (zelo bujna domišljija) kot dogovor oz. pogodbo.
3. Nekatera antična vrednotenja ženskega in moškega spola (npr. sodbe antičnega misleca in filozofa Aristotela o ženski kot »defektnem moškem«; o plodnosti samo moškega semena; o različnih časovnih razmikih glede vsetitve duše v moški in ženski zarodek, seveda na škodo ženskega ...) so se pod vplivom sholastične filozofije, predvsem pa z vplivi italijanskega filozofa, krščanskega teologa in cerkvenega učitelja Tomaža Akvinskega razširila na celotno pojmovanje spolnosti. Zanimivo je, da so sholastiki veliko pozornosti posvetili spolnosti, pri čemer so vztrajali, da je ženska nosilka »slabe, grešne, sprevržene« spolnosti, saj je bila tudi starozavezna Eva prva ženska, ki je zapeljala moškega v izvorni greh, ki pa so ga seveda enačili s spolnim grehom.
4. Medtem ko je bil za »napredne« sholastike starodoben in zastarel *Canon Episcopi* skeptičen do verovanj, da naj bi demoni povzročali slabo vreme, pa je nasprotno

Tomaž Akvinski menil, da prav demoni lahko pospešujejo vetrove in povzročijo, da z neba pada ogenj (prav tam, str. 47, 48).

Pod vplivom in delovanjem cerkvene inkvizicije sta se do tedaj ločena pojma čarovništvo in krivoverstvo združila v nov pojem modernega čarovništva (Radovanovič, 1997, str. 12).

»Čarovnica« (nemško »Hexe« po Grimmu iz »hag« in »tesu« – škodljivka polja) je bila odtlej oseba (**ženska**), ki je s pomočjo hudiča škodovala ljudem in živalim in ki je odpadla od prave (prvotno katoliške) cerkve s tem, da izkazuje hudiču božjo čast« (prav tam).

Da so vsakršne oblike čarovništva začeli pripisovati prav ženskam, je seveda razumljivo, kajti že prejšnji »čarovniki« (zastupljevalci) so bili pretežno ženske, ker pa je bil hudič po splošnem prepričanju moškega spola, so bile prav ženske tiste, ki naj bi nečistovale z njim.

S tem, ko se je vedno bolj razvijal in uveljavljal nov pojem čarovništva, se je tem bolj hkrati krepil inkvizicijski kazenski postopek. Avtoritarna cerkvena ureditev je povzročila, da so ne le preprosti in neuki ljudje, ampak tudi številni izobraženci v čarovništvu videli nevarno, za Cerkev škodljivo sekto, ki jo je treba povsem zatreti, pa čeprav s silo in na račun prenekaterih nedolžnih življenj, kajti: »Če hočeš kraljevati, moraš iti brezobzirno svojo pot« (Prežihov Voranc, 1937, str. 524).

3.4.3 *Malleus Maleficarum – Kladivo, ki ubija čarovnice*

Represivna praksa, ki se je začela razvijati v 15. stoletju in se ohranila vse do konca 17. stoletja, je pripomogla k razširjanju javno opredeljenega čarovništva z dvema normativnima besediloma. Kot navaja francoski zgodovinar Jean Michele Sallmann, je 5. decembra 1484 papež Inocenc VIII. objavil bulo, znano pod imenom *Summis desiderantes affectibus* – s tem je popolnoma pooblastil inkvizicijo, ki je dotlej preganjala predvsem valdeze (heretike), da je začela načrtno obsojati, preganjati in uničevati tudi čarovnice (Sallmann, 1994, str. 29).

Leta 1486 sta nemška inkvizitorja, pripadnika dominikancev, Heinrich Kramer Institoris in Jakob Sprenger, v delu *Malleus Maleficarum* ali *Kladivo, ki ubija čarovnice* strnila številne izkušnje, ki sta si jih pridobila med sodnimi procesi (Tratnik Volasko in Košir, 1995, str. 51).

Da je *Malleus* predstavljal temelj, na katerem je Cerkev gradila svoje nadaljnje ukrepe proti čarovnicam, lahko vidimo že v tem, da avtorja nikakor nista več dvomila, da čarovnice česa ne bi zmogle ali da bi bile lahko njihove dejavnosti (prej strogo obsojene – *Canon Episcopi*) le plod preveč bujne domišljije – prej nasprotno – čarovništvo naj bi bilo po njunem mnenju staro toliko kot človeštvo, vendar pa je ta pojav postal tako množičen šele po letu 1400, ko naj bi veliko ljudi vstopilo v Satanovo službo (prav tam).

Pomembno besedilo, ki je med razcvetom tiska doživelo številne ponatise (do leta 1669 je bila knjiga natisnjena v dvajsetih nemških, enajstih francoskih, dveh italijanskih in šestih angleških ponatisih)⁸, sicer ni imelo kakšne posebne strokovno-znanstvene vrednosti, saj naj ne bi v večji meri odstopalo od prejšnje, že uveljavljene vsebine in metod argumentiranja, vendar pa je obstoječe védenje prevetrilo v treh orientacijskih točkah:

1. »Teorija čarovništva« je dokončno dobila svojo seksistično podobo (na sabatih so prevladovale ženske, teza o »ženski« naravi ...).
2. Avtorja *Malleusa* sta postavila zahtevo, naj se s pregoni čarovnic ukvarjajo civilna sodišča in ne inkvizicija – tako je prišlo do ločitve sodne oblasti na tri ločene oblike: na inkvizicijo ter škofovska in civilna sodišča. Dejavnost inkvizicije naj bi se tako omejila samo na iskanje in obsojanje herezij, za obsodbe čarovništva pa naj bi skrbeli drugi dve sodni oblasti.
3. Novost, ki se je pojavila v sklepanju »pogodbe s hudičem«: medtem ko so prej veljala prepričanja, da se takšna pogodba lahko sklene le na sabatu, torej na slovesnem shodu pred množico ljudi, pa sta Institoris in Sprenger menila, da se zaveza med človekom in hudičem lahko sklene tudi na skrivaj (prav tam, str. 52).

Pojem čarovništva je pod vplivom *Malleusa* postalo posveten zločin, njegovo zatiranje pa se je sprevrglo v skrbno načrtovan proces dolgotrajnega uničevanja »škodljivcev družbe«, med katerimi pa so bile v prvi vrsti prav ženske.

⁸ Klaitis, 1985, str. 46 v Tratnik Volasko in Košir, 1995, str. 52.

4 STEREOTIPNE PREDSTAVE O ČAROVNICAH

4.1 Zunanji videz

Kakšna naj bi bila podoba čarovnice in kako so si jo ljudje predstavljali, lepo opiše slovenska etnologinja, raziskovalka, profesorica za folkloristiko in primerjalno mitologijo dr. Mirjam Mencej v knjigi *Coprnice so me nosile. Raziskava vaškega čarovništva na podeželju vzhodne Slovenije ob prelomu tisočletja* (Mencej, 2006).

»Stereotipna čarovnica je bila praviloma ženskega spola, bila je stara, grda in se je obnašala nenavadno, drugače kot drugi« (Mencej, 2006, str. 112). Prav tako M. Mencej ugotavlja, da se predstave o čarovnicah v evropskem prostoru med seboj ne razlikujejo veliko. V angleških poročilih iz 16. in 17. stoletja naj bi bilo navedeno, da so bile osumljenke čarovništva grde, večinoma stare, občasno tudi hrome ali šepave ženske; njihova dejanja naj bi bila zlobno govorjenje, hudobnost, prepirljivost, nesocialnost⁹ ... Če te navedbe primerjamo z opisi drugih evropskih narodov, lahko potegnemo podobne vzporednice:

- **Nemčija:** Čarovnica je oseba, katere obličje je blede in ima globoko vsajene oči. Njeno telo je onemoglo in uvelo, njeni lasje so razmrščeni, nepočesani in gnusni. Na rokah ima temne lise, ki so sledovi hudičevega prijema ali prijema zlih duhov pri njihovih plesih in nočnih pojdinah; najbolj gotovo jih človek prepozna po kozlovskem stopalu¹⁰ (prav tam, str. 112, 113).
- **Poljska:** Čarovnica je pogosto starejša (čeprav včasih tudi mlada) ženska zanemarjene zunanosti, ki že s svojim videzom vzbuja strah pri ljudeh (prav tam, str. 113).
- **Rusija:** Čarovnica ima goste, zraščene obrvi; namrščen pogled, uprt vstran ali k tlom; rdeče, divje oči, v njih pa namesto zenic kozel z rogovi; rdeči zobje; pretirana ali pa pomanjkljiva poraščenost, rep itn. (prav tam).
- **Srbija:** Gre za stare, grde ženske, za katere je značilna poudarjena poraščenost (zraščene obrvi, skrit rep ...) (prav tam).

Kot lahko ugotovimo, je bil pojem čarovnica v ljudskih predstavah pojmovan prej negativno kot pozitivno. Da so ljudje čarovnice opisovali s takimi fizičnimi in z značajskimi lastnostmi,

⁹ Mencej, 2006, str. 112.

¹⁰ Petzdolt, 1989, str. 97–98 v Mencej 2006, str. 113.

lahko povežemo z miselnostjo ljudi, ki so čutili naraven odpor do vsega, kar je bilo neobičajno, nenaravno, predvsem pa drugačno od vsega, kar so takrat poznali. Določeno vlogo naj bi imele pri oblikovanju stereotipnih predstav o čarovnicah tudi najrazličnejše ljudske vraže, povezane z mislijo o »zlem pogledu čarovnice« in podobnih zarotitvah. Čarovnice naj bi po pripovedovanjih ljudi (informatorjev), ki so sodelovali v raziskavi vaškega čarovništva, ki jo je na območju vzhodne Slovenije opravila Mirjam Mencej, lahko škodovale »/.../ s pomočjo magijskih tehnik oz. magijskih dejanj (npr. nastavljanje oz. zakopavanje predmetov), a njena zloba pozna tudi bolj nenavadne načine izražanja: škoduje lahko skozi pogled, govor, dotik, dar ...« (prav tam, str. 41).

Vse to, kar se je skozi zgodovino oblikovalo in utrjevalo več stoletij, je vsekakor vplivalo tudi na lik čarovnice v pravljicah in povedkah – vemo, da se stereotipi skozi zgodovino ne pozabijo, morda se le nekoliko preoblikujejo, vendar ostanejo večinoma enaki, z enako uničevalno močjo, ki se prenaša v ustni in pisni obliki.

M. Mencej nadalje ugotavlja, da so pripovedovalci, kadar so na vprašanje o videzu čarovnice odgovarjali predvsem splošno, ne da bi se sklicevali na konkretno žensko, uporabljali naslednje najpogostejše oznake za čarovnico:

- Najbolj tipična je bila *starost* – čarovnice so bile v večini primerov starejše ženske¹¹.
- Splošno prepričanje sogovornikov je bilo tudi, da je čarovnica *grda* – »/.../ grda kot hudič«, da je »bolj tako«, da čudno izgleda, a – kot je dejala ena od sogovornic – so »stare ženske pač težko lepe.« Bile naj bi groznega videza, s podolgovatim, čudnim obrazom; opisujejo jih kot čudne, z »dolгим ksihtom, bolj svinjskim kot človeškim«; imele naj bi čisto poseben obraz, dolg, kljukast nos, en sam zob, špičasto brado, bile naj bi gubaste, strašno suhe.
- Veliko ljudi je z nenavadnim, s čudnim videzom, ki so ga imele čarovnice, povezovalo najrazličnejša *telesna znamenja*, kot so npr. bradavice, znamenja na licih, dolg, čuden nos, škrbavost ...
- Včasih so sogovorniki omenjali tudi *telesno prizadetost* (takšna ženska je grbasta, »tako zvita, da že kar nazaj gleda«, »puklasta«; omenjeni sta sključenost in šepavost.

¹¹ M. Mencej dodaja: »To nam je eksplicitno potrdilo trinajst sogovornikov, vendar je bilo implicitno to prepričanje vseh naših sogovornikov. Seveda je vprašanje, kaj pomeni »stara ženska«; ena sogovornica je povedala, da so bile najbolj občutljive tarče ženske, stare med 40 in 45 let. /.../ To obdobje bi lahko razumeli kot vmesno fazo, prehod med plodnim obdobjem ženske in obdobjem, ko ta izgubi menstruacijo in sposobnost rojevanja otrok« (Mencej, 2006, str. 114).

Sem lahko uvrstimo tudi opazki o telesnih lastnostih, ki sicer ne kažeta na poškodovanost, vendar ju ljudje povezujejo s telesno deformacijo – gre za obvezane hrastave noge ali roke, pritisnjene ob telesu, medtem ko so dlani obrnjene povsem nazaj.

- Mogoče pa je tudi razbrati, da so bile čarovnice označene kot **umazane** – čarovnica naj bi bila tako »črna kot ciganka«, imela naj bi dolge, razmršene lase.
- V stereotipnih predstavah so še posebej poudarjene **oči** (pogled čarovnic); take ženske naj bi imele poudarjene podočnjake, gledale naj bi grdo in imele zraščene obrvi. Pogled čarovnice ljudje označujejo kot »čudnega« – kot kača, ostrega, posebnega, njene oči so krvavo podplute.
- Kadar so se vprašanja nanašala na **oblačila**, so sogovorniki odgovorili, da so čarovnice oblečene v črno, imajo zavezano ruto na obraz, nabrano dolgo krilo ali obleko, da se zakrivajo (prav tam, str. 114, 115).

Vsakršno odstopanje v pozitivno in negativno smer je vzbudilo sum čarovništva. Zavedati se je treba, da je vsaka ženska, ki je kakor koli odstopala od »normale«, pri ljudeh vzbujala zavist (sploh če je šlo za žensko, ki je – nasprotno kot »tipična čarovnica« – izstopala po pretirani urejenosti, eleganci ...) ali odpor, kadar je bila to ženska, ki je s svojim vedanjem (mogoče povsem nezavedno) opozarjala ljudi in jim kazala ogledalo.

4.2 Socialni status, vedênje, značajske lastnosti

Pomembno vlogo pri opredelitvi pojmov čarovnica in čarovništvo je imel tudi socialni status ženske, ki naj bi veljala za čarovnico. Večinoma so ljudje, sodelavci pri raziskavi Mirjam Mencej, poudarjali, da je bila čarovnica **revna**. To lahko povežemo s prenekaterimi odgovori, ki se nanašajo na zunanost čarovnice – kar precej sogovornikov je omenilo, da je čarovnica **suha**, kar lahko povežemo z dejstvom, da je živela v revščini in bedi.

Kakor pa je veljalo prepričanje, da čarovnica že po svojem videzu odstopa od drugih, »normalnih« ljudi, toliko bolj se je utrdila miselnost, da čarovnico določa tudi njeno **vedênje**. Lastnosti, po katerih naj bi čarovnica izstopala prav zaradi svojega vedenja, so:

- Pretirana radovednost (veliko sprašujejo, klepetajo, veljajo za radovedne ...).
- Prepirljivost, vpitje, posmehovanje drugim.

- Socialna izolacija: odmaknjenost od drugih, pomanjkljiva mreža socialnih stikov, zapuščenost, odtujenost (osamljenost), neporočenost (prav tam, str. 116, 117).

Prav nejasen socialni status je za žensko predstavljal posebno ranljivost, kajti vedeti moramo, da so bile ženske še vedno v družbeno podrejenem položaju (enako je veljalo na področju družinskega, širšega socialnega, ekonomskega, političnega, ne nazadnje tudi cerkveno-duhovnega življenja), medtem ko so vdove, neporočene ali kako drugače samske ženske predstavljale nevarnost. Ostajale so namreč v vmesnem, liminalnem (nedorečenem, »nevarnem«) stanju (podobno se je zgodilo z bolnimi, s telesno deformiranimi ...) – niso imele podpore moškega (dominantnega) lika, in ker so se umaknile od »oči sovaščanov«, so vzbujale nezaupanje in strah.

4.3 Spol

4.3.1 Vpliv demografske krize na položaj žensk

Dolgotrajne vojne, kuga in druge bolezni so v prebivalstveni shemi Evrope novega veka pustile veliko praznino moških potomcev. Po navedbah Marjete Tratnik Volasko in Matevža Koširja naj bi bili v 16. in 17. stoletju najbolj razširjeni bolezni kuga in sifilis, krivdo za njuno prenašanje pa so prevalili na ženske in Žide (Tratnik Volasko in Košir, 1995, str. 104). Vse te spremembe so vplivale na to, da je veliko žensk ostalo samskih, sicer ne po lastni krivdi, vseeno pa je to pomenilo, da so takšne ženske izgubile socialno varnost in bile brez kakršne koli oblike moške zaščite. Tradicionalistične skupnosti, ki so poskrbele za revne, stare in za onemogle (za samske ženske so v »razširjenih« družinah poskrbeli sorodniki; obstajali so tudi posebni socialni mehanizmi za uravnavanje revščine, kot je bila npr. miloščina), je nadgradila miselnost individualizma, ki se je začel širiti v poznem srednjem veku in v katerem ni bilo več prostora za solidarnost (prav tam, str. 105).

Čeprav so revni, nemočni, socialno ogroženi ljudje postali del birokratskega sistema sirotišnic in hiralnic, pa se prej tradicionalistično usmerjeni posameznik ni mogel povsem podrediti novemu individualistično-racionalističnemu mišljenju, ampak je v njem ostajal strah pred maščevanjem. Ta se je najbolj odražal takrat, ko je k hiši prišla beračica. Čeprav jo je vase zaverovan posameznik najbrž velikokrat zavrnil z znano krščansko ideološko frazo: »Pomagaj

si sam in Bog ti bo pomagal«, pa sta vendarle v njem ostajala dvom in občutek nelagodnosti pred tem, da bi se beračica maščevala.

»S stališča prizadetega je bilo čarovništvo oblika nasilnega maščevanja z magijskimi sredstvi. /.../ Če je kmet imel slabo letino /.../ ali če je zbolela živina ali njegova družina in za to ni našel nobenih razumljivih vzrokov, potem je sum zanesljivo padel na koga iz soseščine. Zato ni presenetljivo, da so /.../ s čarovništvom najbolj izpostavljenih socialnih skupin predstavljale beračice« (prav tam).

Drug pomemben vidik, ki je prav tako vplival na položaj žensk in njihov socialni status, predstavljajo spremembe, ki so v 15. in 16. stoletju pripeljale do sklepanja zakonskih zvez v zelo poznih letih. Če je prej veljala praksa, da so ženske vstopale v zakonski stan kmalu po tem, ko so bile za to reproduktivno zrele, pa iz ugotovitev, do katerih je prišel ameriški profesor zgodovine in religijskih študij, H. C. Eric Midelfort, lahko razberemo naslednje: »/.../ dogajati se je začelo, da se je povprečna starost ob poroki pri moških dvignila na 25 do 30 let, medtem ko so se ženske poročale približno v starosti od 23 do 27 let /.../« (Midelfort, 1987, str. 180 v Tratnik Volasko in Košir, 1995, str. 105).

Tretji vidik, ki je pripeljal do tega, da je precej žensk ostalo samskih, pa je bil prepoved vseh oblik zunajzakonske spolnosti. Katoliška cerkev si je prizadevala uveljaviti podobo idealne družine z veliko otroki (kot jih da Bog), obenem pa so v vsakršni obliki zunajzakonske spolnosti videli grešno podobo razuzdanosti in človekovega nesamoobvladovanja. Spolnost je tako nujno pomenila spočetje otrok znotraj veljavne, uradno potrjene (od Boga in cesarja) zakonske zveze, na drugi strani pa je neporočenost pomenila odsotnost spolnosti in spolno vzdržnost. Podoba idealne družine je seveda postala skupnost, ki jo je zakonsko potrdila Cerkev, obenem pa so za grešnike veljali vsi tisti, ki so imeli manj otrok, kot je bilo pričakovano. Neugodno socialno in z njo povezano demografsko sliko so še dodatno zaostriili reformacijski tokovi, s tem ko so začeli ukinjanje številnih ženskih samostanov¹².

¹² »Ukinitev ženskih samostanov je imela tudi druge vzporedne negativne posledice. Ženski samostani so med drugim skrbeli tudi za izobraževanje deklet. /.../ Reformacija je sicer pospešila nastanek splošnega javnega šolstva, vendar so bile oblasti še dolgo časa nezainteresirane za izobraževanje deklet /.../« (Tratnik Volasko in Košir, 1995, str. 106).

4.3.2 Ženski spol kot manjvredni spol

Če se je že v antiki pojavila ločnica med »dobrimi« in »hudobnimi« bogovi, pri čemer so ženske boginje dobivale vedno bolj negativne oznake, je krščanstvo – predvsem sholastika – doseglo, da je ženski spol postal popolnoma nevreden, zaničevan, stigmatiziran. Pomembno ločnico med magijo in čarovništvom je tako začela predstavljati prav spolna ločnica. Kot so žensko na eni strani povezovali s podzemljem, temnimi, mračnimi, tudi kaotičnimi silami, so jo začeli povezovati s čarovništvom. Energije, ki so se uskladiščile le pri skrivnostno izbranih posameznikih, naj bi bile pri moških (magih) samonadzorovane, načrtno usmerjane, medtem ko je veljalo prepričanje, da enake energije pri ženskah (čarovnicah) delujejo povsem nekontrolirano in so zato za skupnost lahko nevarne, celo škodljive (Tratnik Volasko in Košir, 1995, str. 18).

S podobnimi argumenti so v vsej človeški zgodovini opravičevali diskriminacijo žensk, kadar se je odprlo vprašanje o ženskah duhovnicah. Dvojna morala pa je obstajala celo pri obravnavi »ženskega« in »moškega« čarovništva. Že pri starih Grkih je izvirala iz splošnega prepričanja, da moški demonom ukazuje (»moški princip dominacije«), ženska pa se predaja njihovim ukazom in jih malikuje (»ženski princip podrejanja«). Zato je ženska s skrivnostnimi znanji in z močmi, ki so družbeno neobvladljive, posebnila še posebno nevarnost (prav tam).

4.3.3 Krščanski odnos do žensk

V zahodnoevropski duhovni tradiciji je *Biblija*, »knjiga vseh knjig«, predstavljala enega najpomembnejših moralno-etičnih kodeksov prav zato, ker je združevala odgovore na literarno-zgodovinska vprašanja pa tudi na obče antropološka, psihološka, filozofska, religiozna, sociološka in mitološka vprašanja.

Vemo, da se je krščanski odnos do žensk skozi zgodovino zelo spreminjal in da je bila Cerkev s svojim vplivom žal ustanova, ki je pripomogla do dolgotrajnega procesa zapostavljanja žensk. Tako so žensko po starozavezni »definiciji« pojmovali predvsem kot bitje brez pravic do kakršnega koli odločanja. Vzroke za to so mnogi videli v Evi, ki je kot prva ženska prelomila zavezo z Bogom in posegla po prepovedanem sadu. Tudi v *Stari zavezi* je zapisano:

»Zares, mnogo boš trpela v svoji nosečnosti in v bolečinah boš rojevala otroke. Po možu boš hrepenela, on pa bo gospodoval nad teboj« (1 Mz 3, 16).

Čeprav je Jezus Kristus, novozavezni prerok, s svojim naukom predstavil popolnoma drugačen odnos ženske kot enakopravne družbene pripadnice, jo poveščal in ji dal dostojanstvo, pa so prenekateri člani Cerkve to pozabljali in se sklicevali na tiste svetopisemske odlomke, ki prikazujejo njeno podobo najbolj negativno.

Ker so se prav sholastiki tako radi zatekali k *Svetemu pismu*, kadar so želeli opravičiti svoje teorije o manjvrednosti ženskega spola, si oglejmo nekatere ključne svetopisemske odlomke, ki so vplivali na takraten položaj žensk v prevladujoči maskulinizirani družbi kot tudi na njihov osebni razvoj. Poudariti pa je treba, da *Sveto pismo* nikakor ne more dajati popolnega odgovora, ker marsikaterih navedb v njem ne smemo razlagati dobesedno in jih trgati iz konteksta takratne širše družbeno-politične, gospodarske in navsezadnje tudi teološko-religiozne ureditve.

Stara zaveza

Starozavezni spisi v veliki meri temeljijo na zakonih in postavi judovskega naroda – izvoljenega izraelskega ljudstva. Poudarili bomo le nekaj takih določil, ki pa se nanašajo na moškega in žensko:

- »Ženska, ki spočne in rodi dečka, bo nečista sedem dni, kolikor časa je nečista ob svoji mesečni čišči. /.../ Če pa rodi deklico, bo nečista dva tedna kakor ob mesečni čišči« (3 Mz 2, 3–5).
- »/.../ To je postava za tistega, ki ima tok, za tistega, ki mu teče seme, kar ga dela nečistega, za tisto, ki ima mesečno čiščo, za kogar koli, najsi bo moški ali ženska, ki ima tok, in za moškega, ki leži z onečiščeno« (3 Mz 15, 32).
- »/.../ Če ima kdo, moški ali ženska, v sebi duhove umrlih ali duha zarotovanja, naj bosta usmrčena: s kamenjem naj ju posujejo; njuna kri pade nanju« (3 Mz 20, 27).

Nova zaveza

V *Novi zavezi* pa se s prihodom Jezusa Kristusa in z njegovim »novim« evangelijem naredi premik tudi v odnosu do žensk. Pomembno je namreč dejstvo, da se je prav Jezus zavzemal za

najbolj uboge, zavržene, odtujene – tako je v svojo sredo sprejemal berače, gobave, slepe, hrome ... tudi ženske. V odlomku, ki prikazuje zgodbo o prešuštnici, ki so jo želeli po judovski postavi kamnati, Jezus zelo nazorno pokaže ne le bistvo krščanskega nauka, ampak s svojo držo ponazarja tudi temeljne pravice vsakega posameznika, in to ne glede na spol, socialno in celo versko pripadnost:

»/.../ Pismouki in farizeji so tedaj pripeljali ženo, ki so jo zalotili pri prešuštvovanju. Postavili so jo v sredo in mu rekli: »Učitelj, tole ženo smo zasačili v prešuštvovanju. Mojzes nam je v postavi ukazal take kamnati. Kaj pa ti praviš?« To so govorili, ker so ga preizkušali, da bi ga mogli tožiti. Jezus se je sklonil in s prstom pisal po tleh. Ko pa so ga kar naprej spraševali, se je vzravnal in jim rekel: »Kdor izmed vas je brez greha, naj prvi vrže kamen vanjo.« Nato se je spet sklonil in pisal po tleh. Ko so to slišali, so drug za drugim odhajali, od najstarejših dalje. In ostal je sam in žena v sredi. Jezus se je vzravnal in ji rekel: »Kje so, žena? Te ni nihče obsodil?« Rekla je: »Nihče, Gospod.« In Jezus ji je dejal: »Tudi jaz te ne obsojam. Pojdi in odslej ne gréši več!« (Jn 8, 3–11).

Jezus je bil in ostaja v tem pogledu revolucionar – njegovo jasno sporočilo je globoko zarezalo v vest pravovernih Judov, ki so sicer do pike natančno izpolnjevali postavo, v resnici pa so marsikateri kazali obraz vere le zaradi družbene veljave, medtem ko so bila njihova dejanja daleč od tega, kar je oznanjal. Njegov nauk je katoliška Cerkev večkrat zlorabila za lastne interese, pri čemer se je zelo oddaljila od prvotnega sporočila.

Mit o »ženski hudodelki« je v srednjem veku dosegel vrhunec prav v *Malleus Maleficarum* in dobil tudi »strokovno-znanstveno« podkrepitev, saj sta njuna avtorja zatrjevala, da je »/.../ ženska /.../ uničenje prijateljstva, neizbežna kazen, nujno zlo, prirodna skušnjava, poželjiva nesreča, hišna nevarnost, dražestna škodljivka, naravno zlo /.../« (Tratnik Volasko in Košir, 1995, str. 53).

Omenjena avtorja sta poudarila kar nekaj pomembnih vidikov, zakaj naj bi bile prav ženske najdovzetnejše za moč čarovništva:

- Izvor vsega hudega (zlega) naj bi bil v Starozavezni prelomitvi Evine obljube, ki je podlegla hudiču in jedla od drevesa spoznanja, kot kazen pa ji je Bog naložil breme nosečnosti in bolečine ob rojstvu otrok (1 Mz 3, 1–20).
- Prav nosečnost je po mnenju veliko teologov srednjega veka predstavljala fizično kazen materinstva na eni strani, obenem pa se je utrdilo prepričanje, da je Bog s tem,

ko je ženski naložil takšno sramotno breme, žensko zaznamoval in jo označil kot manjvredno.

- Avtorja zloglasnega *Malleusa* sta želela besedo ženska (latinsko femina) tudi etimološko razložiti, in sicer naj bi bila ženska tista, ki ima manj vere, saj je, če izhajamo iz latinskega korena samostalnika fe = fides (vera) in minus = manj, potem logično, da je ženska tista, ki ima manjšo vero.¹³

Vendar še vedno ostaja aktualno vprašanje, ali je šlo pri preganjanju in uničevanju čarovnic za načrtni poboj žensk. Kot ugotavlja M. Mencej, veliko raziskovalcev opozarja na dejstvo, da je bil stereotip čarovnice pravzaprav od nekdanje ženska. Španski antropolog, zgodovinar in jezikoslovec Carlo Julio Baroja¹⁴ povezanost med žensko in čarovnico vidi v temeljnih mitičnih predstavah, ki si jih je človek oblikoval pod vplivom mitološko-zgodovinskega ozadja – gre predvsem za predstave o Mesecu, katerega pomen naj bi ljudje pogosto povezovali z mesecem (časovnim obdobjem), žensko, menstruacijo, s smrtjo. Ti pojmi pa so bili že v antiki povezani z zlimi magijskimi dejanji, za katere so verjeli, da jih izvajajo ženske (Mencej, 2006, str. 264).

Drugi raziskovalci pa so na drugi strani izpostavili tudi socialno stran obtožb – zlasti revna ženska naj bi bila najbolj socialno nemočna tarča in jo je bilo zato najlažje obsoditi. Predvsem pa je to toliko bolj veljalo za ženske, ki so bile samske (ne nujno po lastni krivdi), torej brez moške zaščite, ki so živele nekoliko drugače ali pa so kakor koli izstopale (mogoče povsem nezavedno in nehote) od povprečja.

4.3.4 Pojem babice – pojem čarovnice

Po drugi strani se zdi, da so bile včasih ženske bolj izpostavljene obtožbam čarovništva tudi zaradi svojih poklicnih dejavnosti: Forbes¹⁵ je na primer pokazal, da so bile babice od 15. stoletja naprej v Angliji nadzorovane z ekleziastično in s posvetno zakonodajo. Asociacija med čarovnicami, ki naj bi vstopile v pakt s hudičem, in babicami, ki so bile znane po tem, da znajo pomagati pri porodih, a tudi narediti abortus, zadušiti ali kako drugače ubiti

¹³ Institoris in Sprenger, 1983, str. 99 v Tratnik Volasko in Košir, 1995, str. 53.

¹⁴ Baroja, 1979, str. 24–8 ; Baroja 1979, str. 37. v Mencej 2006, str. 264.

¹⁵ Simpson, 1996, str. 9 v Mencej, 2006, str. 265.

novorojenčke, in ki so imele moč krstiti otroke, če so bili v nevarnosti, se kaže tudi v izrazu »čarovniška babica« (witch-midwife)¹⁶ (prav tam, str. 265).

Babice kot take so seveda predstavljale nevarnost obstoječega, večinsko krščanskega družbenega ustroja; znanje so prenašale iz roda v rod, poznale so kontracepcijska sredstva, kar je pomenilo, da je ženska lahko posegala v uravnavanje rojstev otrok, obenem pa ji je to omogočalo sorazmerno svobodno spolno aktivnost brez nezaželenih posledic (Tratnik Volasko in Košir, 1995, str. 107).

Toda ali je šlo pri vsem skupaj dejansko za napad moških na ženske? Da bi lahko odgovorili na to vprašanje, je treba upoštevati družbene razmere, ki so prevladovale med intenzivnim lovom na čarovnice. Kot poudarja M. Mencej, »... so pisci kot razlog za prevlado ženskih obtoženk poudarjali njihov značaj: bile naj bi šibke (v odnosu do hudiča) in pokvarjene (v odnosu do ljudi); menili so, da so bolj nagnjene h grehu kot moški, da so bolj zlobne, maščevalne, nevedne, svojeglave, lahkovorne, podrejene.¹⁷ Po mizoginem pogledu zgodnjemoderne Cerkve so bile ženske tako šibke, neumne in po naravi hlapčevske, da so lahko predale svojo moč zlobnim duhovom v zameno za lastno korist¹⁸« (Mencej, 2006, str. 266).

Različne povedke, ki so krožile po Evropi, po mnenju M. Mencej vsebujejo prikrito mizoginijo – sovražnost med spoloma (predvsem osovražnost ženske). Kot piše avtorica, je »... funkcija teh povedk, da bi ljudje sproščali sovražna čustva do žensk, ali pa – kar je še bolj verjetno – gre za vztrajen poskus moških, da bi si podredili ženske in nad njimi utrdili svojo avtoriteto« (prav tam, str. 269).

Kakor navaja Marjeta Tratnik Volasko, je v 15. in 16. stoletju še prevladovala regresivna demografska podoba, vendar pa je pozneje, v 18. in 19. stoletju, prišlo do prave eksplozije prebivalstva (Tratnik Volasko in Košir, 1995, str. 107). Če nadalje ugotavljamo, pridemo do dejstev, da je v antiki in deloma tudi v srednjem veku že obstajala praksa uravnavanja rojstev otrok, pa naj je šlo za kontracepcijska ali abortivna sredstva ali pa za takrat moralno nesporno metodo uboja novorojenčka (prav tam).

¹⁶ O' Connor, 1991 v Mencej, 2006, str. 265.

¹⁷ Simpson, 1996, str. 7; Holmes, 1984, str. 94; Macfarlane, 1970, str. 161 v Mencej, 2006, str. 266.

¹⁸ Jones in Pennick, 1997, str. 205–206 v Mencej, 2006, str. 266.

Obenem pa se je pojavila hipoteza o preganjanju čarovnic babic, ki sta jo postavila nemška raziskovalca Gunnar Heinsohn in Otto Steiger in jo poskušala tudi dokazati v knjigi *Uničenje modrih žensk* (1993). Sicer se sprva s preganjanjem čarovnic nista želela ukvarjati, ampak sta hotela razrešiti uganke o razvoju evropskega prebivalstva. Vendar sta pri tem naletela na dokaze, ki pričujejo, da je »/.../ bila iztrebljevalska gonja proti modrim ženskam osredotočena na babice, ki so jih izrecno in vedno znova identificirali kot prave čarovnice /.../« (Heinsohn in Steiger, 1993, str. 14).

Avtorja opozarjata na dejstvo, da so že v antiki zavestno omejevali število rojstev. Ena izmed najzanesljivejših metod je bila uboj novorojenčka. Ker je to za ženske predstavljalo izjemno naporen postopek, pa antični zdravnik Soranos »/.../ obravnava trideset ali štirideset različnih kombinacij kontraktilnih sredstev in sadnih kislin za preprečevanje nosečnosti /.../« (prav tam, str. 42).

Proces postopnega nezaupanja do babic pri vladajoči družbeni eliti v srednjem veku je spodbudila cerkvena ideologija, ki je seveda težila k idealu »popolne družine« z veliko otroki, obenem pa strogo nadzorovala vsakršno obliko spolne promiskuitete. Da so med obtoženimi prevladovale prav ženske – babice –, lahko povežemo z dejstvom, da je šlo za redke predstavnice, ki so poleg znanj iz porodničarstva poznale tudi zanesljive metode uravnavanja rojstev. Tukaj pa so babice prišle navzkriž s cerkveno dogmo. Ker so s svojimi znanji, modrostjo in z védnostjo lahko pomagale ženskam, da so te spoznale svoj ciklus, se ga naučile opazovati, prepoznavati plodna in neplodna obdobja, jih je religija začela opazovati, nadzorovati in končno tudi obsojati. Babice kot »modre ženske« so predstavljale nevarnost enoumju, ki je vladalo na področju spolnosti in popolne ženske podrejenosti (če tukaj le omenimo tako znamenit stavek iz *Nove zaveze*: »Žene naj bodo podrejene svojim možem kakor Gospodu« (1 Ef 5, 22)).

Če je še v antiki detomor veljal za precej običajno metodo uravnavanja rojstev, pa je Cerkev ves čas svarila z grešnostjo in moralno nedopustnostjo takih dejanj (Tratnik Volasko in Košir, 1995, str. 108). Ker vemo, da je bila umrljivost novorojenčkov v srednjem veku zelo velika, pa so neposredno krivdo cerkvene oblasti začele prenašati na babice. Obenem pa je treba opozoriti na ambivalentna čustva, ki so jih ljudje imeli do babic. Po eni strani so bile babice dobrotnice, odrešiteljice in nepogrešljive svetovalke, po drugi strani pa so predstavljale

»Strix«, mitološko nočno ptico vselej, kadar porod ni potekal po pravilih ali če je pri porodu umrla mati ali otrok (prav tam, str. 108, 109).

Ambivalenten in pozneje tudi nasprotujoč odnos do žensk babic je stopnjevala močna tabuiziranost človeške reprodukcije in tudi spolnosti na splošno. Cerkev je žal na področju spolnosti naredila velik korak nazaj, s tem ko je spolnost označila za grešno, nečisto, sprevrženo in jo povezala samo z žensko (prav tam, str. 110).

Babice, ki so se kot učiteljice modrosti venomer gibale na meji skrivnostnega, magičnega, tudi čarovniškega, lahko sicer le deloma razgrnejo vzroke za demonizacijo, stigmatizacijo, poznejše preganjanje in končno usmrtitev žensk. Moramo pa vedeti, da so pregoni čarovnic pozneje postali del histerije, ki je zajela množice in je segala onkraj meja racionalnega.

II EMPIRIČNI DEL

5 OPREDELITEV RAZISKOVALNEGA PROBLEMA

Čarovnica, ki je prevzela in ponotranjila védenje Magna matere, je Jaga baba. Gre za lik (ženskega) božanstva, ki je sodobnemu svetu neznan. Na podlagi pregleda dostopne strokovno-znanstvene literature želimo prikazati, kako se je lik Magna matere spreminjal skozi zgodovino in katere značilne poteze tega lika lahko povežemo s slovanskim likom Pehtre in likom Jage babe, ki ga podrobneje obravnavamo v ljudski pravljici *Modra Vasilisa*. Opisali bomo življenje in delo jungovske psihoanalitičarke Clarisse Pinkole Estés ter njeno knjigo *Ženske, ki tečejo z volkovi* (Estés, 2003).

Z analizo literature bomo opredelili nastanek pravljic glede na dve prevladujoči teoriji in lik čarovnice prikazali kot univerzalni lik.

Na študiji primera ljudske pravljice *Modra Vasilisa*, kot jo je slišala in zapisala jungovska psihoanalitičarka Clarissa Pinkola Estés, bomo prikazali lik Jage babe kot prvotno ambivalenten lik, ki pa Vasiliso, odraščajoče dekle, vodi skozi obred iniciacije in v devetih nalogah, kot jih razlaga C. P. Estés, doseže, da Vasilisa dozori in spozna lasten psihičen svet in tudi lastno žensko (divjo, čarovniško) naravo.

5.1 Raziskovalna vprašanja

V empiričnem delu diplomskega dela se bomo osredinili na dostopno strokovno-znanstveno literaturo in poskušali odgovoriti na naslednja raziskovalna vprašanja:

R 1: Kako se lik čarovnice povezuje z likom Vélike matere?

R 2: Kako se lik čarovnice povezuje z likom Jage babe in kakšen pomen so temu božanstvu pripisovali v antičnem, germanskem, slovanskem (slovenskem) ljudskem izročilu?

R 3: V katero izmed poglavitnih teorij o nastanku pravljic uvrščamo lik čarovnice in lik Jage babe ter ali gre pri obeh pravljicnih tipih/motivih za univerzalni lik, ki je sicer prisoten v vseh kulturah, vendar v drugačnih podobah?

R 4: Kako se Vasilisa sooča z nalogami iniciacije (9 nalog iniciacije) in kako te naloge razlaga jungovska psihoanalitičarka Clarissa Pinkola Estés?

R 5: Kakšno je sporočilo pravljice za sodobni čas in prostor?

- Kako lik Jage babe lahko vpliva na sodobno podobo ženske?
- Kako lik Vasilise lahko vpliva na sodobno deklico?

5.2 Raziskovalna metoda

Raziskovalna metoda diplomskega dela je kvalitativna; gre za deskriptivno (opisno) metodo raziskovanja.

5.3 Preučevane enote

Povzemali smo podatke iz dostopne strokovno-znanstvene literature, pri čemer smo se ves čas opirali na naslednjo literaturo:

- Blažič, Milena Mileva, 2010: Primerjalna analiza lika čarovnice v ruskih in slovenskih pravljicah – študija primera: Jaga baba in Pehta. *Zbornik 46. SSJLK: Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana: Oddelek za slovenistiko, 2010. 95–106.
- Blažič, Milena Mileva, 2013: *Memetika in kulturna evolucija Grimmovih pravljic na Slovenskem (1849–2012)*. Knjižnica, 57. Ljubljana, 113–133.
- Estés Pinkola, Clarissa, 2003: *Ženske, ki tečejo z volkovi*. Nova gorica: Eno.
- Kropelj, Monika, 1995: *Pravljica in stvarnost; Odsev stvarnosti v slovenskih ljudskih pravljicah in povedkah ob primerih iz Štrekljeve zapuščine*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Kropelj, Monika, 2008: *Od ajda do zlatoroga: slovenska bajeslovna bitja*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva.
- Kuret, Niko, 1984: *Maske*. Ljubljana: Cankarjeva založba in Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko narodopisje.

5.4 Postopek analize

Pri analizi smo izhajali iz raziskovalnih vprašanj. V preučevanih enotah smo poiskali odgovore nanje in jih poskušali ovrednotiti z lastnim razmišljanjem. Poskušali smo biti čim bolj objektivni.

6 LIK MAGNA MATERE – LIK ČAROVNICE

6.1 Magna mater

Skoraj vsa, tudi najstarejša verstva sveta naj bi vsebovala različne, pa vendar v svojem bistvu precej podobne predstave o pramateri (Magna mater) oz. darovalki življenja, ki je bila lahko dobra, lahko pa tudi strašna, kot so npr. frigijska Kibela, sirijska Atargatis, feničanska Astarta, sumerska Inana, hetitska boginja podzemnega sveta oz. iranska Ardivisire Anahite, babilonska Ištar in še veliko drugih. Slovenski etnolog Niko Kuret (1906–1995) je odkrival njej sorodna božanstva tudi v Severni Afriki, Iranu, Tadžikistanu, Afganistanu, ob zgornjem toku Amu Darje in ugotovil, da je evrazijski lik skupno izhodišče sredozimkam indoevropskih narodov¹⁹ (Kropej, 2008, str. 106).

Z božanstvom Magna mater, strašne Vélike matere, lahko potegnemo vzporednice z naslednjimi ženskimi boštvi tudi glede na njihov zgodovinski nastanek:

- z grško boginjo **Hekate** (gre za boginjo z značilno podobo treh obrazov, ki naj bi prinašala srečo in prekletstvo obenem);
- z **Artemido**, grško boginjo lova, živali, narave, rasti in rojstva;
- rimsko boginjo **Diano**, boginjo lune in lova;
- rimskodobno keltsko boginjo **Carno**;
- germansko boginjo **Frau Percht**;
- z italijansko boginjo **Befano**.

¹⁹ Kuret, 1997, str. 81 v Kropej, 2008, str. 106.

Ambivalenca bogov je posebej izstopala pri božanstvih ženskega izvora in Strašna mati je v eni osebi simbolizirala plodnost in minljivost, Eros in Tanatos, Življenje in Smrt. Včasih dobra, včasih zla, navadno pa oboje hkrati, je posedovala nesmrtnost. Njen nebeški simbol je bil Mesec, kajti njegove mene – prvi krajec, šcip in zadnji krajec – spominjajo na tri obdobja v razvoju ženske: na deklišтво, zrelost in na starost. Podoben pomen so v mitologiji pripisovali spremembam letnih časov – pomlad je s svojo vegetacijo spominjala na dekle, poletje na nimfo in zima na starko. Tako so Vélíko boginjo postopoma izenačili z razcvetom in s propadom narave – postala je Mati Zemlja²⁰ (Tratnik Volasko in Košir, 1995, str. 15).

6.2 Lik Vélíke matere v antiki

Iz prvotne troedinosti se je mitološka boginja simbolično razcepila na tri samostojne oblike z natančnejšimi opredelitvami: dekle = zrak; nimfa = zemlja ali morje; starka = podzemni svet (značilen primer te razcepitve predstavljajo grške boginje: Artemida – boginja divjih živali in zaščitnica lova, Afrodita – »iz morske pene rojena« boginja ljubezni in lepote ter Hekata – boginja podzemlja).

Vélíko boginjo so pogosto imenovali tudi Mesečeva boginja, kar daje slutiti prisotnost prastarega verovanja o povezanosti ženske z Mesecem, »Mesečevo periodo« oz. na zvezo med Mesecem kot božanstvom in žensko²¹ (prav tam).

S procesom razpadanja rodovne ureditve se je čedalje bolj okrepila androcentrična podoba božanstev in analogno s tem tudi njihova statusna utrditev v obstoječem mitološkem izročilu, medtem ko so kulti ženskih božanstev vedno bolj izgubljali svoj prvotni pomen in moč. Ta proces polarizacije in poznejše demonizacije ženskih božanstev je najlepše viden prav v grški mitološki dediščini, v kateri se prehod kaže v boju med starimi in novimi bogovi, pri čemer si Zeus, sprva manj pomemben bog, izbori prvenstvo, premaga Titane in postane mogočen vladar, ime premaganih tekmecev pa pridobi prizvok nečesa slabega, temnega, divjega, surovega, podzemnega (prav tam). Grški ženski mitološki liki so postopoma izgubljali vpliv v primerjavi z moškimi, njihov, prej ambivalenten značaj, ki vključuje elemente dobrega in

²⁰ Goljevšček, 1988, str. 112 v Tratnik Volasko in Košir, 1995, str. 15.

²¹ »Pretiravanje s tezami o vsemogočnosti velike matere, ki naj bi sintetizirala duhovnost dobe praskupnosti (prakomunizma) in ki naj bi bila predvsem dokaz obstoja matriarhata nekje davno v preteklosti, je spodbudilo veliko polemik, v katerih se je izkazalo, da se je v krogih ženskega gibanja porodil nov, že kar hileanističen mit, mit o ženski »zlato dobi« (prav tam).

zlega, pa je nadomestila monolitnost izključno zlega: Selena, Hekata in Artemida so postale boginje, okrog katerih se je spletla mreža predstav, ki bi jih smeli označiti kot »htonsko-lunarne«²²: postale so zaščitnice noči, magije in čarovništva (prav tam, str. 15, 16).

Žal so se demonizacija, poznejša stigmatizacija in končna negacija ženskih božanstev pod vplivom krščanske avtoritete razširile na področje religije in tudi na področje medčloveških odnosov, predvsem pa je ideologija o »grešni ženski« močno zarezala in zaznamovala družbene ureditve vse do današnjih dni.

6.3 Vélika mati (sredozimka) v slovanskem ljudskem izročilu – Mokóš in Pehtra baba

6.3.1 Mokóš

Kot ugotavlja Monika Kropelj (2008), je bilo pri Slovanih razširjeno čaščenje Mokóši, imenovane tudi Mokóška, Mátoha, Mátoga. Predvidoma naj bi šlo za slovansko žensko božanstvo cikličnega kroženja, obnavljanja in rodovitnosti, obenem pa naj bi bila tudi zaščitnica ženskih opravil, predvsem tkanja in pranja (Kropelj, 2008, str. 106). V tem segmentu cikličnosti in ambivalence to božanstvo lahko enačimo z likom Magna mater.

Če poimenovanje Mokóš poskušamo tudi etimološko razložiti, je osnova izpeljana iz staroslovanske besede »mok« v pomenu moker, vlažen; po drugi razlagi pa naj bi izhajala iz besede »mot« v pomenu navijati, presti (beseda »motok« npr. pomeni vreteno) (prav tam).

Voda in preja naj bi tudi sicer imeli osrednje mesto v kultu tega ženskega božanstva, ki so mu Rusi rekli Mat syra, v pomenu Vlažna mati Zemlja. Vendar pa je bila, čeprav je veljala za strašno in je vzbujala grozo, vélika mati hkrati tudi bleščeča boginja. Tako so te lastnosti in večine krasile tudi druge tovrstne ženske boginje in so značilne za Mokoš in tudi za Zlato babo, Pehtra babo, rusko Jago babo, germansko Frau Holle, Holdo, Percht, Frau Bercht, romansko Befano in druge (prav tam).

²² »Htonsko-lunarna božanstva so božanstva zemlje, podzemlja in noči, predvsem pa smrti. V klasični mitologiji jih simbolizirata Had in Hekata. J. C. Baroja vzpostavi zvezo med miti o mesecu, noči in smrti ter zemlji kot izrazu materinstva in plodnosti – razume jih kot temeljne elemente »ženskega principa«. Nasproti temu stoji »moški princip«, ki sestoji iz dneva kot prispodobe življenja, odraza moči, vrhovne avtoritete očetovstva. Iz mitoloških prikazov »moškosti« in »ženskosti« je mogoče razbrati globlje strukturne premise, ki kažejo na vlogo spolne komponente v ustroju družbene moči, hierarhije in vrednotenja (prav tam, str. 15).

6.3.2 Pehtra baba

Pehtra baba do mladinske povesti o Kekcu (*Kekec na volčji sledi*, 1922, in *Kekec nad samotnim breznom*, 1929) slovenskega pisatelja Josipa Vandota širši javnosti ni bila precej znana.

Slovenski pisatelj Ivan Dodič je podobo Pehltre prikazal v gorjanski narodni pripovedki *Pehtra baba pod Triglavom*:

»Pehtra je bila vsa sključena, zmršenih las in nagubanega obraza. Gledala je srepro in se opirala na svojo palico, ki je imela nenavadno moč, da je mogla z njo ustavljati blisk in z zamahom narediti grom. /.../ Ljudje so verovali, da bo tisti, čigar žlico si je izbrala, ob letu umrl. Tej hudobni ženi, ki je poznala zdravilna zelišča in je z njimi nekaterim pomagala, mnogim pa škodovala, so pripisovali vsevednost. Mnogi so smatrali Pehtro babo za najhudobnejšo med hudobnimi vilami« (Dodič, 1940, str. 217).

Kdo naj bi bila Pehtra baba in kakšne naj bi bile njene značilnosti, ki pa se razlikujejo glede na vplive pokrajinskih običajev in verovanj, nam opiše Niko Kuret v svojem izčrpnem etnološko-strokovnem delu *Maske slovenskih pokrajin* (Kuret, Niko, 1984: *Maske*. Ljubljana: Cankarjeva založba in Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko narodopisje.) ter glede na zbrano delo Pehtro babo označi z naslednjimi lastnostmi:

- Po opisu slovenskega duhovnika, narodopisca, jezikoslovca in etnologa Matija Majarja je »Pehtra grda, huda in strašna, vsa kosmata baba; v eni roki ima burkle, da dregne, v drugi sekuro »tesavico«, da jo vsadi človeku v hrbet; na hrbtu nosi »žerlin«, naramni koš (Majar, 1851, str. 106–107, 28 v Kuret, 1984, str. 123).
- Po drugi strani pa naj bi bila po navedbah slovenskega duhovnika, pedagoga, pisatelja, etimologa in zgodovinarja Davorina Terstenjaka Pehtra baba »/.../ kraljica »Belih žen«, ki da ji pravijo tudi Zlata baba, ko hodi po gorskih grebenih od Trziča čez Kamniške planine do Pohorja, dela babje pšeno in rada prede (Terstenjak, 1858, str. 78 v Kuret, 1984, str. 123).
- Še drugačna pa naj bi bila »pehtra« po pripovedi slovenskega duhovnika, pisatelja, publicista in zgodovinarja Petra Hicingerja: »Zlata baba divja v nočeh okoli novega leta z divjim lovom (»divjo jago«) pod nebom (Hicinger, 1858, str. 269 v Kuret, 1984, str. 123).

- Nekatero druge povedke razkrivajo še nekatere značilnosti, ki so jih ljudje pripisovali »pehtri« – tako naj bi Pehtra baba vsakega, ki se do nje vede nespoštljivo, oslepila ali pa mu v pleča zasadila svojo sekuro; požrešnežem, ki niso spoštovali kvatrne postne postave²³, pa naj bi po nekaterih verovanjih Pehtra trebuh preparala z burklami (Kuret, 1984, str. 123, 125).

Pehtra (v nekaterih pokrajinah imenovana tudi Pehtra baba, Pehtrna, Perhtra, Pjerta, Pjerhta Pirta) ustreza ženskemu božanstvu, ki ga je Niko Kuret imenoval za Sredozimko. Po njegovih ugotovitvah gre pri Sredozimki za evrazijski lik, ki naj bi imel skupno izhodišče za vse indoevropske narode. »Pehtra« je po mitološki razlagi in glede na svoj ambivalenten značaj ustrezala grško-rimskim boginjam (Kuret navaja, da lik pehtre lahko povežemo s Hekato, z Artemido/Artemis in Diano), obenem pa naj bi jo poznali tudi v Severni Afriki, Iranu, Tadžikistanu, Afganistanu ter v spodnjem porečju Sir Darja in Amu Darja²⁴ (Kuret, 1984, str. 135).

Ime *Pehtra* ima osnovo v nemškem poimenovanju Percht, Bercht, kar pomeni bleščeče (Kropej, 2008, str. 111).

Pehltre imajo svoj čas na dan pred praznikom treh kraljev (5. januarja); na ta dan se izteka »sveto dvanajsterodnevje« (gre za čas od božiča, 25. decembra, do svetih treh kraljev, 6. januarja, ko naj bi se končal »božični sklop« ali dodekahemeron in ko naj bi prenehala »divja jaga«²⁵).

Običaji, ki so bili nekdanj razširjeni v različnih slovenskih pokrajinah, so se ohranili v ustnem in pisnem izročilu; tudi sicer se v ljudskem verovanju in šegah pehtre pojavljajo kot maskirane prikazni, ki pa so spet različne glede na pokrajinske in druge kulturne posebnosti – tako naj bi se v pehtro zamaskirali fantje²⁶, ponekod dekleta²⁷, drugod se trem dekletom,

²³ Kvatre se praznujejo štirikrat letno, v štirih kvatrnih tednih, v času, ko so se ljudje Bogu zahvalili za dobrote našemu telesnemu življenju in so si zato od sadov nekaj pritrkali. Zato je bil v kvatrnem tednu v sredo, petek in v soboto zapovedan post. Prvi teden je bil teden po pepelnici; drugi kvatni teden je bil po binškošni nedelji; tretji je bil posvečen povišanju svetega križa (14. september); četrty je bil tretji teden v adventu. Kvatre so bile torej v mesecih marcu, juniju, septembru in decembru (Kuret, 1984, str. 136).

²⁴ Več o izvoru Pehltre je v svojem delu *Perchtengestalten in Mittelasiem* (1953) napisal avstrijski etnolog Robert Bleichsteiner (1891–1954) (Bleichsteiner, 1953, str. 58 sl. v Kuret, 1984, str. 135).

²⁵ Več o »svetem dvanajsterodnevju« na povezavi: http://www.kapitelj.com/sveti_triye_kralji.html.

²⁶ Kuret, 1984, str. 125.

²⁷ Kuret, 1984, str. 126.

Piertam kot trije kralji pridružijo trije fantje²⁸, spet drugod pa se v Pehtro babo preobleče starejša ženska, babica ali soseda²⁹.

Najizrazitejši je lik Sredozimke v Srednji Evropi, kjer je ta tudi najbolj raziskana. V znanstveni literaturi je za srednjeevropsko Sredozimko obveljalo germansko poimenovanje *Percht*, ki je glede na socialno-kulturne razlike med posameznimi narodi dobilo nekaj variant:

- v germanski mitologiji je Sredozimka (*Frau Holle ali Holda*,
- pri Čehih, Moravanih in pri Slovaki jo imenujejo *Šperechta*,
- vzhodni Slovani jo omenjajo kot *Jago babo*,
- Italijani poznajo *Befano* (iz latinskega samostalnika epifania, kar pomeni razglašanje);
- pri Francozih se je ohranil mit o *Tante Arie* (Kuret, 1984, str. 135).

Sredozimko v izročilu označujejo kot voditeljico duš, predvsem duš umrlih otrok, pod vplivom krščanstva pa naj bi bila tudi voditeljica tistih otrok, ki jih je dal usmrtiti rimski kralj Herod (Mt 2, 16–18). Tudi njen značaj ustreza predstavam o ambivalentnosti – je lepa in grda hkrati, dobra in hudobna. Je zavetnica preje in domačih ženskih del, pod vplivom krščanstva postane zaščitnica kvater, posebno pa varuje zmernost in dostojnost (prav tam).

Pomen preje in tkanja lahko zasledimo tudi v ljudskih šegah in simboliko obojega lahko najprej prepoznamo v ženitovanjskih obredih, ko je nevesta stkala srajco za svojega ženina in ko je bil kolovrat (preslica) sestavni del bale, pa tudi v rojstnih šegah. Tako naj bi po verovanjih srajca, ki so jo stkali za novorojenčka, ki je bil rojen okoli novega leta, imela posebno apotropijsko (zaščitno) vlogo in naj bi otroka obvarovala pred tem, da bi postal volkodlak ali volčji pastir (Kropej, 2008, str. 117, 118).

Žal so spremembe družbenih struktur, ekonomski, politično-zgodovinski in religiozno-filozofski vplivi povzročili postopno demonizacijo lika Pehtre, ki je postal podoba, s katero so odrasli radi strašili otroke, obenem pa so prav ti vplivi povzročili, da se je prvotna funkcija omenjenega ženskega božanstva povsem izgubila.

²⁸ Prav tam.

²⁹ Prav tam, str. 130, 132.

6.3.3 Torklja Triborklja

Slovenski pisatelj Josip Vandot (1884–1944) v pravljici *Pri Torklji Triborklji* (1936) opisuje lik čarovnice, ki pa se nekoliko razlikuje od običajne dvojne podobe mitoloških ženskih likov, ki smo jih predstavili do zdaj, kajti lik čarovnice – Torklje Triborklje – ima značilne tri obraze (in ne le dveh, kot to najdemo v večini pravljic). Gre za izviren slovenski prispevek k mitološko-folklornemu izročilu, ki ni znan nikjer drugod – mogoče je Vandot idejo za motiv čarovnice s tremi obrazi (dober, črn in bel) našel v slovanski (slovenski) ljudski tradiciji, vendar, kot opozarja Milena Mileva Blažič (2010), zanj težko najdemo podobne vzporednice v motivnem indeksu pravljic (Blažič, 2010, str. 99).

Če so podobe Magna matere v večji meri imele le dva obraza, obraza ambivalentnih moči in danosti (»belega« in »črnega«, »dobrega« in »slabega« ...), je Torklja Triborklja povsem drugačna podoba Vélike matere, kot nam je znano na podlagi etnološko-folklorističnih podatkov. Najbolje te razlike lahko opazimo v opisih treh različnih obrazov, ki jih kaže Vandotova »čarovnica«.

Zgodba sama ni nič kaj posebnega; pravljica govori o deklici Maruši, ki se, da bi ubežala pred norčevanjem otrok, zateče na pot pod goro. Približa se ji velik črn ptič, vendar se ga Maruša prav nič ne boji. Ko ptič odleti, Maruša na gozdni poti zagleda starko, ki si je poškodovala nogo. Starka deklico prosi za pomoč in ta ji ustreže ter jo vodi po poti do doma (Vandot, 1936, str. 198). Tukaj pa se začne pravljica zapletati. Maruša nekajkrat pogleda starkin obraz. Vandot opiše prvi, »dobri« obraz z besedami: »Pač ji je bilo lice raskavo in razorano, a oči so ji bile dobre in lepe, tako dobre, da boljših Maruša še ni videla nikoli« (prav tam).

Bolj ko se Maruša z ženico približuje domu, se obraz starke znova spremeni: »Obraz je bil črn kakor tisti ptič, ki ga je videla prejle na senožeti, a oči so se bleščale tako hudobno, da je morala povesti pred njimi svoj pogled« (prav tam, str. 199).

Toda na koncu, ko ženica Maruši pokaže svoj dom, starkin obraz dobi znova drugačno podobo: »Ta obraz je bel, da še sneg ne more biti bolj bel, joj, bil je trd in negiben, kakor da je izklesan iz kamena. Iz tega obraza so strmele nepremično in mrzlo velike, sive oči, ki so bile tako hladne, kakor da gleda iz njih sama gorska zima« (prav tam).

Vandot v pravljici tudi razloži pomen vseh treh obrazov: »Veš, kdor se privadi mojemu črnemu obrazu, se privadi vsaki nesreči v življenju, pa jo prenaša, kakor je treba. Kdor se privadi kamenitemu obrazu, se ne ustraši nobenih udarcev, ki ga z njimi usoda tepe v življenju, temveč jih prenaša s prav takim obrazom, kakor je moj tretji« (prav tam, str. 201).

Torklja Triborklja, skrivnostni fenomen slovenske literature, še vedno ostaja odprt, prav zato pa tudi zanimiv za nadaljnja raziskovanja in interpretacije.

6.4 Jaga baba

Hrvaška pisateljica, esejistka in prevajalka Dubravka Ugrešić je v svojem romanu *Jaga baba je znesla jajce* (2010), v sklepnem delu predstavila povzetke o Jagi babi, ki jih je našla med dostopno rusko, hrvaško in drugo literaturo.

Beseda »baba« izvira iz indoevropskega jezika, njena raba pa se je razširila v veliko drugih, sorodnih jezikov. Baba v slovanskih jezikih najpogosteje označuje staro mater (materino ali očetovo), velikokrat pa tudi vsako staro žensko. Tako je Jagin prvi atribut (stereotipna nalepka) njena starost: gre za staro žensko. Vsekakor pa starost pomeni tudi to, da se je končala njena reproduktivna funkcija, kar pomeni, da je stara in jalova.

»V ruskem pogovornem jeziku *baba* pomeni tudi ženska (npr. *horošaja baba* – lepa ženska). Podobno velja za druge slovanske jezike. /.../ Poleg tega je baba ženska oseba s slabimi lastnostmi, ženska z »dolгим jezikom«, opravlјivka, prepirlјivka, popadlјivka« (Ugrešić, 2010, str. 193).

Vendar D. Ugrešić nadaljuje, da z besedo baba pogosto poimenujemo ženske demone. Tako »/.../ *Baba Sreda* (*Baba Sereda*) nadzira tkalska dela in ženskam prepoveduje, da bi jih opravljale ob sredah (kar lahko primerjamo s Pehtro, ki prav tako želi, da bi ženske posvečevale kvatrne dneve). *Bela baba* (*Belaja baba*) je vodni demon, baba banja pa duh, ki živi v kopelih /.../« (prav tam).

Če pogledamo izvor besede Jaga baba pri naših južnih sosedih, Hrvatih, lahko potegnemo vzporednice, da gre za poimenovanje, ki izhaja iz ruskega jezika ali – kot navaja hrvaška slavistka in pedagoginja Antica Menac (1922–): »*baba Jaga* < *baba Wga* (lik iz ruskih narodnih priča, vještica koja živi u kolibi na kokošnjim nogama) – ‘babaroga, zla vještica« (Menac, 2003, str. 358).

Prav tako pa s podobnimi poimenovanji Jago babo označujejo druga slovanska ljudstva – tako poznajo Rusi *Jago babo* ali *Babo Jago*, Poljaki *Jedzbabo*, Belorusi *Nabo jaho*, Slovaki *Ježibabo*, Čehi *Jedu babo*, Gradiščanski Hrvati *Lizababo* ali *Zurababo*, Hrvati pa *babo Rogo* ali *babo Hrko* (Kropej, 2008, str. 111).

Jaga baba je žensko antropomorfnost bitje, stara veščica, čaravnica. Živela naj bi »/.../ v nepredirnem gozdu, včasih tudi na robu gozda, v majhni, tesni kolibi, ki stoji na kokošnjih nogah in se vrti okrog lastne osi. Eno nogo ima kostnato (*Baba Jaga kostjanaja noga*) pa viseče dojke (zato ležijo na peči ali pa jih obeša na preklo) in dolg, zašiljen nos, s katerim se zadeva ob strop; naokrog leta v možnarju ter si pri tem pomaga s tolkačem, z metlo pa sproti briše sledi« (Ugrešić, 2010, str. 196).

Če to podobo Jage babe poskušamo primerjati z Jago babo, kot je opisana v ljudski pravljici *Modra Vasilisa*, lahko potegnemo naslednje vzporednice:

»Jaga baba je bila grozljivo bitje. Ni potovala v kočiji, marveč v kotlu, ki je bil kot možnar in je letel sam od sebe. Veslala je z veslom, ki je bilo kot tolkač in ves čas je zametala svoje sledi z metlo, narejeno iz las ljudi, ki so bili že dolgo mrtvi.

Kotel z Jago babo je letel po nebu in njeni mastni lasje so plapolali za njo. Njena dolga brada se je krivila kvišku, dolgi nos pa navzdol in srečala sta se na sredini. Imela je belo kozjo bradico in njena koža je bila posejana z bradavicami, ker je imela opravka s krastačami. Njeni nohti z rjavimi pegami so bili debeli in razbrazdani kot strehe, pa tako upognjeni, da prstov ni mogla stisniti v pest« (Estés, 2003, str. 72).

Ker v prvi vrsti želimo Jago babo primerjati z likom čaravnice, naj navedemo le nekatere podobnosti obeh:

- Kakor je za čaravnice značilno, da imajo včasih samo eno oko, nos z eno samo nosnico ali pa celo brez njih, ima Jaga baba eno kostnato (nekje tudi železno) nogo (Ugrešić, 2010, str. 200).
- Če naj bi bila slepota ali enookost pogost pojav pri različnih mitoloških bitjih, je tudi Jaga baba slepa ali pa se pritožuje, da jo bolijo oči. Svoje goste prepoznavo po vonju, ker jih ne vidi (prav tam).
- Za mitološka bitja je značilno oglašanje s ponavljanjem besed v nedogled; tako tudi Jago babo lahko prepoznamo po njenih ponavljajočih se frazah in znamenitem puhanju: »Uf, uf, uf ...« D. Ugrešić razlaga, da naj bi prav te lastnosti enoličnega

ponavljanja, ploskanja ali žvižganja morda lahko povezali z motnjami v duševnem razvoju, medtem ko oteženo hojo, slepoto ... lahko razumemo kot logične posledice poznega življenjskega obdobja (prav tam, str. 201).

- Jaga baba naj bi bila po izročilu stoletnica in tudi sicer naj bi veljalo prepričanje, da je »/.../ Jaga baba »teta vseh čarovnic«, ponekod jo imajo za »gospodarico vseh čarovnic«, drugod pravijo, da je »peklenščkova sestra« /.../« (prav tam, str. 201, 202).

Že na podlagi zgoraj opisanih lastnosti lahko prepoznamo ambivalenco, ki prežema lik Jage babe – njena dvojnost je enaka dvojnosti Vélike matere, prav tako pa se povezuje tudi z dvojnostjo čaravnice. Lik Jage babe bomo podrobneje prikazali in ga analizirali na študiji primera ljudske pravljice *Modra Vasilisa*.

7 CLARISSA PINKOLA ESTÉS IN KNJIGA ŽENSKÉ, KI TEČEJO Z VOLKOVI

7.1 Življenje in delo avtorice

Clarissa Pinkola Estés (rojena 27. 1. 1945) je mednarodno priznana in večkrat nagrajena pesnica, jungovska psihoanalitičarka z diplomom züriškega Mednarodnega združenja analitične psihologije v Švici, in *cantadora*, varuhinja starih zgodb iz južnoameriškega izročila. Bila je direktorica Jungovega središča za izobraževanje in raziskovanje v ZDA. Doktorirala je iz medkulturnih študij in klinične psihologije; za njo je petindvajset let predavanj in zasebne prakse.

Pisateljica je začela pisati knjigo *Ženske, ki tečejo z volkovi* leta 1971 in jo končala po dvajsetih letih. Prevedena je bila v osemnajst jezikov široko po svetu in pozdravljena kot klasično in ustvarjalno delo o notranjem življenju žensk.

Med drugimi objavljenimi deli dr. Estés so *The Gift of Story, A Wise Tale About What is Enough* in *Vrtnar duše*. Poleg tega je avtorica zbirke uspešnih zvočnih posnetkov v devetih delih in zbirke *Theatre of the Imagination* v devetih delih, predvajane na National Public Radio, Pacifica Network in drugih radijskih postajah v Ameriki in Kanadi. Dejavná je vse

življenje; ustanovila in vodila je Fundacijo Guadalupe C. P. Estés. Med njenimi razvijajočimi se poslanstvi je predvajanje navdihujočih zgodb po kratkovalovnih oddajnikih. Za dolgoletno družbeno udejstvovanje je prejela nagrado las primeras, ki jo podeljuje MANA, The National Latina Foundation v Washingtonu. Leta 1994 ji je The Union Institute podelil predsednikovo odlikovanje za družbeno pravičnost, v letih 1990–1991 je bila članica Rocky Mountain Women's Institute. Je tudi prva nagrajenka letnega festivala Josepha Campbella »Keeper of the Lore«.

Knjiga *Ženske, ki tečejo z volkovi* je prejela ABBY honor award, the top hand award koloradskega pisateljskega društva, in nagrado gradiva, ki jo podeljuje The National Association for the Advancement of Psychoanalysis.

Dr. Estés je poročena, ima tri odrasle otroke in je članica La Sociedad de Guadalupe (Estés, 2003, str. 504, 505).

7.2 O knjigi *Ženske, ki tečejo z volkovi*

Knjiga *Ženske, ki tečejo z volkovi* (Estés Pinkola, Clarissa, 2003: *Ženske, ki tečejo z volkovi*. Nova gorica: Eno) na novo osvetljuje medosebne odnose, podobo o sebi in različne oblike odvisnosti. Prebuja spomine na druge kraje, čase in načine prebivanja, pogloblja in razprostira zgodbe in mite.

Clarissa Pinkola Estés začne z zgodbo o *La Lobi*, volčji ženski, ki zbira kosti in zapoje pesem nad njimi, da oživijo in se odenejo v meso, nato pa popelje skozi devetnajst pravljič, vitaminov za dušo, kot jim reče, v katerih tke vezi z Divjo žensko. Prav Divja ženska v *Sinjebradcu* prišepne mladi ženi, kako naj se reši pred morilskim možem, v *Modri Vasilisi* je Jaga baba, ki ve, da preveč znanja prezgodaj škoduje, v *Okostnjakinji* obudi ljubezen moškega, v *La Mariposi* je stara Indijanka, ki pozna moč telesa, v mitu o *Perzefoni* je Demetra in Baubo, boginja plodnosti in trebušnega smeha, v *Brezroki deklici* kraljica mati. *Divji raček* je pravljica o iskanju pripadnosti, *Medved mlade lune* govori o jezi kot učiteljici ter o potrpežljivosti, vztrajnosti in odpuščanju, *La Llorona* o pretočnosti ustvarjalnih tokov, *Tjulnjica* o maski, ki jo nosimo, in nujni občasni samoti, *Rdeči čeveljci* o upornosti, *Deklica z vžigalicami* o sestradani duši, *Zlatolaska* o mračnih skrivnostih. Razlaga pravljič in mitov vsebuje zemljevid vseh pasti, znanih in nepričakovanih, ki jih ženska srečuje med vračanjem

k instinktivnemu jazu v dom Divje ženske, pa tudi poziv, da naj se sooči s tistim, česar se najbolj boji, tj. s svojo močjo.

Znotraj vsake ženske se skriva naravno in divje bitje, opremljeno z instinkti, intuicijo in z brezčasno vednostjo. Clarissa Pinkola Estés jo imenuje »Divja ženska« in dokazuje, da jo je mogoče in nujno priklicati in oživiti. Utira pot skozi številne plasti zavesti do notranjih glasov, ki šepetajo v kostnem mozgu, in vabi v kraljestvo duha, ki zdravi, prebuja, izziva in povezuje (prav tam: platnice knjige).

V omenjeni knjigi bomo podrobneje analizirali ljudsko pravljico *Modra Vasilisa*, predvsem pa se bomo opirali na razlago pravljice, kot jo podaja omenjena avtorica.

8 LIK ČAROVNICE V LJUDSKIH PRAVLJICAH

8.1 Nastajanje pravljič

V pravljicah je ohranjen spomin zgodovine, ki živi še danes. Vemo, da so pripovedovalci znali v veliko pravljič, povedk, šaljičv in zbadljičv vpletati odraz časa, v katerem so živeli, pa tudi subjektiven pogled na določeno tematiko, ki je bila takrat aktualna in je prav v pravljicah lahko dobila drugačno obliko, kot bi jo sicer.

Slovenska literarna zgodovinarica Milena Mileva Blažič v svoji študiji *Primerjalna analiza lika čarovnice v ruskih in slovenskih pravljicah – študija primera: Jaga baba in Pehta* (2010) poudari, da na področju literarne vede in teorije pravljič obstajata dve poglavitni teoriji o nastanku pravljič. Prva je monogenetska, ki so jo zagovarjali nemška jezikoslovca in zbiratelj pravljič Jakob Ludwig Karl (1785–1863) in Wilhelm Karl Grimm (1786–1859) ter nemški psiholog Theodor Benfey (1809–1881). Menili so, da obstaja le en vir za nastanek pravljič, in sicer indoevropska, mitološko-migracijska in antropološka teorija (Blažič, 2010, str. 95).

Druga teorija o nastanku pravljič je poligenetska, njen zagovornik pa je francoski folklorist Joseph Bedier, ki pravi, da so pravljice nastale v različnih prostorih in so jih kultivirali

nadarjeni pravljicarji. Zagovorniki te teorije so: angleški antropolog Edward Burnett Tylor; škotski pesnik, pisatelj in literarni kritik, Andrew Lang ter škotski socialni antropolog, religiog in filolog James George Frazer. Ameriški profesor Jack Zipes je zagovornik poligenetske teorije in je v najnovejši knjigi *The Irresistible Fairy Tales: the cultural and social history of a genre* (2012) pravljичni tip ali motiv poimenoval *pravljичni mem*, ki ima univerzalno jedro in je obenem sposoben replikacije³⁰ (prav tam).

Pravljичni mem Zipes definira kot enoto kulturne transmisije (prenosa), ki je lahko preprosta ideja, zgodba, fraza oz. bistvena informacija, vezana na pravljico. Vemo, da pravljice nikakor niso mogle nastati v nekem praznem prostoru, vakuumu, ampak da so se navezovale na različne tradicije, povedke in mite. Prav ta zmožnost, da isti pravljичni motiv/tip/mem variira glede na kulturne razlike, je ena izmed značilnosti ljudskega izročila. Kulturno selekcijo so lahko preživeli samo tisti pravljичni tipi, ki imajo univerzalno jedro (mem) in prilagodljivo ovojnico, ki se prilagaja glede na specifične značilnosti določenega kulturnega okolja (prav tam, str. 117, 118).

Kot navaja Zipes, ima vsaka kultura poleg drugih dejavnikov tudi dejavnike kulturne inercije (Zipes, 2006, str. 130 v Blažić, 2013, str. 118), kot so: tehnološke omejitve, mentalne navade, kulturni izbor ipd. Na variantnost pravljic oz. prilagajanje osnovnega pravljичnega tipa (mema) specifični kulturi, njenim navadam, običajem, šegam in vrednotam vplivajo navade določene kulture, običaji, vrednote in drugi dejavniki (prav tam, str. 118).

V procesu kulturne evolucije so se univerzalni pravljичni tipi/motivi/memi lahko prilagodili določeni kulturi le pod pogojem, da so relevantni na občečloveški (pravljичni tip/motiv/mem kot vodilo človeštva) in tudi na individualni ravni; da kot taki omogočajo variantnosti od ustnega do pisnega izročila ter so prilagodljivi različnim kulturam in medijem. Zipes obenem poudarja, da pravljice prav s svojimi memi tvorijo in ustvarjajo prepleteno tradicijo s pripovedovanjem milijonov zgodb, ki temeljijo na občečloveških izkušnjah, ter da so nekatere zgodbe bolj relevantne in da kot take lahko preživijo kulturno evolucijo s pripovedovanjem, z zapisovanjem, medijsko predelavo itn. (Zipes, 2012, str. 19 v Blažić, 2013, str. 118).

³⁰ Zipes, 2006, str. 8 v Blažić 2010, str. 95.

Na osnovi primerjalne analize določenega tipa pravljice in njenih variant je za našo raziskavo bolj aplikabilna poligenetska teorija, kar pomeni, da je lik čaravnice univerzalni lik (pravljичni tip/motiv/mem), ki so si ga različne kulture svojevrstno prilagodile glede na lastno zgodovino, izročilo, običaje, šege in navade.

8.2 Lik čaravnice v pravljicah

O pomenu čarovništva ter o liku čaravnice v slovenskih ljudskih pravljicah in povedkah je Monika Kropelj napisala strokovno-znanstveno študijo *Pravljica in stvarnost – odsev stvarnosti v slovenskih ljudskih pravljicah in povedkah ob primerih iz Štrekljeve zapuščine* (1995) ter v njej poudarila dejstvo, da izročilo, ki je ohranjeno v različnih slovenskih pravljicah, opisuje najrazličnejše podvige čarovnic. Včasih imajo takšna literarna dela predvsem fabulativen značaj – pisatelj oz. pripovedovalec naj bi z vpletanjem elementov o moči čarovnic ustvarjal dramatičnost, grozo; obenem pa so dober pokazatelj tega, kako so si ljudje predstavljali čaravnice. Tako naj bi čarovniki in čaravnice znali spreminjati podobo, brati in napovedovati usodo, pričarati ali odčarati bolezen ... Med množičnim preganjanjem čarovnikov, predvsem pa čarovnic se je njihov »sloves« demoniziral do te mere, da so ljudje začeli verjeti, da so se oboji prodali hudiču, z njim sklenili pogodbo in da lahko prav zaradi te zaveze delajo tako grozne stvari (Kropelj, 1995, str. 140).

Tudi sicer je v pravljicah, sodobnih otroških knjigah in berilih po raziskavah nemške etnologinje Inge Schöck čaravnica največkrat prikazana kot stara, grda, grbasta, s krivim nosom in z bradavico, ruto na glavi, s skuštranimi lasmi, z rdečimi očmi, dolgo, staromodno obleko in z obvezno palico. Kot tipične poteze, ki naj bi jih imela čaravnica, so najpogosteje omenjeni kriv ali dolg nos, veliki zobje, grba, umazanost, raztrgana, revna oblačila, ruta in palica³¹ (Mencej, 2006, str. 113).

Vseeno pa slovenske ljudske pravljice do čarovnih pojavov in sposobnosti zajemajo tudi pozitivno stališče, kot je razvidno iz slovenske ljudske pravljice *Od treh naukov ali svetov* iz okolice Šentruperta, v kateri pravljичni junak gospodu čarovniku služi kot strežaj, in ko ga ta ob slovesu vpraša, kaj želi za plačilo, se pravljичni junak odloči za nauke, ki mu rešijo življenje ter ga obvarujejo pred ubojem lastne žene in otrok (Kropelj, 1995, str. 141).

³¹ Schöck 1978, str. 116–117 v Mencej, 2006, str. 113.

Omenjena pravljica glede na vrsto tipa/pravljичnega motiva/mema nosi oznako AaTh 910 – gre za opredelitev lika čarovnice znotraj indeksa ameriškega znanstvenika Stitha Thompsona, ki je sicer izhajal iz indeksa motivov finskega znanstvenika Anttija Ararneja, vendar ga je razširil in dopolnil z novimi tipi in variantami v knjigi *Motif-Index of Folk-Literature* (Blažič, 2010, str. 95).

Poleg tega, da so bile predstave o tem, česa so sposobne čarovnice, velikokrat tema pogovorov preprostih ljudi, so se najrazličnejše prigode o tem, kako čarovnice lahko poljubno spreminjajo zunanjo podobo, ohranile prav do današnjih dni, čeprav je med preprostimi ljudmi na Slovenskem po koncu čarovniških procesov verovanje v obstoj čarovnic počasi zamiralo. Pomembno pa je poudariti, da prav ljudsko izročilo lahko najbolj resnično odseva nekdanje verovanje s tem, da so v ljudskih pravljicah opisane prav takšne čarovnije, kakršnih naj bi bili čarovnice in čarovniki obtoženi.

Kakor so zgodovinski začetki razvoja zapletenih verskih predstav o čarovništvu zelo temni, tako lahko v njih z gotovostjo razločujemo določene osnovne poteze, ki pa imajo svoje jedro že v verovanju pred predstavami, ki so se oblikovale v »temnem« srednjem veku. Gre za primesi orientalnih in grško-rimskih religij pa tudi poznejše vplive severnogermanskih verovanj; šele na koncu zasledimo vplive manihejstva in različnih teološko-filozofskih razglabljanj srednjeveške cerkve (Kropej, 1995, str. 41).

S preganjanjem čarovnic in z njihovim načrtnim uničevanjem v srednjem veku so se začele prav okrog videza, moči in sposobnosti čarovnic spletati najrazličnejše bujne predstave, ki se niso le hitro širile, ampak so se stopnjevale do te mere, da v njih lahko zaznamo razsežnost človeške domišljije, ki tudi v tem segmentu ni poznala meja.

8.3 Lik Jage babe v pravljicah

Če se nadalje osredinimo na lik Jage babe in ga umestimo v indeks pravljичnih motivov, pri čemer izhajamo iz ljudske pravljice *Modra Vasilisa*, moramo izhajati iz novejšega indeksa pravljичnih motivov, ki ga je leta 2004 dopolnil nemški znanstvenik Hans Jorg Uther in ki se od zdaj imenuje Aarne-Thompson-Uther ali ATU-sistem. Na osnovi ATU-indeksa lahko razberemo, da tudi pravljice o Jagi babi ne sodijo v enotno kategorijo motivov, ampak so

razdeljene na različne tipe pravljič o čarovnicah, kar potrjuje našo prejšnjo razlago, da oba pravljična lika ustrezata poligenetski teoriji (Blažič, 2010, str. 97).

V indeksu ATU 334 tako najdemo motivno prvino, ki se povezuje z likom Jage babe, in sicer *gospodinjstvo čarovnice*³². Gre za kombinacijo pravljičnih tipov 332 (dekle/ženska obišče (starejšo) kanibalsko žensko) in 333 (dekle/ženska vidi grozljive stvari (ograja iz kosti, sod, poln krvi, čarovnico z živalsko glavo itn.)), precej pogost je tudi motiv stare ženske (navsezadnje je bila Jaga baba stara ženska) (ATU 442), podobne in hkrati različne prvine pa vsebuje motiv čarovnice iz Grimmove pravljice *Janko in Metka*; hiša iz medenjakov (ATU 327 A) pa predstavlja gastronomsko utopijo (prav tam: 98).

8.3.1 Značilne poteze Jage babe v pravljicah

Lik Jage babe se je skozi ljudsko izročilo velikokrat spreminjal, vendar je v svojem bistvu podoba ženskega božanstva ohranila nekatere specifične značilnosti:

- Jaga baba živi v *kolibi*, ki deluje groteskno, grozljivo in odbijajoče. Koliba je v večini pravljič opisana kot prebivališče, ki ga obdaja ograja iz človeških kosti, značilne so tudi lobanje z žarečimi očmi, namesto zapaha vrata varujejo človeške roke in namesto ključavnice se mora junak soočiti s čeljustjo z ostrimi zobmi (Ugrešič, 2010, str. 203).
- Jaga baba je grozljiva *starka* z nemarno zunanostjo. Ima dolg nos, po navadi ima kostnato ali železno nogo, mastne lase, kremplje, bradavice, povešene dojke idr. (prav tam, str. 204).
- Jaga baba ne leti na metli kot običajne čarovnice v pravljicah, ampak v *možnarju*, za letenje pa uporablja tudi *tolkač* (prav tam, str. 207).
- Jaga baba je v folklornem izročilu znana kot *kanibalka*; to jasno kaže že zunanost njenega domovanja (prav tam, str. 210).

Opredelili smo le tiste poteze, ki se neposredno nanašajo na lik Jage babe, ki ga obravnavamo v ljudski pravljici *Modra Vasilisa*, čeprav obstajajo še nekateri drugi atributi, ki so značilni za ta tip čarovnice.

³² Uther, 2004, str. 225.

8.3.2 Mitološke razlage lika Jage babe v slovanskem folklornem izročilu

Jaga baba ima, kot navaja Dubravka Ugrešič (2010), veliko sester, vendar ne le v slovanski, ampak tudi v veliko drugih mitoloških in ritualno-folklornih izročilih (Ugrešič, 2010, str. 245). Čeprav je Jaga baba izobčenka, samotarka, grda starka, zanimivo, v pravljicah ni prikazana kot osamljena. Če njen lik povežemo s slovanskim mitološkim izročilom, pridemo do naslednjih primerjav:

- Na Slovaškem ima *ježibaba* (*jenžibaba* oz. *jagababa* ali *jahodababa*) nos kot lonec in velika debela usta. Je polikefalna, in sicer naj bi imela po nekaterih pripovedih sedem, devet ali dvanajst glav. Prav polikefalnost, kanibalizem, ambivalenten značaj in izjemna zloba so temeljne značilnosti tega mitološkega ženskega lika (prav tam, str. 246).
- V folklorni tradiciji Srbov, Hrvatov, Bošnjakov, Slovencev, Makedoncev in Črnogorcev že od nekdaj obstaja staro žensko strašilo, s katerim so pogosto strašili otroke – to je *Baba Roga*, *Baba Jega* oz. *Gvozdenzuba* (prav tam).
- Bolgari namesto jage babe poznajo *gorsko mater*, ki naj bi po ljudskih verovanjih povzročala nespečnost pri dojenčkih, ženski mitološki lik, ki nekoliko ustreza podobi Jage babe, je tudi *Lamija*, ki naj bi bila slovanska različica starogrške boginje Lamije (prav tam).
- Romuni imajo več različic Jage babe – tako *Mamapadurei* po pripovedovanjih živi v gozdu, v kolibi na ptičjih nogah. Koliba je, prav kakor je značilno za domovanje Jage babe, obdana z ograjo, na katero so nataknjene človeške lobanje. Na drugi strani *Baba Cloanta* predstavlja detomorilko s steklenim nosom, z eno železno nogo in medeninastimi nohti. Tretja podoba je *Baba Harca*, ki naj bi prebivala v votlini in kradla zvezde z neba (prav tam, str. 246, 247).
- V madžarskih ljudskih legendah je znan lik *Vasorru babe*, stare ženice z železnim nosom, ki ji sega vse do kolen. V pravljicah in povedkah madžarskega izročila *Vasorru baba* preizkuša mlade junake in junakinje, in če z njo niso ljubeznivi, jih spremeni v žival ali celo v kamen (prav tam, str. 247).
- Litovska *Ragana* velja za mitološko zlobno božanstvo. Tudi ona ima možnar, v katerem spi, ali pa z njim leti in si pri tem pomaga s tolkačem. Njena zla narava je najizrazitejša poleti, ko uničuje letino, kvari mleko in ubija novorojenčke. *Ragana* naj bi bila povezana s smrtjo in z vstajanjem, s ciklom regeneracije (prav tam).

- Poljska *Jendzibaba*, *Jedsi baba* je »ženska, ki jaše na kurji nogi« in je ponotranjila vse značilnosti slovanske Jage babe (prav tam).
- Lužiški Srbi pa verjamejo v *Wurlawy*, gozdne žene, ki naj bi po verovanju prišle iz gozda ob desetih zvečer, pograbile pluge in začele zganjati silen hrup. *Wjera* ali *Wjerobaba* je tako lužiskosrbska izpeljanka Jage babe (prav tam).
- V ukrajinski ljudski tradiciji se po svetu sprehaja baba z železnim nosom, *Zaliznonosa baba*, njej pa sledi še trideset bab z železnimi jeziki in znamenita železna baba (*Zalizna baba*), katere hiša stoji na račji nogi (prav tam).

Kot lahko ugotovimo, sta oba lika – lik čaravnice in lik Jage babe – univerzalna pravljična tipa/motiva/mema, ki imata v osnovi enako jedro in prilagodljivo strukturo, ki variira glede na specifične značilnosti določenega kulturnega okolja, v katerem je pravljica nastala ali v katerega se je umestila.

Nekaj najznačilnejših potez Jage babe bomo podrobneje opisali v naslednjem poglavju, ko bomo analitično obravnavali ljudsko pravljico *Modra Vasilisa*. Lahko pa se ustavimo pri dejstvu, da tako kot je ambivalentna Magna mater, Velika, strašna mati, ki prinaša življenje in smrt, tako se je ta dvojnost ohranila v njenih poznejših različicah, ki so se sicer kulturno preoblikovale, morda nekoliko tudi adaptirale, vendar pa v svojem bistvu ostajajo enake. Tudi čaravnice lahko enačimo s posrednicami védenja, ki so ga prevzele od Magna matere. Tako vprašanje o tem, ali so bile čaravnice od nekdanj »hudobne«, »zlodjevske« ali pa gre samo za preplet dobrega in slabega, človeškega in magičnega, ostaja odprto.

9 ŠTUDIJA PRIMERA – LJUDSKA PRAVLJICA MODRA VASILISA

Pravljice o Vasilisi so najbolj razširjene v ruski literarni dediščini. Ena izmed njih je tudi *Vasilisa Prekrasna* (*Vasilisa prekrasnaya*). Gre za ljudsko pravljico, ki jo je v knjigi *Ruske pravljice* (1855–1854, 8 zvezkov) zbral Aleksander Nikolajevič Afanasjev. Izbor v slovenščini sicer vsebuje 68 pravljic, v izvorniku pa naj bi jih bilo skoraj šeststo. Posebnost ruskega pravljичnega sveta je izjemna raznovrstnost junakov, morskih in zračnih bitij pa vse

do vampirjev. Ženske junakinje so pametne carične in močna dekleta, ki glavnemu junaku pomagajo premagovati ovire (Knjiga, *Ruske pravljice*, b. d.).

V ruski različici pravljice *Vasilisa Prekrasna* gre sicer za podobno jedrno zgodbo, ki pa se nato nadaljuje. Druga dogajalna linija se začne takrat, ko Vasilisa odide od doma (seveda je pred tem ognjena lobanja že sežgala mačeho in polsestri) in se nastani pri starki. Tam začne presti in sprede tako fino blago, da ga starka nese na grad k carju. Car se na koncu z Vasiliso poroči (Afanasjev, 2007, str. 239–249). Omenjeno pravljico še dodatno krasijo izjemne ilustracije ruskega ilustratorja Ivana Jakovljeviča Bilibina.

Ljudska pravljica o *Modri Vasilisi* dobi, če jo interpretiramo po feministični teoriji Clarisse Pinkole Estés, popolnoma nov in drugačen pomen. Vasilisa ni le deklica, ki jo kruta usoda ob izgubi matere privede v gozd, kjer spozna Jago babo, se nastani pri njej, ji služi in se z ognjeno lobanjo zmagoslavno vrne domov, ampak predstavlja pot odraščajočega dekleta, ki skozi različne stopnje iniciacije spoznava svoj psihični svet, znova vstopa vanj, ga hrani, neguje, zanj skrbi in doživi preporod v mlado odločno žensko.

Kakor da bi bila ženska intuicija skriti zaklad, preroško orodje in kristal, skozi katerega gledamo s skrivnostnim notranjim vidom. Kot modra starka je navzoča globoko v nas in pripravljena povedati, za kaj natančno gre, če ji le znamo prisluhniti. Je oblika *Nje, ki ve*, stare *La Que Sabe, Divje ženske* (Estés, 2003, str. 69).

Vasilisa v procesu iniciacije postopoma spoznava moč lastne intuicije, vendar na tej poti ni sama. Ima punčko – skrivni talisman – in doživi (in preživi) srečanje z Jago babo – Divjo žensko, boginjo modrosti. Čar pravljice je v tem, da bralec in poslušalec lahko začuti, »da se zgodba dogaja v svetu med svetovi, kjer ni nič tako, kot se zdi na prvi pogled« (prav tam, str. 70).

Da bi se Vasilisa iz naivne deklice lahko spremenila (preobrazila) in spoznala svojo divjo naravo ter se soočila s skrivnostno močjo *cikla Življenja/Smrti/Življenja*, mora tvegati in oditi po poti devetih nalog ženske iniciacije.

Pravljica o Vasilisi, podobi odraščajoče deklice, vsebuje tri pomembne elemente, in sicer:

- Vasiliso, deklico, ki v procesu devetih nalog zmore sprejeti in ponotranjiti lastno »divjo« naravo;

- Jago babo, ki predstavlja dediščino Pramateri, vseмогоčne boginje in stvarnice *cikla Življenja/Smrti/Življenja*;
- pot, ki je nujna prav zato, ker prek nje Vasilisa napreduje v lastnem psihičnem razvoju.

V nadaljevanju bomo analitično vrednotili devet nalog iniciacije, kakor jih razlaga Clarissa Pinkola Estés, obenem pa se bomo naslanjali tudi na lastno interpretacijo posamezne naloge.

9.1 Devet nalog ženske iniciacije

Devet nalog je podoba devetih razvojnih faz v razvoju ženske psihe. Vsaka ženska naj bi v iskanju lastnega jaza šla po poti devetih nalog, ki jo psihično krepijo in jo na koncu opremijo z znanjem Magna matere.

Estésova (2003) piše, da »... je pravljica o Vasilisi stara podoba izgubljene in nekoliko pozabljene zgodbe o ženski iniciaciji in njenem procesu psihičnega dozorevanja. Pravljica predaja spoznanje, da večina stvari ni taka, kot se kaže« (prav tam, str. 69).

»Vasilisa je zgodba o predajanju blagoslova intuicije z matere na hčer, iz roda v rod« (prav tam, str. 75). Vendar se je skozi zgodovino, enako kot s čarovnicami, zgodilo, da je pomen blagoslova starejše, modrejše ženske (običajno matere ali babice) izgubil svojo veljavo in bil neutemeljeno označen za slabega, škodljivega, povsem nepotrebnega.

Estésova pa je prepričana, da »... vrelec ženske instinktivne intuicije ni nikoli usahnil ...« (prav tam), in čeprav sodobna ženska želi skriti svojo pravo, »divjo« naravo, je delček Pramateri še vedno v njej.

»Da bi dojali pomen obravnavane pravljice, moramo vedeti, da vse njene značilnosti predstavljajo individualne ženske psihe. Vsi vidiki zgodbe torej pripadajo individualni psihi, ki preživlja proces iniciacije, in ga tudi osvetljujejo. Pravljica vsebuje devet nalog, pred katerimi stoji psiha. Osredotočene so na nauk o delovanju in vedenju stare Divje matere. Med izpolnjevanjem teh nalog se ženska intuicija – tisto vedoče bitje, ki stopa, kjer stopajo ženske, si ogleduje vse stvari v njihovem življenju in z urno natančnostjo razlaga resnico vsega – na novo vklaplja v ženski psihi. Cilj naloge je ljubeč in zaupljiv odnos z njo, ki smo jo imenovali »Ona, ki ve«, z bistvom arhetipa Divje ženske« (prav tam, str. 75, 76).

Iniciacijske naloge, iz katerih sestoji obred Jage babe, divje ženske boginje, so naslednje:

1. Prva naloga: Dopustiti, da predobra mati umre
2. Druga naloga: Razkritje krute sence
3. Tretja naloga: Krmarjenje v temi
4. Četrta naloga: Soočenje z divjo coprnico
5. Peta naloga: Služenje neracionalnemu
6. Šesta naloga: Oddvajanje in odbiranje
7. Sedma naloga: Spraševanje o skrivnostih
8. Osmo naloga: Stati na vseh štirih
9. Deveta naloga: Pretopitev sence (prav tam).

Vasilisa v prastarem obredu učenja spoznava pomen posamezne naloge. Vsak korak je pomemben in potreben, da bi lahko mlada, razvijajoča se dekliška duša dobila védenje, ki so ga nekoč m/Matere kot dediščino modrosti predajale iz roda v rod.

9.1.1 Prva naloga: Dopustiti, da predobra mati umre

Že kmalu na začetku pravljice je Vasilisa, osemletna deklica, postavljena pred prvo preizkušnjo – najprej mora sprejeti materino bolezen, nato še njeno smrt:

»In po teh besedah je materin dih potonil v globine njenega telesa, kjer je vzel njeno dušo in planil z njo skozi njene ustnice in mati je umrla« (prav tam, str. 70).

Psihične naloge, ki jih mora ženska opraviti v tem življenjskem obdobju, so:

- Sprejeti mora, da vselej čuječa, vedno navzoča, zaščitniška psihična mati ni primerna osrednja vodnica za instiktivno življenje v prihodnosti.
- Prezeti mora nalogo, da zaživi in deluje samostojno, da se začne sama zavedati nevarnosti, zarotništva, spletkarjenja.
- Pustiti mora, da umre, kar mora umreti. S smrtjo predobre matere se rodi nova ženska« (prav tam, str. 76).

Iniciacijski proces deklice se začne s smrtjo ljube, dobre matere. Vasilisa je postavljena pred dejstvo, da ji zdaj mati ne bo več nudila tistega, kar ji je prej, kajti obdobje zaščitniške matere

se je končalo. Tudi same lahko kot hčere doživimo prelomni trenutek, ko predobra mati, ali kot jo imenuje Estésova, »mati mlečnih zob«, začne ogrožati naš nadaljnji razvoj in nam onemogoča sprejem novih izzivov (prav tam).

Enako se dogaja z Vasiliso: mati, ki ji je v obdobju najnežnejših let nudila varnost, ljubezen, zaščito, mora umreti, če želi Vasilisa iz naivnega dekleta odrasti, se spremeniti, se povezati s svojo intuitivno psiho in se otresi spon predobre matere. Seveda je lik dobre matere, ki nas vzgaja, nam daje toplino, varno zavetje in nudi brezpogojno ugodje, še kako pomemben v zgodnjem obdobju otrokovega življenja, mora, kot meni Estésova, »v naravnem procesu zorenja vse bolj slabeti, dokler nam ne preostane nič drugega, kot da začnemo drugače skrbeti zase« (prav tam).

Vasilisa se kot deklica v procesu trganja spon iz varnega, znanega gnezda dobre matere uči stopati po novi, drugačni poti. Vendar na njej nikakor ni sama. Dobra mati ji zapusti blagoslov – punčko, del »Divje matere«. Kajti le tista dobra mati, ki je sama prešla iniciacijski proces in vase vdelala podobo ženske Življenja/Smrti/Življenja, se zaveda, da lahko v dekletovem življenju deluje le nekaj let, zato Vasiliso blagoslovi s skrivnostnim znamenjem, z močjo Divje matere, z intuicijo instiktivne boginje:

»'Ta punčka je zate, ljuba moja,' je zašepetala mati in izpod krznenega posteljnega pregrinjala izvlekla majhno punčko, ki je bila tako kot Vasilisa obuta v rdeče škorenjčke, oblečena v bel predpasniček, črno krilo in bluzo, okoli in okoli izvezeno z barvnim sukancem.

'To so moje zadnje besede, ljubica,' je rekla mati. 'Če se boš kdaj izgubila ali potrebovala pomoč, vprašaj punčko, kaj ti je storiti. Pomagala ti bo. Vedno jo imej pri sebi. Nikomur ne povej zanjo. Nahrani jo, ko bo lačna. To je moja materinska obljuba, moj blagoslov tebi, draga hčerka'« (prav tam, str. 70).

Punčka kot materina obljuba predstavlja pomembno vez med dobro in »divjo« materjo, med tem, kar je Vasilisa poznala do zdaj, v obdobju »matere mlečnih zob«, in med tistim, kar jo še čaka. Punčka je smerokaz za iskanje in odločanje in – kot bomo videli pozneje – ključni element Vasilisine iniciacije.

Seveda materina smrt za deklico/mlado žensko lahko pomeni le neki simboličen odhod tiste matere, ki nam je nudila varnost in toplino domačega zavetja, vemo pa, da v ženski psihi

nastopi trenutek, ko jo začnejo nasveti pretirano zaščitniške matere dušiti, ogrožati, morda se celo zgodi, da poteptajo vse tisto, kar so zgradile do zdaj. Ženska lahko to zazna že kot odraščajoča deklica – tako, kot je bila Vasilisa – vendar je predvsem od nje odvisno, ali bo zmogla narediti prvi korak k odkrivanju lastne intuitivne moči in ali bo tako pogumna, da bo sprejela materin blagoslov in se podala na novo, do zdaj neznano pot.

»Nujno je spoznati, da se mora prijazna zaščitnica umakniti, sicer se intuitivna psiha ne more okrepiti. Torej je prvi korak zrahljati prijem, s katerim se oklepamo žarečega arhetipa prijazne in predobre psihične matere. Spustimo sesek in učimo se loviti. Čakata nas divja mati in njeno učenje. Medtem moramo ves čas držati punčko in se učiti njene uporabnosti« (prav tam, str. 78, 79).

Vasilisa dobi v dar pomembno dediščino, blagoslov, s katerim bo lahko kljubovala vsemu, kar jo bo doletelo na poti odraščanja in iskanja. Toda da bi zmogla v celoti doumeti skrivnostno moč punčke, se mora najprej soočiti sama s seboj.

9.1.2 Druga naloga: Razkritje krute sence

Vasilisa poleg mamine punčke dobi še drugo »darilo« – mačeho in polsestri:

»Seveda so tri ženske, ko so bile na samem z Vasiliso, grdo ravnale z njo, morala jim je streči, pošiljale so jo sekat drva, da bi ji koža poroženela. Sovražile so jo, ker je bila v njej milina, ki je bila kakor od drugega sveta« (prav tam, str. 71).

»V tem delu pravljice stopi v Vasilisin svet hudobna mačeha s polsestrama in skupaj jo začnejo onesrečevati. Naloge tega obdobja so:

- Poglobitev spoznanja, da mora čezmerno dobra mati oditi.
- Odkritje, da dobrota, prijaznost in milina ne lajšajo življenja. (Vasilisa se pusti zaslužjiti, a ne pomaga.)
- Neposredno doživljanje lastne senčne narave, zlasti izključevalnih, ljubosumnih in izkoriščevalskih vidikov jaza (mačeha in polsestri).
- Nedvoumno priznanje teh vidikov.
- Oblikovanje čim boljšega odnosa z najslabšimi deli sebe.

- Dopustiti naraščanje napetosti med tistim, kar smo naučeni biti, in tistim, kar v resnici smo.
- Prizadevanje, da bi dopustili smrt starega in rojstvo novega intuitivnega jaza« (prav tam, str. 79).

Vasilisa je postavljena pred novo nalogo – spoznati in soočiti se mora z vidiki senc, ki ogrožajo njen nadaljnji razvoj, obenem pa prav z materino smrtjo spozna, da tisto, kar je bilo prej, mora umreti, da bi se lahko rodilo novo.

Podoba mačehe in polsester

Vasilisino življenje se v objemu varnega, znanega domačega ognjišča, ki ga je poznala do zdaj, popolnoma spremeni, ko v dogajanje vstopi mačeha s polsestrama. Mila, naivna deklica postane žrtev fizičnega in psihičnega nasilja. Čeprav se da zaslužjiti, ji to ne pomaga, kajti sovraštvo ženske pahne v obsedenost z idejo, kako bi Vasiliso uničile.

»Čeprav so bile mačeha in njeni hčeri sladkih besed in vljudnih nasmehov, je bilo za njihovimi nasmeški nekaj glodalskega, česar Vasilisin oče ni opazil« (prav tam, str. 71).

»Mačeha in polsestri predstavljajo nerazvite, a hujskaško krute in senčne prvine psihe, vidike, ki jih ego izžene v temo kot nezaželene in nekoristne. Po eni strani je senčno gradivo lahko razmeroma pozitivno, kajti v njem so skriti odrinjeni talenti, po drugi strani pa je tudi negativno senčno gradivo – tisto, ki dejavno mori ali ovira novo življenje – mogoče spremeniti v uporabno« (prav tam, str. 79).

Vasilisa se vda v vlogo »deklice za vse«, morda ji ta celo ustreza, saj ji tako ni treba storiti koraka naprej in oditi na pot v neznano; ni ji treba brskati po zaprašeni in nekoliko zaspali intuiciji, ker njeno življenje postaja rutina. Vendar jo njena »uslužnost vodi do pretresljivega spoznanja: če smo take, kakršne smo, nas mnogi izženejo, če pa izpolnjujemo želje drugih, smo ločene od samih sebe« (prav tam, str. 80).

Življenje, ki ga »živi« (životari) Vasilisa, je skladno z okviri družbene slike, ki je zelo podobna pravljici o Pepelki: uboga sirota (pastorka) mora skrbeti za ošabno mačeho in polsestri ter hrepeni po boljšem življenju, po princu na belem konju ... Vendar se bralcu zdi,

kakor da je Vasilisa obtičala. Deklica obtiči v vrtincu sovraštva in zmerjanja, v životarjenju, ki je sicer ne osrečuje, kljub temu pa predstavlja varno zavetje pred neznanim, nevarnim, »divjim« svetom.

Podoba mačeha in polsester je podoba družbenih pravil in norm, ki žensko ukalupljajo in jo utesnjujejo. Enako se dogaja s sodobno žensko – tudi ta je – podobno kot Vasilisa – ujeta v past družbene olike, ki jo mora spoštovati na eni strani in med svojo instinktivno naravo na drugi. Ženska se v procesu iskanja lastnega intuitivnega jaza pogosto prepusti družbenim normam, ki ji narekujejo pravila oblačenja, vedenja, komuniciranja, življenja na splošno.

Vasilisa se sooči s pravili, ki jih, hočeš – nočeš, mora spoštovati. Njena intuitivna narava, njena povezanost z materinim blagoslovom, začenja slabeti, skoraj umirati. Vda se v usodo ter sprejme zasmehovanje in ponižanje, ker meni, da je to prav.

»Vasilisina mačeha in polsestri so intrapsihični vozli in pritiskajo na živec, ki vodi do življenjske moči. Nastopajo kot zbor neodrešenih čarovnic in jo zasmehujejo: 'Ne zmoreš tega. Nisi dovolj dobra. Nisi dovolj pogumna. Neumna si, dolgočasna, pusta. Nimaš časa. Dobra si le za navadne stvari. Dovoljeno ti je delati samo to in nič več. Vdaj se, saj boš v vsakem primeru poražena'« (prav tam).

Čeprav mačeha in polsestri ovirata Vasilisin psihični razvoj, pa se zgodba nadaljuje s preobratom, ki omogoči, da mlada, psihično nedorasla deklica začne spoznavati svojo lastno moč. Da bi Vasilisa zmogla narediti ključni korak pri razvijanju lastnega jaza, mora doživeti prezebllost ob pogaslem ognju.

»Nekega dne se je zgodilo, da mačeha in polsestri preprosto niso mogle več prenašati Vasilise. 'Dajmo ..., izmislimo si, da je ugasnil ogenj, in pošljimo Vasiliso v gozd k Jagi babi, čarovnici, naj jo prosi za ogenj za naše ognjišče. In ko bo prišla k Jagi babi, no, stara Jaga baba jo bo ubila in pojedla.' Zaploskale so od veselja in cvilile kot stvori, ki živijo v temi« (prav tam, str. 71).

Šele ko mačeha s polsestrama skuje načrt in ugasne ogenj, kar bi lahko pomenilo, da s tem ogrozi tudi Vasilisino dušo, se odraščajoča deklica začne spreminjati. Počasi se začne zavedati, da rutina, ki sicer prinaša varnost, ne pomeni nujno življenja, ki ga mora živeti, dana

ji je možnost, da zaživi drugače, da spozna svojo pravo naravo, da odide na pot in se najprej sooči z Divjo žensko in nato še sama s seboj.

Podoba ugaslega ognja

Ogenj v Vasilisini duši počasi ugaša. Sence mačehe in polsester postopoma v temo ovijejo mlado, nepokvarjeno dušo:

»Mačeha in polsestre skujejo zaroto, da bi se rešile Vasilise. Naskrivoma spletkarijo: 'Pojdi v gozd, Vasilisa, pojdi k Jagi babi, in če boš preživela, ha, ha – kar se ne bo zgodilo –, te bomo morda sprejele'« (prav tam, str. 81).

Vasilisa je postavljena pred preizkušnjo, ki ji lahko spremeni življenje, kot ga je poznala do zdaj. Sama je kot deklica sprejela materin blagoslov – podobo skrivnostne punčke, ki povezuje mrtvo mater in neznano, Divjo mater, zapuščino preteklega življenja, in hrepenenje po drugačni prihodnosti, vendar dobi bralec občutek, da se Vasilisa razsežnosti moči, ki jo nosi v žepu, sploh ne zaveda.

»Bila je uslužna in ni se pritoževala, medtem ko so bile mačeha in polsestri kot podgane na kupu mrhovine« (prav tam, str. 71).

»Vasilisa sicer opravlja vsakodnevne naloge, ne da bi se pritoževala, kar zveni junaško, v resnici pa prav ta rutina povzroča čedalje večji pritisk in konflikt med dvema nasprotnima naravama, predobro in prezahtevno. Podobno kot konflikt med pretirano prilagodljivostjo in samozadostnostjo tudi to navzkrižje vodi k dobremu koncu. Ženska, ki je razpeta, je na dobri poti, vendar mora narediti naslednje korake« (prav tam, str. 81).

Vasilisa se mora otresti kalupa, ki jo duši in ovira njen nadaljnji razvoj, spoznati mora, da mačeha in polsestri predstavljata družbeni konstrukt in da to ni njena narava, ki hrepeni po drugačnem življenju. Da bi to lahko spoznala, mora začutiti prezeblost, mora priti v mrzel, temen dom, kajti le podoba teme jo lahko spet privede do resnične svetlobe.

»Ko se je Vasilisa zvečer vrnila iz gozda, kjer je nabirala les, je bila hiša v temi. Zaskrbelo jo je in vprašala je mačeho: 'Kaj se je zgodilo; kje bomo skuhalo? Kaj bomo naredili, da bomo osvetlili temo?'« (prav tam, str. 71).

Podoba pogaslega ognja je za Vasiliso priložnost za nov korak. Je priložnost, ki pomeni pot v svobodo in drugačen način življenja. Da bi se mlada deklica lahko razvila v novo, »divjo« žensko, pa mora oditi v gozd, v skrivnostni svet iskanja, poslušanja ter prisluškovanja sebi in intuiciji (punčki).

9.1.3 Tretja naloga: Krmarjenje v temi

Mačeha Vasiliso postavi pred dejstvo: »Pojdi v gozd po ogenj ali umri.«

»Mačeha jo je ukorila: 'Ti neumni otrok. Saj vidiš, da nimamo ognja. In jaz ne morem iti v gozd, ker sem stara. Moji hčeri ne moreta iti, ker ju je strah. Ti si edina, ki lahko gre v gozd in poišče Jago babo in dobi žerjavico, da bomo spet zanetili ogenj'« (prav tam, str. 71).

Dediščina mrtve matere, blagoslov modrecev, vodi deklico po poti skozi gozd: »In vsakič, ko se je pot razcepila v dve smeri, je Vasilisa segla v žep in se posvetovala s punčko: 'Naj grem na levo ali naj grem na desno?' Punčka je namignila: 'Da,' ali 'Ne,' ali 'Tod' ali 'Tja.' In Vasilisa jo je hranila s kruhom, ko je hodila in sledila tistemu, kar je žarelo iz punčke« (prav tam, str. 71, 72).

»Psihične naloge v tem obdobju so:

- Zavestno tveganje in vstop v globoko iniciacijo (gozd).
- Začetek doživljanja novega in strašljivega občutka numimoznosti ob prepoznavanju lastne intuitivne moči.
- Učenje zaznavanja smeri v skrivnostno nezavedno in opiranje na lastne notranje občutke.
- Učenje poti, ki vodi nazaj k Divji materi (po punčkinih navodilih).
- Učenje hranjenja intuicije (hranjenje punčke).
- Dopustiti smrt krhkega, nevednega dekleta.
- Prenos moči na punčko, to je intuicijo« (prav tam).

Vasilisin odhod je nujen, če ne želi obstati v kalupu utečenega vsakdana. Njen ogenj je ugasnil, ničesar več nima, da bi ga lahko spet zanetila. Prav zato se mora odpraviti na pot – sprejeti mora skrivnostni svet, ki jo čaka zunaj.

Podoba poti

Kakor da bi se deklica zavedala pomembnosti svoje odločitve, nazadnje odgovori:

»Vasilisa je nedolžno odvrnila: 'No, prav, pa bom šla,' in se je odpravila. Gozd se je vse bolj temnil in vejice so pokljale pod njenimi stopali in jo plašile« (prav tam, str. 71).

Vasilisa v trenutku, ko je njena duša poteptana, ko začuti, da jo mačeha in polsestri dušijo ter ovirajo njen razvoj, predvsem pa psihični napredek, naredi odločilen korak – odide v gozd. Zbere dovolj moči in poguma, njena speča intuitivna narava se vendarle prebudi. Če je bila prej Vasilisa precej pasivna, enodimenzionalna, to zdaj ni več. Njena osebnost doživlja nove razsežnosti, gozd postane prostor novega odkritja.

Gozd pa Vasiliso ovije v temo, ki je prej ni poznala. Strah pred novim, neznanim svetom spremlja njeno začetno odloč(e)nost. Deklica kljub temu nadaljuje pot, saj se njena, prej speča intuicija poveže z znamenjem, ki ji ga je zapustila umirajoča mati – s punčko.

Vsaka pot, ki jo deklica opravi v svojem dozorevanju, je potrebna in pomembna, predvsem pa to velja za razvoj intuicije, torej za razvoj ženske skrivnostne moči, ki nikdar povsem ne umre, naj si jo želimo še tako zatreti in poteptati. Enako se dogaja z Vasiliso – čeprav se je vdala v vlogo žrtve in sprejela suženjstvo, čeprav je vse naloge opravljala brez ugovaranja in je postajala predpražnik, oseba brez lastne volje, podobno kot marioneta v rokah družbene norme, njena intuicija ni spala. Sicer je bila zaprašena, morda celo pozabljena, vendar je čakala na trenutek, ko bo lahko rekla: »Prav. Čas je, da se zbudim in grem.«.

Podoba punčke

Vasilisa v temačnem gozdu, obrednem kraju iniciacije, ni sama. V predpasniku nosi punčko, magičen zaklad žareče instinktivne modrosti:

»Segla je navzdol v globok žep na predpasniku in tam je bila punčka, ki ji jo je dala umirajoča mati. Vasilisa je pobožala punčko v svojem žepu in rekla: 'Samo da se dotaknem te punčke, pa se že bolje počutim'« (prav tam, str. 71).

»Punčke sodijo med simbolne zaklade instinktivne narave. Vasilisina punčka je iz shrambe stare Divje matere in predstavlja *la vidacito*, drobno instinktivno življenjsko silo, silovito in trpežno. Skrita živi v nas, naj se znajdemo v še tako hudi godlji« (prav tam, str. 82).

»Ljudje že od nekdaj čutijo, da punčke izžarevajo svetost *in mano*³³ – strahospoštljivo in nepremagljivo navzočnost, ki deluje na ljudi in jih duhovno spreminja« (prav tam).

Punčka, ki jo Vasilisa dobi v dar od umirajoče matere, predstavlja vez, ki se prenaša iz roda v rod. Je trdno zasidrana v jedru družine, njena »duša« je večna. Ima moč, da razodene nezavedno in pokaže pot novemu. Punčka ohranja spomin na mater in daje pomoč – je povezovalka živega in umrlega, starega in novega, že videnega in še ne zaznavnega. Čeprav bi lahko rekli, da gre za navadno igračo, to ni tako – punčka kot materin blagoslov simbolizira duhove umrlih, kar predstavlja enega najbolj arhaičnih verovanj veliko narodov.

»Punčka je simbol *homunculus*³⁴, majhno življenje, simbol numimoznega, skritega v človeku, majhen in žareč faksimile izvirnega sebstva. Na videz je punčka, v resnici pa predstavlja majhen del duše, ki vsebuje vse vedenje večjega dušnega sebstva. V punčki je glas stare *La Que Sabe, Nje, ki ve*« (prav tam, str. 83).

»Največji blagoslov, ki ga mati lahko preda hčeri, je zanesljiv občutek o pristnosti intuicije. Intuicija se zelo preprosto prenaša s starša na otroka: 'Dobro presojaš. Kaj misliš, da se skriva za vsem tem?' Namesto da bi opredelili intuicijo kot nekakšno nerazumno, pomanjkljivo domisljico, jo prepoznavamo kot resnični, govoreči glas duše. Intuicija zazna smeri, ki jim je treba slediti, ker so najbolj koristne. Ohranja, razume osnovne motive in namero ter izbere, kar povzroča najmanjše možno drobljenje v psihi« (prav tam).

³³ »*Mana* je melanezijska beseda, ki jo je Jung izpeljal iz antropoloških študij tik pred začetkom dvajsetega stoletja. Razumel jo je kot opis magične kakovosti, ki obdaja in žari skozi nekatere ljudi, talismane, naravne prvine, kot so morje in gore, drevesa, rastline in skale ter skozi kraje in dogodke /.../« (prav tam, str. 453).

³⁴ »Homunkuli so bitjeca, kot so škratje in drugi »pritlikavci«. Nekateri sicer trdijo, da je homunkul podčloveški, a ljudje, v katerih kulturi jih mrgoli, verjamejo, da so nadčloveški; po svoje zvijačni in sposobni oplajanja« (prav tam, str. 453).

»Proces v pravljici je podoben. Vasilisina mati bogato obdari hčer, ko jo poveže s punčko. Vez z intuicijo spodbuja globoko zaupanje vanjo in spreminja naravnost iz 'kar bo, pa bo' v 'naj vidim vse, kar je videti'« (prav tam).

»Vasilisa je torej na poti po žerjavico, s katero bo znova zanetila ogenj. V temi je, v divjini, in ne preostane ji drugega, kot da posluša notranji glas, posebljen v punčki. Poleg tega, da se uči opirati na ta odnos, se uči še nečesa – hraniti punčko« (prav tam, str. 84).

»Hranjenje punčke je bistveni cikel arhetipa Divje ženske – nje, ki varuje skrite zaklade. Vasilisa hrani punčko na dva načina, najprej s koščkom kruha – koščkom življenja za novo psihično pustolovščino, in z iskanjem poti do stare Divje matere, Jage babe. Ker jo posluša – na vsakem ovinku in vsakem razcepu poti – jo punčka usmerja proti 'domu'. Odnos med punčko in Vasiliso simbolizira obliko empatične magije med žensko in njeno intuicijo« (prav tam).

Gre vsekakor za odnos, ki se krepi – Vasilisa spozna, kako pomemben blagoslov ima ob sebi, ga hrani, neguje in zanj skrbi. Uči se slediti – ne več drugim (stereotipnim predstavam družbe in okostenelim pravilom) – zdaj sledi sebi.

9.1.4 Četrta naloga: Soočenje z divjo coprnico

Ko se Vasilisa nauči poslušati glas intuicije in mu slediti, je čas za novo nalogo – srečati mora Jago babo:

»Naloge tega srečanja so:

- Mirno soočenje z grozljivo divjo boginjo, to je soočenje s podobo besne matere (srečanje z Jago babo).
- Spoznavanje skrivnostnega, nenavadnega, »drugačnosti« divjega (začasno bivanje v hiši Jage babe).
- Prezemanje nekaterih njenih vrednot, nekakšne blage nenavadnosti (uživanje njene hrane).
- Soočenje z veliko močjo – v drugih in nato v sebi.
- Pustiti krhkega in ustrežljivega otroka, naj še malo umre« (prav tam, str. 85).

Četrta naloga predstavlja pomembno prelomnico na poti osebnostne rasti. Prav ob soočenju z Divjo materjo se bo Vasilisa notranje okrepila ali pa bo strah ohromil njen napredek.

Podoba hiše jage babe

V gozdu Vasilisa ob pomoči punčke pride do hiše Jage babe in obstane pred srhljivo podobo:

»Še bolj nenavadna je bila njena hiša. Čepela je na velikanskih, luskastih rumenih piščančjih nogah in sama od sebe postopala naokrog in se včasih zavrtela kot kak zamaknjen plesalec. Zapahi na vratih in oknicah so bili narejeni iz človeških prstov na nogah in rokah in ključavnica na vhodnih vratih je bila kot rilec iz številnih šilastih zob« (prav tam, str. 72).

Vasilisa s pomočjo punčke pride do hiše Jage babe. Prav punčka ji pomaga, da se lahko sooči z grozljivo, skoraj groteskno podobo hiše, ki se nikakor ne ujema z njeno predstavo o hiši/domu, kakršnega je poznala. Njeno do zdaj mirno, »lagodno« življenje pretrese podoba hiše, ki ne le da se premika, celo pleše, kot da bi jo vabila, da se prepusti zamaknjenosti gozda.

Če Estésova meni, da »simbol hiše v sanjah ponazarja organiziranost psihičnega prostora, v katerem bivamo – zavestno in nezavedno« (prav tam, str. 85), pa Dubravka Ugrešič ponuja še dodatno razlago – v pravljicah o Jagi babi je koliba vedno prikazana zelo groteskno, zastrašujoče. »Na vhodu ga pričakajo človeške lobanje, onstran nje pa najpogosteje ni ničesar več /.../« (Ugrešič, 2010, str. 201). Podoba kolibe nikakor ni stereotipno »pravljíčna« (kot je npr. hišica iz dobrot v *Janku in Metki*).

Čeprav naj bi veljalo pravilo, da junaki, ki preživijo pot skozi gozd in prispejo do Jaginega domovanja, poznajo skrivnostni trik, ki hišo spet spremeni v prijazno domovanje³⁵, pa Vasilisa doživi povsem drugačen sprejem. Mačeha in polsestre ji tudi ne dajo nikakršnih navodil, kako naj se odzove na tako strašljivo podobo hiše, seveda pa moramo vedeti, da to ni njihov namen. Vasilisa kot junakinja ostane sama, sicer brez navidezne pomoči, vendar ima ob sebi še vedno punčko, ki žari s skrivnostnim žarom magičnega.

³⁵ »Da bi lahko vstopil, mora popotnik prišlec vedeti, kako to storiti. Junaki, kot je carjevič Ivan, po navadi hušknejo v kolibo in izgovorijo: 'Koliba, kolibica, postavi se po starem!'« (Ugrešič, 2010, str. 203).

Vasilisa nikakor ne more ostati apatična, kot je bila do zdaj; njena psiha potrebuje prikazen v obliki hiše, kajti le na tak način se bo lahko prebudila in sledila instinktu punčke, ki jo je pripeljala sem. Da bi deklice lahko napredovalo v razvoju lastne ženske narave, mora pozabiti, kar je vedelo nekoč, in sprejeti novo védenje. To pomeni, da mora odpreti zapahe »iz človeških prstov« in pogledati skozi »ključavnico iz šilastih zob«. Kajti navidezno grozljiva hiša skriva v sebi vse, kar potrebuje.

Podoba Jage babe

Kakor da podoba hiše ne bi bila dovolj grozna, k Vasilisi prileti Jaga baba, strašna Divja mati:

»Jaga baba je bila grozljivo bitje. Ni potovala v kočiji, marveč v kotlu, ki je bil kot možnar in je letel sam od sebe. Veslala je z veslom, ki je bilo kot tolkač, in ves čas je zametala svoje sledi z metlo, narejeno iz las ljudi, ki so bili že dolgo mrtvi.

Kotel z Jago babo je letel po nebu in njeni mastni lasje so plapolali za njo. Njena dolga brada se je krivila kvišku, dolgi nos pa navzdol in srečala sta se na sredini. Imela je belo kozjo bradico in njena koža je bila posejana z bradavicami, ker je imela opravka s krastačami. Njeni nohti z rjavimi pegami so bili debeli in razbrazdani kot strehe pa tako upognjeni, da prstov ni mogla stisniti v pest« (prav tam, str. 72).

Podoba Jage babe je vse prej kot lepa. Mogočna prikazen *Nje, ki ve vse*, na prvi pogled vzbuja stud in gnus. Jaga baba je vse prej kot podoba tipične ženske, vsekakor pa sodi v kategorijo »tipičnih čarovnic« – potuje v kotlu, ki leti, in ima moč, da si podredi mrtve. Njen videz je »stereotipno coprniški« – je stara, ima dolge, mastne lase, belo kozjo bradico, bradavičasto kožo in debele prste. Po opisu sodeč, je kanibalka – v lastno zadovoljstvo za malico žre ljudi, verjetno tudi otroke.

In kaj sploh Vasilisa dela tukaj? Zakaj jo je punčka pripeljala na tako grozljiv kraj?

Vasilisa se mora soočiti z Jago babo, Véliko materjo; spoznati mora vso grozo, začutiti mora strah, ki zareže v same kosti. Kajti le tako bo sprevidela: »Življenje, ki sem ga »živela«, ni bilo moje, bilo je tuje, neznano, čeprav navidezno varno. Zdaj moram začeti živeti drugače.«

»Jaga baba zbuja strah, saj predstavlja moč uničenja in moč življenjske sile. Ko se zazreš v njen obraz, vidiš *vagino dentato*, krvave oči, popolnega novorojenčka in angelska krila obenem« (prav tam, str. 86).

Dubravka Ugrešič navaja še druge oznake, ki so značilne v pravljicah o Jagi babi: »Na peči, na deveti opeki, leži kostnata noga Jage babe, dolgi nos ji sega pod strop, slina polzi preko praga, dojke mahedrajo na držalu, baba pa si brusi zobe« (Ugrešič, 2010, str. 204).

Opis Jage babe nekoliko variira od pravljice do pravljice, pa vendar v njenem liku ostajajo poteze, ki ustrezajo opisu lika, ki ga spoznamo v obravnavani pravljici, *Modri Vasilisi*:

- Jaga baba je grozljiva, groteskna, celo nagnusna.
- Njen lik ne odraža solnega motiva kot v nekaterih pravljicah, vendar predstavlja iniciacijski most, ki ga mora Vasilisa prečkati, če želi ponotranjiti vedenje punčke na eni strani in modrost starke – Jage babe na drugi.

Podoba možnarja

Možnar naj bi imel v evropskih in azijskih mitologijah izrazito simbolno vlogo. Po mnenju D. Ugrešič naj bi možnar simboliziral maternico, tolkač pa naj bi bil prispodoba penisa (Ugrešič, 2010, str. 207). Tudi sicer naj bi imel možnar obredno vlogo – tako so ga Slovani uporabljali pri šaljivih svatbenih običajih, Rusi in Ukrajinci pri ritualih zdravljenja ..., vendar pa je zanimiva ugotovitev, da Jaga baba predstavlja oba spola, moškega in ženskega.

»Ker je ne omejujejo ne človeški zakoni, ki odrejajo, kaj sme in česa ne, in niti ne strogi zakoni spolov, jaga baba uporablja oba organa, moškega in ženskega, za letenje, kar je nadvse močna reprezentacija človeške seksualnosti« (prav tam, str. 209).

Jaga baba tako ruši stereotipne predstave o čarovnicah in ženskah na splošno – ne uklanja se pravilom, normam in drugim obstoječim družbenim »okovom«, ampak ostaja uganka – tudi za Vasiliso.

Podoba prošnje

Vasilisa preživi pogled na *vagino dentato*, čeprav morda še vedno dvomi o pravilnosti svoje odločitve. Nazadnje pa se le opogumi in ogovori strašno Magno mater:

»Deklica je zadrhtela. 'Stara mati, prišla sem po ogenj. Moj dom je mrzel ..., moji bodo pomrli ..., potrebujem ogenj.' Jaga baba je osorno odgovorila: 'O, saj te poznam in tvoje tudi. No, ti nemarni otrok ..., pustila si ogenj, da je ugasnil. Tega se ne dela. Sicer pa, zakaj naj bi ti dala ogenj?' Vasilisa se je posvetovala s punčko in hitro odgovorila: 'Ker te prosim.' Jaga baba je zapredla: 'Srečo imaš. To je pravi odgovor.' In dekllica je čutila, da ima veliko srečo, ker je prav odgovorila« (Estés, 2003, str. 72).

Deklica ob pogledu na Divjo mater zadrhti, vendar ima ob sebi punčko, ki ji pomaga, ji svetuje in krepi njeno psiho. Vasilisa nazadnje spozna, da mora sprejeti Jago babo, čeprav drhti od strahu. Zaveda se njene moči, zato jo prosi ... in prestane prvo preizkušnjo na poti odkrivanja lastne intuitivne moči.

»Vasilisa obstoji in sprejme božanstvo Divje matere, modrost, bradavice in vse drugo. Jaga baba, upodobljena v tej pravljici, je pravična, čeprav grozi. Prizanaša Vasilisi, ki ji izkazuje spoštovanje. Spoštovanje do velike moči je bistven nauk. Ženska mora biti sposobna soočenja z njo, kajti nazadnje bo del te moči postal njen. Vasilisa ne klečeplazi pred Jago babo, ne šopiri se niti ne širokousti pa tudi zbeži ne in se ne skriva pred njo. Predstavi se iskreno, taka, kakršna je« (prav tam, str. 86).

Deklica sicer zadrhti pred podobo Vélike matere, a vendar ne zbeži. Če je prej, ob domačem ognjišču, njena mila duša vedno bolj ugašala, ji bo prav Jaga baba pomagala, da bo njen brleč ogenj znova vzplamtel. In tega se Vasilisa še kako zaveda, ko se posvetuje s punčko in odgovori: »Prosim, sprejmi me k sebi in mi podari modrost.«

9.1.5 Peta naloga: Služenje neracionalnemu

Da bi Vasilisa zmogla v polnosti ponotranjiti védenje stare matere Modrosti, mora sprejeti njeno prebivališče za svoj novi dom, kar pomeni, da sprejme vse tisto, kar tako zelo štrli iz okvirov znanega, utečenega, dolgotrajnega.

»Psihične naloge tega učnega obdobja so naslednje:

- Bivanje pri coprnici; privajanje na mogočne divje moči ženske psihe.
- Prepoznavanje svoje moči in moči notranjega očiščenja; čiščenje, razvrščanje, hranjenje, kopičenje energije in idej (pranje Jaginih oblačil, kuhanje zanjo, čiščenje njene hiše in razbiranje prvin)« (prav tam, str. 88).

»Ni tako davno, ko so bile ženske globoko povezane z ritmi življenja in smrti. Iz sveže krvi rojevanja so vdihovale jedek vonj železa. Umivale so ohlajajoča se telesa mrtvih« (prav tam). Tudi Vasilisa je, s tem ko sprejme prebivališče Jage babe, postavljena pred povsem novo, njej do zdaj neznano preizkušnjo. Jaga baba ji naloži naloge, da bi preizkusila njeno razvijajočo se psiho, obenem pa želi, da Vasilisa odvrže obleko starega, zaprašena jaza in prisluhne sebi (notranji intuiciji – punčki).

»Operi moje obleke, pometi dvorišče in pospravi hišo, pripravi mi hrano, odberi snetivo žito od dobrega in pazi, da bo vse pospravljeno. Vrnila se bom in pregledala, kako boš opravila delo. Če ne bo vse narejeno, se bom pogostila s tabo'« (prav tam, str. 73).

Jaga baba, čeprav sprejme Vasiliso, obdrži svojo izvorno »divjo«, čarovniško naravo. Želi, da strah in groza objameta dekličino psiho ter povzročita spremembe na področju njenega dozdajšnjega življenja in delovanja, zato Vasilisi grozi. Mlado dekle se zaveda, da je stara mati strašna, a obenem mogočna Magna mater ter da v njeno dušo vžiga plamen tiste prastare modrosti, ki so ga včasih vžigale matere v duše svojih hčera.

»Jaga baba, Divja mati, je učiteljica, s katero se lahko posvetujemo. Nauči nas urediti dušno hišo. Navdihne ego, da sprejme drugačen red, kjer je prostor za magijo in radost, kjer je apetit nedotaknjen in je delo užitek. Jaga baba je zgled, kako biti resničen sebi. Uči smrt in prenavo« (prav tam, str. 88, 89).

Vasilisa se nastani v popolnoma drugačnem prebivališču – to je dom, v katerem ji ni treba »igrati« vloge deklice za vse, kakor je to počela prej – zdaj ji gospodinjski opravki pomagajo, da spozna, kdo v resnici sploh je in po čem hrepeni njena duša.

Podoba pranja oblačil

Vasilisina naloga je, da opere Jagina oblačila. »Pranje /.../ je izjemno simbolno. Ponekod ženske še danes odhajajo na rečni breg, kjer operejo oblačila in izvedejo obredno pranje, v navadi od začetka časov. Gre za zelo pretanjen simbol čiščenja celotne duše« (prav tam, str. 89).

»Tkanina je v mitologiji izdelek mater Življenja/Smrti/Življenja. *Kloto*, *Laheza* in *Antropa* so grške Mojre, Navahom je dar tkanja predala *Na' ashje'ii*, Pajkovka. Te matere Življenja/Smrti/Življenja učijo ženske pretanjene zaznave, kaj mora umreti in kaj naj živi, kaj naj zmikajo in kaj vtkejo. Jaga baba ukaže Vasilisi, naj opere oblačila, da bi ozavestila to tkanino in vzorce, znane boginji Življenja/Smrti/Življenja, jih osvetlila, se jih dotaknila, jih oprala, prenovila« (prav tam).

Mlado dekle je postavljeno pred nalogo, ki od nje ne terja le fizičnega napora, ampak gre pri tem predvsem za uvid v lastno nezavedno, v očiščenje vsega, kar jo je do zdaj dušilo, bremenilo, (po)teptalo, uokvirjalo ... Vasilisa s simbolnim pranjem Jaginih oblačil postaja drugačna, počasi se spreminja v žensko, ki zmore prisluhniti šepetu intuicije.

»Pranje je obred brezčasnega očiščenja. Ne pomeni le očistiti, marveč tudi – podobno kot pri krstu (ang. baptism) iz latinske besede *baptiza* – prepojiti, prežeti z duhovno božanskostjo in s skrivnostnostjo. Pranje je prva naloga v pravljici. Pomeni napeti, kar se je raztegnilo zaradi nošenja. Oblačila so kot naše ideje in vrednote, nosimo jih in nosimo, dokler se sčasoma ne raztegnejo. Prenova, oživljanje potekata v vodi, ko ponovno spoznamo, kaj nam je resnično in sveto« (prav tam).

»Seveda so Jagina znamenja moči in avtoritete – njena oblačila – oblikovana po meri njene psihe: močna so in trpežna. Pranje njenih oblačil je prispodoba, s katero se naučimo opazovati in prevzemati ta preplet lastnosti. S purifikacijo, pranjem vlaken biti, se naučimo razvrščati, popravljati in obnavljati instinktivno psiho« (prav tam, str. 89, 90).

Oblačila, ki jih Vasilisa pere, vsebujejo vonj divjega ega, nezavedno slo po prostosti in odraščajočem dekletu predstavljajo izziv za nove pustolovščine. Prav to pa Vasilisa potrebuje – njena ujeta duša v sivino vsakdanje dolgočasnosti s simbolnim obredom očiščenja postopoma prevzema podobo Jaginih vzorcev in tkanin.

Podoba pometanja in kuhanja

Da bi Vasilisa lahko popolnoma notranje dozorela, mora pomesti odvečen balast in kuhati na odprtem ognju idej.

»/.../ V vzhodnoevropskih pravljicah so metle pogosto narejene iz drevesnih ali grmovih vej, včasih tudi iz korenin žilavih dreves. Vasilisa mora z metlo, narejeno iz rastlinskega tkiva, odstraniti smeti s tal in z dvorišča« (prav tam, str. 90).

Tudi v slovanskem mitološkem verovanju so z metlo povezane prenekateri vraže. Tako po nekaterih pripovedih ljudje ne smejo pometati hiše, kadar kdo od njenih stanovalce umre, da ne bi pregnali obilja ali da ne bi poškodovali pokojnikove duše (Ugrešić, 2010, str. 231). Na Češkem in Moravskem so smeti služile tudi za prerokovanje, obenem pa se hiše v določenih praznikih sploh ni smelo pometati, ker naj bi se v tistih dneh pojavljale duše prednikov (prav tam, str. 232).

V podobi pometanja pa lahko prepoznamo še drug pomen, in sicer naj bi pometanje predstavljalo simbolni obred čiščenja in prevrednotenja vrednot. Vasilisa mora iz nezavednega pomesti vso dozrajšnjo navlako ustaljenih družbenih struktur, naučiti se mora zaupati lastni instinktivni moči.

»Vasilisa pometa koč in dvorišče Jage babe, zato govorimo tudi o urejanju in čiščenju nenavadnih zamisli o neobičajnem, mističnem, dušnem in skrivnostnem³⁶« (Estes, 2003, str. 90). Gre za čiščenje, ki je nujno, če želi odraščajoče deklice zares ponotranjiti skrivnosti Jage babe in se tudi soočiti z notranjim svetom, ki je v njej.

Podoba kanibalizma (gastronske utopije)

Vasilisa najprej pomete hišo in uredi njeno notranjost, zdaj pa se mora soočiti z lakoto Jage babe:

³⁶ »Po naključju so to tudi lastnosti uspešnega dušnega življenja, a tudi uspešnega poslovnega in ekonomskega življenja« (Estes, 2003, str. 455).

»Jaga baba je odropotala v kolibo, legla na posteljo in ukazala Vasilisi, da naj ji prinese, kar se kuha v peči. V peči je bilo dovolj hrane za deset ljudi in Jaga baba je pojedla vse, pustila je le majhno skorjico in naprstnik juhe za Vasiliso« (prav tam, str. 73).

Čeprav je Jaga baba značilna kanibalka, pa Vasilise ne požre, vendar grožnja vseeno ostaja.

»Vasilisa spozna, da Divja mati potrebuje ogromno hrane, da bi opravljala svoje delo. Jage babe ni mogoče nahraniti z listom solate in s črno kavo. Če želimo biti ob njej, moramo prepoznati, kaj ji tekne. Da bi vzdrževali odnos s pradavnimi ženskami, moramo veliko kuhati« (prav tam, str. 91).

Vasilisa s tem, ko kuha za Jago babo, spozna nov način življenja, oplemenitenega z začimbami Vélike Matere. Obenem pa se v njej počasi prebujata njena intuicija, ki je spala tako dolgo; zdaj, prav s kuhanjem, ima čas, da jo prebudi in spravi na površje, da se pogreje ob odprtem ognjišču in razpiha plamen skrite strasti.

Kajti, kot meni Estésova: »Da bi kuhali za Jago babo, moramo najprej zanetiti ogenj – ženska mora biti pripravljena, da vroče, strastno zagori, da gori z besedami, zamislimi, z željo po tistem, kar resnično ljubi« (prav tam, str. 90).

»Jaga baba uči Vasiliso, naj se ne zgrbi pred velikim, mogočnim, cikličnim, nepredvidenim, nepričakovanim, razsežnim in širokim obsegom narave, pred nenavadnim, čudnim in neobičajnim« (prav tam, str. 91). Uči jo, da naj večkrat in veliko kuha, da bo zmogla razločiti, kaj potrebuje in česa ne, kaj je zanjo zares pomembno in kaj je povsem odveč.

Če ljudožerstvo Jage babe želimo analizirati s folklorističnega vidika, pridemo do ugotovitve, da je kanibalizem povezan z ritualom »prepeči dete«. Ta obred naj bi po navedbah Dubravke Ugrešić opravljali pri otrocih, ki so boleli za rahitisom, namen tega obreda pa je bil dobesedno »sežiganje« bolezni. Šlo je za postopek, ko je vaška vračarica med zaklinjanjem potisnila rahitičnega otroka za nekaj časa v krušno peč, saj naj bi to predstavljalo ponovno rojstvo otroka, ki se v maternici ni dovolj »spekel«, in ga je bilo treba »dopeči« v peči (Ugrešić, 2010, str. 210).

Z vidika analize pravljice pa lahko ugotovimo, da Jaga baba posebej želja po prenašanju, gastronomski utopiji, ki je v nekaterih pravljicah (npr. *Janku in Metki*) tako zelo značilna prav

za otroke. Tukaj je odnos obrnjen – Jaga baba »žre« za deset ljudi, Vasilisa pa se nasiti le s »skorjico kruha« in »z naprstnikom juhe«.

9.1.6 Šesta naloga: Oddvajanje in odbiranje

Zdaj pa je Vasilisa postavljena pred zelo težko nalogo – najprej mora ločiti slabo žito od dobrega in iz blata odbrati makova semena.

»Psihične naloge ženske so naslednje:

- Naučiti se pretanjenega razločevanja, razsodnega oddvajanja ene stvari od druge, pretanjenega razlikovanja v presoji (odbiranje snetljivega žita od dobrega in odbiranje makovih semen iz kupa umazanije).
- Opazovanje moči nezavednega in njegovega delovanja, ko je ego nepozoren (pari rok, ki se pojavijo v zraku).
- Dodatno učenje o življenju (žito) in smrti (makova semena)« (Estés, 2003, str. 92).

Odraščajoče dekle, ki vstopa v skrivnostni obred iniciacije, se mora soočiti z zelo zahtevnimi nalogami, če želi dozoreti v žensko in spoznati *cikle Življenja/Smrti/Življenja*. Tudi Vasilisa ob razločevanju in odbiranju vstopa v proces prepoznavanja dobrega in škodljivega, dragocenega in odvečnega.

Podoba žita

Vasilisa najprej loči snetljivo žito od dobrega:

»/ .../ odberi snetivo žito od dobrega /.../« (prav tam, str. 73).

Naloga ima spet dvojen pomen: Na zavedni ravni mora odraščajoče dekle znati ločiti dobro in slabo, obenem pa gre za proces, ki nujno poteka tudi na nezavedni ravni.

»Snetljivo žito ima simbolni pomen. Kot žgano pijačo ga je moč uporabljati kot zdravilo in kot opojno pijačo, saj vsebuje glivico, ki velja za halucinogeno« (prav tam, str. 93).

Vasilisa s tem, ko odbira zrnje od plev, vstopa v svoj nezavedni svet – spoznava, kaj je zanjo resnično pomembno. Zdaj ni več majhna punčka, ki bi rada ustregla drugim, ampak ima priložnost, da odrine na globoko in zaplava proti toku.

»Odbiranje, o kakršnem govori pravljica, poteka takrat, ko se soočamo s kako dilemo ali težavo, in vse kaže, da jo bomo morali rešiti sami« (prav tam, str. 92).

Toda Vasilisa tudi v tej preizkušnji ni sama, ima punčko, dediščino mrtve matere. Ona je njen blagoslov, je njena skrita moč, je njen resnični jaz.

»Brž ko je Jaga baba izginila, je Vasilisa povprašala punčko: 'Kaj naj naredim? Bom zmogla pravočasno opraviti vse naloge?' Punčka ji je zagotovila, da bo, rekla ji je, naj nekaj poje in gre spat. Vasilisa je dala nekaj hrane tudi punčki, nato je zaspala« (prav tam, str. 73).

Vasilisa se vsakič znova, pred vsako novo nalogo, uči zaupati punčki, notranjemu glasu, ki ji šepče: »Ne boj se! Zaspi in zaupaj!«

Podoba makovih semen

Ko Vasilisi uspe ločiti dobro žito od slabega, pa ji Jaga baba naloži še težjo nalogo: »Nato ji je pokazala še velik kup zemlje na dvorišču. 'V tem kupu je veliko makovih semen, milijone makovih semen. In zjutraj hočem videti en kup makovih semen in en kup zemlje, vsakega posebej. Razumeš?'« (prav tam, str. 73).

»Sveže žito, snetljivo žito, makova semena in blato so preostanki starodavne zeliščne lekarne. Snovi so uporabljali kot balzame, mazila, napitke in obkladke, s katerimi so pričvrstili druga zdravila na telo. Prisposodobno so tudi zdravila duha: nekatera hranijo, druga pripomorejo k počitku, tretja pomirjajo, četrta spodbujajo in so oblike ciklov Življenja/Smrti/Življenja« (prav tam, str. 93).

Vasilisa spoznava modrost Vélike matere, njena iniciacija pa se nadaljuje tako, da jo Jaga baba z ločevanjem makovih semen od blata želi uvesti v skrivnostni, skoraj pozabljeni svet. Čeprav se znajde pred težko, skoraj nemogočo nalogo, punčka – skriti talisman – ohrabri njeno razvijajočo se instinktivno naravo: »Malo je manjkalo, pa bi Vasilisa omedlela. 'Ojoj,

kako naj to naredim?' Segla je v žep in punčka je zašepetala: 'Ne skrbi, jaz bom poskrbela za to.' Ko je Jaga baba zasmrčala, je Vasilisa začela ... pobirati ... makova semena ... iz ... blata. Čez čas ji je punčka rekla: 'Pojdi spat. Vse bo v redu'« (prav tam, str. 73).

Punčka pusti Vasilisi nekaj časa, da se spopade z nalogo na zavedni ravni, vendar dekleta kmalu spozna, da gre za proces, ki potrebuje razrešitev v nezavednem psihičnem svetu. Vedno bolj vstopa v odnos z intuicijo (s punčko), počasi se uči vzdrževati in hraniti odnos z Jago babo.

9.1.7 Sedma naloga: Spraševanje o skrivnostih

Vasilisi sicer ob pomoči punčke uspe opraviti vse naloge, vendar želi globlje doumeti pomen mogočne moči Magna matere, zato Jagi babi postavi nekaj vprašanj:

»Vas lahko nekaj vprašam, stara mati?' je vprašala Vasilisa. 'Vprašaj,' je ukazala Jaga baba, 'ampak zapomni si, preveč znanja napravi človeka prehitro starega.'

Vasilisa je povprašala o belem možu na belem konju.

'Aha,' je nežno rekla Jaga baba. 'Tisti prvi je moj Dan.'

'In rdeči mož na rdečem konju?'

'Ah, tisti je moje Vzhajajoče sonce.'

'In črni mož na črnem konju?'

'Ah, da, to je tretji in on je moja Noč'« (prav tam, str. 74).

»Naloge tega obdobja so:

- Spraševanje in prizadevanje, da bi globlje spoznali naravo Življenja/Smrti/Življenja in njeno delovanje (Vasilisa povpraša o konjenikih).
- Spoznanje, da smo sposobni razumeti vse prvine divje narave (»Če veš preveč, lahko prezgodaj ostariš.«)³⁷« (prav tam, str. 94).

Jaga baba ima – tako kot se za čarovnico tudi spodobi – svoje skrivnosti, magično moč obvladovanja Življenja in Smrti. Vprašanje pa je, ali je pripravljena to deliti z nekom, ki ne le da mu uspe preživeti, ampak tudi da opravi vse naloge. Navsezadnje je Vasilisa tujka,

³⁷ »V ustnem in pisnem pravljичnem izročilu je glede tega mnogo protislovij. Nekatere pravljice govorijo o tem, da modrost v mladosti prinaša dolgo življenje. Druge svarijo, da ni tako dobro biti star, ko si mlad. Primerjava kaže, da so nekateri stavki pregovori, ki jih glede na kulturno in časovno obdobje, iz katerega izhajajo, mogoče različno razumeti« (prav tam, str. 455).

vsiljivka, ki vdre v svet, ki meji na »tostransko« in »onostranstvo«, na »človeško« in »nadčloveško«. Ker pa je prisluhnila lastni intuiciji in sprejela numimoznost Jage babe, ji je dano, da lahko z vprašanji odstre delček skrivnostne magije.

Podoba belega, rdečega in črnega jezdeca

Vasilisa Jago babo najprej povpraša o jezdecih, ki jih je srečala na poti do njene kočice – o belem jezdecu na belem konju, rdečem jezdecu na rdečem konju in črnem jezdecu na črnem konju.

»Nenadoma je prigalopiral mimo moški v belem na belem konju in zdanilo se je. Malo dlje je prijezdil mimo moški v rdečem na rdečem konju in vzšlo je sonce. Vasilisa je hodila in hodila, in tik preden je prišla do kolibe jage babe, je prijahal mimo moški v črnem na črnem konju in odjahal naravnost v kolibo. Hipoma se je stemnilo« (prav tam, str. 72).

»Kot Demetra je tudi Jaga baba stara konjska mati boginja, povezana z močjo in rodnostjo kobile. Koča Jage babe je hlev za barvne konje in njihove jezdece. Vsak dan po parih izvlečejo sonce in ga nato vlečejo po nebu do večera, ko ga zastrejo s temo. A ni samo to. Črni, rdeči in beli konjenik simbolizirajo starodavne barve, ki označujejo rojstvo, življenje in smrt. Poleg tega predstavljajo tudi stare zamisli o spustu, smrti in o ponovnem rojstvu – črna za razkroj starih vrednot, rdeča za žrtvovanje dragocene varovanih iluzij in bela za novo svetlobo, novo vedenje po izkustvu prvih dveh« (prav tam, str. 95).

»V srednjem veku so uporabljali besede *nigredo*, črn, *rubedo*, rdeč, *albedo*, bel. Opisujejo alkimijo, ki sledi krogu Divje ženske, delu matere Življenja/Smrti/Življenja« (prav tam).

»Barve v pravljici so izjemno dragocene, kajti vsaka ima naravo smrti in življenja. Črna je barva plodnega blata, osnovne snovi, v katero so posejane ideje. Vendar je črna tudi barva smrti, temnenja svetlobe. In črna ima še tretji vidik. Je tudi barva, povezana s tistim svetom med svetovi, kjer biva *La Loba* – kajti črna je barva spusta. Črna je obljava, da boste kmalu izvedeli, česar še ne veste« (prav tam).

»Rdeča je barva žrtvovanja, jeze, umora, mučenja, uboja. Vendar je tudi barva drhtečega življenja, dinamičnega čustva, vznurjenja, erosa in želje. Poleg tega je barva, ki naj bi bila močno zdravilo za psihična obolenja, barva, ki zbuja tek« (prav tam).

»Bela je barva novega, čistega, prvotnega. Poleg tega je barva duše, proste telesa, duha, neobremenjenega s snovnim. Je barva bistvenega hranjenja, materinega mleka. In nasprotno, je tudi barva smrti, stvari, ki so izgubile svojo rožnatost, svojo rdečico vitalnosti. Kjer je belo, je vse *tabula rasa*, nenapisano. Bela je obljuba, da je dovolj hrane, da se stvari začnejo na novo, da bo praznina ali vrzel napolnjena« (prav tam, str. 95, 96).

»Poleg konjenikov sta tudi Vasilisa in njena punčka kot alkimistični anlagen oblečeni v rdečo, belo in črno. Združeni predstavljata Vasiliso kot nastajajočo mater Življenja/Smrti/Življenja. Pravljica vsebuje dve epifaniji. Vasilisino življenje je poživiljeno s punčko in s srečanjem z Jago babo, pa še z nalogami, ki jih opravi« (prav tam, str. 96).

Barve, v katere je oblečena Vasilisa, ob punčki in konjenikih dobijo nov pomen – zdaj je barvni krog bele – rdeče – črne stigme poenoten: Vasilisa je sprejela intuicijo mrtve matere (punčk), modrost in védenje Jage babe ter opravila naloge, ki so jo notranje okrepile in preobrazile.

Podoba treh parov rok

Vasiliso – čeprav je prevzela nekatere Jagine vrednote – vseeno vznemirja podoba Jaginih služabnikov, ki se pojavljajo v podobi treh parov rok, vendar obenem ve, da gre za podobo, ki presega dimenzije njene razvijajoče se osebnosti.

»No, no, otrok. Bi rada še kaj vprašala,« se ji je dobrikala Jaga baba. Vasilisa jo je hotela povprašati o parih rok, ki so se pojavljali in izginjali, a punčka v njenem žepu je začela poskakovati, zato je raje rekla: 'Ne, stara mati. Kot pravite, če preveč veš, se lahko zgodaj postaraš'« (prav tam, str. 74).

Vasilisa ve, da ne sme spraševati naprej, kajti njena psiha še ne zmore sprejeti v polnosti vsega védenja Divje matere. Čeprav je skozi naloge, ki jih je uspešno opravila, psihično

dozorela, pa vendar Jaga baba zanjo ostaja uganka, skrivnostna podoba, skrita za tančico čudežnega.

»Prizadevanje, da bi razumeli skrivnost pojavljanja in izginevanja služabnikov, prikazanih v obliki breztelesnih rok, spominja na trud, da bi dojeli jedro numimoznega. Punčka in Jaga baba odvrneta Vasiliso od nadaljnjih vprašanj in jo tako opozorita, naj nikar ne kliče iz podzemlja preveč numimoznega, kajti čeprav ga obiskujemo, nočemo, da nas očara in ujame v past« (prav tam, str. 97).

Poleg tega pa Jaga baba Vasilisi daje vedeti, da bo na vsaki stopnji telesnega in psihičnega dozorevanja zmogla razumeti tisto, kar bo potrebovala, zato ni nikakršne potrebe, da bi prehitela v radovednosti. Kajti navsezadnje je Vasilisa mlado dekle in ni še postala ženska, zato še ni pripravljena docela spoznati cikle ženskega življenja.

9.1.8 Osmi naloga: Stati na vseh štirih

Vasilisa je okrepljena z modrostjo Jage babe, ob sebi pa ima še vedno punčko – blagoslov mrtve matere:

»'Ah,' je rekla Jaga baba in po ptičje pokimavala z glavo, 'modrejša si od svojih let, dekle moje. In kako, da si postala taka?' 'Zaradi materinega blagoslova,' se je nasmehnila Vasilisa. 'Blagoslova?!' je zavreščala Jaga baba. 'Blagoslova?! Nobenih blagoslovov ne rabimo tu naokrog. Bolje, da se odpraviš, hčerka.' Potisnila je Vasiliso v noč. 'Tu imaš, otrok. Tu!' Jaga baba je snela lobanjo z ognjenimi očmi z ograje in jo nataknila na palico. 'Tako. Odnese to lobanjo na palico s sabo domov. Na! Tu je tvoj ogenj. Niti besede več. Samo pojdi že'« (prav tam, str. 74).

Jaga baba Vasilisi podari svoj »blagoslov« – ognjeno lobanjo na palici.

»Naloge tega dela zgodbe so:

- Prezvzeti veliko moč, da vidimo druge in vplivamo nanje (sprejem lobanje).
- Pogled na lastne življenjske okoliščine v tej novi luči (najti pot nazaj k mačehi in polsestram)« (prav tam, str. 97).

»Je Jagi babi zoprno, ker je Vasilisa dobila materin blagoslov, ali ji je zoprno blagoslavljanje na splošno? Pravzaprav ne eno ne drugo. Če upoštevamo poznejšo krščansko nadgradnjo, bi

lahko rekli, da je ta del pravljice spremenjen, saj se Jaga baba nekako boji Vasilisine blagoslovljenosti. Različica torej demonizira staro Divjo mater (nemara iz časov, ki segajo v neolitik) z namenom, da bi povzdignila novejšo krščansko in odvrčala od starejše religije« (prav tam).

»Vendar je materin blagoslov mogoče razumeti tudi takole: Jage babe ne odbija dejanje blagoslova, marveč dejstvo, da ga podeli predobra mati; prijazna, blaga nežnost psihe. Če je Jaga baba zvesta svoji obliki, ji ni do tega, da bi bila preblizu, predolgo blizu, preveč tolažljiva, preveč spodobna stran ženske narave« (prav tam, str. 98).

Navsezadnje je Jaga baba čarovnica – divja, strašna, mogočna. Prinaša svetlobo in dela temo, je znanilka Življenja in Smrti, ima v oblasti cikla Narave in Zemlje. Jagin svet je divji, nepredvidljiv, ostro seka iz ovinkov ustaljenega, dolgočasnega; njene poti nam ostajajo neznanka. Tudi z Vasiliso je tako – čeprav je prevzela nekatere vrednote Velike matere, je vendarle v polnosti nikoli ne bo povsem spoznala in morda je tako tudi prav – Jaga baba naj bi, kot vsaka prava čarovnica, ohranila nekaj svoje numimoznosti in misterioznosti.

Jaga baba Vasilisi izroči ognjeno lobanjo na palici. Kot navaja Estésova, naj bi »/.../ v poznejših arheoreligioznih različicah zgodbe lobanje na palicah pripadale tistim, ki jih je Jaga baba ubila in pojedla. Toda v starejših religioznih obredih naših davnih prednikov so kosti veljale za posrednike, s katerimi so klicali duhove: najbolj dragocene so bile seveda lobanje³⁸« (prav tam, str. 98, 99).

Ognjena lobanja, ki jo prejme Vasilisa, je blagoslov Divje matere, je popotnica, navodilo in obenem ukaz: »Tu je tvoja moč! Z njo se boš lahko zoperstavila vsem, ki ogrožajo (ukalupljajo, utesnjujejo ...) tvojo resnično naravo.« Kajti sprejeti ogenj, ki ne le da sveti, ampak tudi peče in žge, pomeni sprejeti nov, jagovski način življenja.

Podoba poti domov

Če je prej Vasilisa s strahom stopala skozi gozd in se je bala šumov neznanega, je zdaj podoba njene poti domov povsem drugačna:

³⁸ »V neolitskem mestu Atal Huyuk, ki so ga izkopali v Anatoliji, so našli veliko ženskih kosti« (prav tam, str. 456).

»Stekla je skozi temen gozd proti domu in sledila ovinkom ter zavojem na poti, ko ji je punčka govorila, kod naj gre« (prav tam, str. 74).

»Vasilisa se z osvetljeno lobanjo vrne v temni gozd, po katerem je tavalala, da bi našla Jago. Domov se vrača trdnejša, odločnejša in pokončnejša. Preživela je iniciacijo v globoko intuicijo, ki je sedaj vdelana vanjo kot osrednji dragulj v krono« (prav tam, str. 99).

»Ker je poslušala notranji glas, je premagala temo in se soočila s staro coprnico, ki je del njene narave, in z mogočno divjo naravo. Zato je zmogla dojeti grozljivo in zavestno moč sebe in drugih. Ne boji se več nikogar in ničesar« (prav tam).

»Služila je coprniški boginji psihe, nahranila odnos, očistila persono, ohranila jasno mišljenje. Spoznala je divjo žensko silo in njene navade. Naučila se je razločevati, ločiti misel od občutkov. Naučila se je prepoznati divjo moč v svoji psihi« (prav tam).

»Poučila se je o Življenju/Smrti/Življenju in izvedela, da je darovano vsem ženskam. Privzete jagovske veščine so ji vlile samozavest in moč. Prevzela je dediščino matere – intuicijo – od človeške strani svoje narave in divje vedenje od dela psihe, ki je *La Que Sabe*, zato je usposobljena. Stopa z odločnimi koraki. Sprejela je svojo moč, zato gleda svet in življenje v novi svetlobi« (prav tam).

Vasilisa steče domov notranje prenovljena in pripravljena sprejeti izzive, ki jo čakajo. Še prej pa se mora soočiti z žgočimi zublji lobanje.

9.1.9 Deveta naloga: Pretopitev sence

Lobanja žge gozdne sence in Vasilisi kaže pot v novo, drugačno življenje:

»Prišla je iz gozda in nosila v roki lobanjo z ognjenimi plameni, ki so švigali skozi luknje, kjer so bila ušesa, oči, nos in usta. Nenadoma se je prestrašila njene teže in pošastne svetlobe in pomislila je, da bi jo vrgla proč. Toda lobanja jo je nagovorila in jo rotila, naj se pomiri in nadaljuje pot proti domu mačehe in polsester. In tako je naredila.

Ko se je bližala domu, so njena mačeha in polsestre pogledale skozi okno in videle čuden žar, ki je poplesaval v gozdu. Prepričane so bile, da dolga Vasilisina odsotnost pomeni, da je že mrtva in so živali hvala bogu že raznesle njene kosti.

Vasilisa je bila vse bližje domu. In ko so mačeha in polsestre videle, da je ona, so stekle k njej in ji govorile, da so bile brez ognja, odkar je odšla, in naj so se še tako trudile, da bi ga zanetile, je vedno ugasnil.

Vasilisa je zmagovalno stopila v hišo, saj je preživela nevarno potovanje in prinesla ogenj domov. Toda lobanja na palici je budno opazovala vsak gib mačeha in polsester in je žgala vanje ter jih do jutra zažgala v pepel« (prav tam, str. 74, 75).

»Psihične naloge tega obdobja so:

- Uporaba ostrega vida (ognjenih oči), da bi prepoznali in se odzvali na negativno senco lastne psihe in/ali negativne vidike oseb in dogodkov v zunanjem svetu.
- Pretopitev negativnih senc v psihi s coprniškim ognjem (hudobna mačeha in polsestri, ki so poprej trpinčile Vasiliso, se spremenijo v pepel)« (prav tam, str. 100).

Moč lobanje je tako kot Jagina moč skrivnostna in strašna, mogočna in vseobjemajoča. Kdor jo sprejme, oživi, kdor jo zavrne ... se spremeni v pepel.

Podoba ognjene lobanje

Dar Jage babe je pravi coprniški dar, urok, ki šviga sem ter tja in opazuje gib vsakega: »Prišla je iz gozda in nosila v roki lobanjo z ognjenimi plameni, ki so švigali skozi luknje, kjer so bila ušesa, oči, nos in usta« (prav tam, str. 74).

»Vasilisa stopa skozi gozd z ognjeno lobanjo pred seboj, punčka pa jo usmerja: 'Pojdi tod, sedaj tja.' Vasilisa, prej naivna deklica borovničastih oči, je postala ženska, ki stopa za svojo močjo« (prav tam, str. 100).

Vasilisa je ožarjena z zunanjim ognjenim blagoslovom Jage babe in z notranjim blagoslovom Dobre matere – s punčko, z njeno svetovalko in zaveznico. Zdaj ni več naivna deklica, prestala je obred iniciacije in postala ženska. Njena moč je trojna – intuicija, ki jo usmerja; lobanja, ki s plameni prežge sence dvoma, in moč Jage babe, Magna matere, ki je utelešena v

njenem načinu delovanja. Vasilisa kot poznavalka ciklov *Življenja/Smrti/Življenja* pride iz gozda obogatena z darom modrosti.

»Ognjena svetloba žari iz lobanjinih oči, ušes, nosa in ust. Ponazarja vse psihične procese v zvezi z razlikovanjem. Navezuje se na staro sorodstvo in zato na spomin. Ko bi Jaga baba dala Vasilisi palico s kolensko kostjo, bi bila simbolna razlaga drugačna. Ko bi ji dala zapestno kost, vratno ali kako drugo kost – razen nemara medeničnih – bi pomenile nekaj povsem drugega³⁹« (prav tam, str. 100).

»Torej tudi lobanja predstavlja intuicijo – ne poškoduje ne Jage ne Vasilise – in razlikuje po svoje. Vasilisa nosi plamen védenja; njeno zaznavanje je silovito. Lahko sliši, vidi, voha in okusi stvari, poleg tega ima svoje sebstvo. Ima punčko, ima Jagino občutljivo zaznavanje in ognjeno lobanjo« (prav tam).

Moč lobanje pa vendar vzbuja tudi strah – strah pred novim, drugačnim, nepredvidljivim, predvsem pa pred tem, da je treba določene stvari uničiti, sežgati, če želimo iz pepela ustvariti novo stvar.

Podoba strahu

Plameni, ki žarijo v temi gozda, opozarjajo, da se bo Vasilisa ob prihodu domov morala soočiti s sencami, za katerimi se je skrivala prej:

»Nenadoma se je prestrašila njene teže in pošastne svetlobe in pomislila je, da bi jo vrgla proč. Toda lobanja jo je nagovorila in jo rotila, naj se pomiri in nadaljuje pot proti domu mačehe in polsester. In tako je naredila« (prav tam, str. 75).

Čeprav je Vasilisa pri Jagi babi postala drugačna in ni le več enodimenzionalna, sploščena osebnost, se naenkrat zboji nove moči, ki ji je dana. Ogenj, ki reže temo gozda, obenem žge tudi njeno dozvajšnje persono – Vasilisa se mora soočiti s senčnimi podobami mačehe in polsester – to pomeni, da bo začela na življenje gledati z novimi, ognjenimi očmi.

³⁹ »Stilizirane simbolne medenice so našli v skledah in na ikonah na vzhodnobalkanskih in jugoslovanskih najdiščih, ki jih M. Gimbutas datira v 5–6000 pr. n. št. (Marija Gimbutas: *The Goddess and Gods of Old Europe: Myths and Cult Images*. Berkeley: University of California Press, 1974. Novejša izdaja 1982)« (prav tam, str. 456).

»Lobanja – svetloba je neprizanesljiva. V njeni svetlobi so stari postarani, lepi osladni, bedasti neumni, opiti pijanci, nezvesti neverniki, neverjetne stvari so čudeži. Lobanja – svetloba vidi, kar vidi, večna svetloba je in sije pred žensko, ko stopa malce pred njo in ji poroča, na kaj naleti. Njena izvidnica je« (prav tam, str. 100, 101).

Vasilisa – mlada ženska – spozna, da mora – tako kot je to storila s punčko – zaupati ognjeni lobanji. Kajti lobanja nenadoma osvetli zavist mačehe in polsester ter Vasiliso opomni na zaroto, ki so jo skovale proti njej. Lobanja ima moč, da razloči d/Dobro od z/Zla, da osvetli izjemno lepoto ljudi, obenem pa s svojimi ognjenimi zublji odstira tančico sence, za katerimi se skriva sovraštvo.

»Lobanja nagovarja Vasiliso: 'Ne odvrzi me. Obdrži me. Počakaj!'« (prav tam, str. 101).

»Ko si Vasilisa utira pot skozi gozd, nedvomno razmišlja tudi o mačehi in polsestrah, ki so jo hudobno poslale v smrt, in čeprav je njeno srce milo, lobanja ni; njena naloga je, da ostro vidi. Ko si torej Vasilisa zaželi, da bi jo odvrгла, vemo, da razmišlja o bolečini, ki jo povzročajo spoznanja o sebi, drugih in naravi sveta« (prav tam, str. 101).

Vasilisa se sicer za hip zбоji skrivnostne svetlobe, v podobi ognjene lobanje, vendar nadaljuje svojo pot ter čaka na trenutek, ko bo lahko uporabila svojo coprniško moč.

Podoba pepela

Vasilisin obred iniciacije je končan, zdaj se lahko vrne domov:

»Vasilisa je zmagoslavno stopila v hišo, saj je preživela nevarno potovanje in prinesla ogenj domov. Toda lobanja na palici je budno opazovala vsak gib mačehe in polsester in je žgala vanje ter jih do jutra zažgala v pepel« (prav tam, str. 75).

Vasilisa postane zmagovalka. Ne le da ji uspe »preživeti nevarno potovanje«, zdaj zmore z močjo lobanje ozavestiti negativne (senčne) prvine psihe in jih zažgati v pepel.

»/.../ V eni od različic pravljice so družinski člani spečeni v skorjo, v drugi v tri koščke žerjavice« (prav tam, str. 102).

»Trije koščki žerjavice vsebujejo prastaro in zanimivo zamisel. Majhna črna pika pogosto velja za začetek življenja. Ko je Bog v Stari zavezi ustvaril prvega moškega in prvo žensko, ju je oblikoval iz zemlje, prsti in blata, odvisno od prevoda. V drugih zgodbah o stvarjenju je začetek sveta in njegovih prebivalcev pogosto narejen iz zrna, iz ene same temne točke⁴⁰« (prav tam).

»Trije koščki žerjavice sodijo v gospostvo matere Življenja/Smrti/Življenja. V psihi so zmanjšani skoraj na nič. Oropani so libida. Sedaj se lahko zgodi nekaj novega /.../« (prav tam).

Vasilisa dobi priložnost, da iz pepela ustvari novo stvar. Zdaj je ona stvarnica življenja, z močjo ognja lahko obenem greje in žge, vidi in vé, razloči in osvetli.

V empiričnem delu smo na podlagi dostopnih strokovno-znanstvenih virov lahko videli, kako se je podoba Magna matere skozi zgodovinske in kulturne vzorce preoblikovala, deloma adaptirala, pod vplivom krščanstva pa žal tudi razvrednotila. Na primeru študije ljudske pravljice *Modra Vasilisa* smo podrobneje analizirali lik Jage babe, ki se lahko enači s podobo čaravnice in tudi z likom Magna matere, ženskega prabožanstva, ki naj bi že od nekdaj obvladovalo zemljo in nebo ter uravnavalo cikel življenja in smrti.

Na drugi strani pa Vasilisa kot ženska junakinja izstopa od »tipičnih« pravljичnih likov ne samo zato, ker je ženska, ampak tudi zato, ker se zmore upreti obstoječim normam uklonljivega ter prevzeti novo vlogo kritičnega in avtonomnega subjekta.

⁴⁰ »Podoba točke se pojavlja tudi v sanjah, pogosto kot nekaj, kar se preobrazi v koristno stvar. Nekateri moji kolegi, zdravniki po izobrazbi, razglabljajo, da nemara simbolizira embrio ali jajčece v začetni obliki. Pripovedovalci zgodb v naši družini jo pogosto imenujejo jajčece (ova)« (prav tam, str. 456).

III ZAKLJUČEK

10 LIK VASILISE IN JAGE BABE – IZZIVA ZA SODOBNO DEKLICO IN ŽENSKO

Kakor lik Vasilise tudi danes lahko nagovarja deklico in mlado dekle na različnih razvojnih stopnjah, tako Jaga baba lahko izziva sodobno žensko v različnih fazah življenjskega cikla.

Vasilisa kot podoba mladega dekleta je lahko prispodoba deklice, ki išče svoje mesto v času in prostoru. Vsaka deklica se na določeni stopnji spopada z enakimi ali s podobnimi dilemami kot Vasilisa. Na določeni stopnji razvoja dekle spozna, da mora pretrgati spono z Dobro materjo in oditi na pot iniciacije. Čeprav danes skoraj ne poznamo več obredov iniciacije (razen pri nekaterih plemenih ali ljudstvih, ki jih še ni okužil čas civilizacije), je vendarle ta proces še kako pomemben in potreben. Kajti če lik predobre matere vztraja v svoji vlogi in deklici ne izroči punčke, potem ta za vedno ostane na psihični fazi deklice in ne dozori v žensko.

Dobra mati, ki se zaveda vrednosti svoje vloge, pusti, da se odraščajoče dekle oddalji od nje in da poišče Divjo mater. Da pa bi hči lahko našla pravo pot, ji v dar podeli svoj blagoslov – punčko.

Vasilisa nazadnje sprejme smrt ljubeče matere, vendar s tem korakom tvega soočenje z lastnimi strahovi in z dvomi. Tudi mlado dekle se na svoji poti odraščanja srečuje s podobnimi vprašanji kot Vasilisa: »Kje je moje mesto v družbi in svetu na splošno? Kaj naj naredim, da me bodo drugi sprejeli in mi dali vrednost?«

Vemo, da Vasilisa v pravljici ne želi sprejeti lastnih strahov, zato raje igra vlogo služabnice. Mačeha in polsestri jo želijo spremeniti, si jo podrediti in popolnoma preoblikovati njeno osebnost (kaj ne delamo enako tudi mi s svojimi otroki?), vendar ima Vasilisa »orožje«, s katerim uspešno (čeprav povsem nezavedno) kljubuje vsakršnim spremembam – blagoslov mrtve matere.

Punčka, skriti zaklad in pomemben element v procesu iniciacije, nastopi v pravljici takrat, ko jo Vasilisa najbolj potrebuje. Intuicija začne delovati tedaj, ko Vasilisa doma začuti mrz in prezeblost. Zdaj mora narediti korak naprej, sicer bi bila za vedno ujeta v objemu senc, ki so jo bolj in bolj prekrivale in utesnjevale.

»Podobno kot mi tudi Vasilisa potrebuje svetlobo, ki jo bo vodila in namesto nje razločevala, kaj je zanjo dobro in kaj ne. Ne more se razviti, če postava naokrog in je predpražnik za vse. Ženske, ki skušajo prikriti svoje globlje občutke, dušijo same sebe. Ogenj ugasne. Boleče životarijo« (prav tam, str. 82). Tedaj je treba razpihati prah, ki se je tako dolgo nabiral v naši duši, in poiskati punčko v žepu predpasnika. Odit moramo v gozd in se soočiti z Jago babo.

Da bi lahko varno prišle do Jagine hiše, pa je pomembno, da začnemo zaupati blagoslovu, ki nam je bil zaupan že od rojstva. Odraščajoče deklice, ki vstopa v obred odraščanja, se mora začeti opirati na intuicijo, ki ji šepetne navodila za življenje. Gre za odnos, ki ne prenese balasta sodobnega sveta – to je intimen odnos med deklico in nezavednim sebstvom, med tistim skrivnostnim in numimoznim glasom, ki ga lahko zaznamo, kadar znamo biti v stiku sami s seboj.

»Kako hraniti intuicijo, da bo ves čas močna, da se bo odzivala na zahteve, naj kritično motri vse okoli nas? Dajemo ji življenje – ko jo poslušamo, jo hranimo z življenjem. Kakšen smisel ima glas brez ušesa, ki bi mu prisluhnilo? Kakšen smisel ima ženska v divjini velemesta ali vsakdanjosti, če ne more slišati glasu *La Que Sabe, Nje, ki ve* in se opreti nanj? /.../ Globok intuitivni jaz hranimo tako, da ga poslušamo in delujemo po njegovih nasvetih. Samostojna osebnost je, čarobno bitje, punčka, ki prebiva v psihični deželi notranje ženske. V tem pogledu je podobna telesnim mišicam. Če jih ne uporabljamo, sčasoma oslabijo. Natančno tako je tudi z intuicijo: brez hrane, brez dela zakrni« (prav tam, str. 84).

Vasilisa se v gozdu začne učiti poslušati in prepoznavati šepet intuicije. Strah pred neznanim postaja vedno šibkejši, ker začne slediti skrivnostnemu žaru punčke. Zdaj je pripravljena sprejeti podobo Jage babe in dozoreti v žensko.

Srhljivost hiše na *kurjih nogah* in Jaga baba z mastnimi lasmi sprva pretreseta Vasilisino mlado psiho. Vendar vse te podobe, groteskne in strašne, privlačne in odbijajoče obenem »/.../ opominjajo žensko na njeno prvinsko sebstvo: Jagino sebstvo, enigmatično in veliko moč

Matere Življenja/Smrti/Življenja. Da, govorimo o tem, da je dobro biti »jagovski« in da moramo to sprejeti. Biti močen ne pomeni napenjati in upogibati mišice, ampak se soočiti s svojo numimoznostjo, ne da bi se pognali v beg, dejavno živeti z divjo naravo na svojstven način. Pomeni biti učljiv in prenesti, kar veš. Pomeni zdržati in živeti« (prav tam, str. 88).

Kajti ne glede na to, da je Jaga baba divja grozna mati in da podobo *Nje, ki ve* kultura opredeljuje kot coprniško, celo vražjo, »/.../ so prav tiste blagoslovljene stvari, ki jih morajo ženske prebuditi in privleči na površje. /.../ Zato psiha ponoči prinaša Jago babo in vse njene spremljevalke naravnost v ženske spalnice in v njihove sanje /.../« (prav tam, str. 87).

Vasilisa ob pomoči materinega blagoslova, žarečega ognja, zdrži pogled na Jago babo, strašno Magna mater. To pomeni, da ji je punčka že pomagala opraviti s sencami preteklosti in da zdaj lahko sprejme novo vedenje. Naloge, ki jih Vasilisa opravi pri Jagi babi, jo še bolj notranje okrepijo in pripravijo, da bo pozneje zmoгла v polnosti zaživeti kot ženska.

Vasilisa je že dosegla stopnjo, ko je prerasla naivno deklico, in prehaja na stopnjo mladega dekleta. S tem ko je prisluhnila intuiciji in sledila njenim navodilom, ji je uspelo opraviti naloge, ki so se sprva zdele težke, celo nemogoče. S pranjem, pometanjem in s kuhanjem je spet vzpostavila stik s svojo prvinsko naravo. Gre za naloge, ki od ženske zahtevajo, »/.../ da si vsak dan vzame čas za kontemplacijo, za kotichek, ki je samo njen, za papir, peresa, barvice, orodja, pogovore, svobodo. Ta posebni čas in prostor za delo dajejo psihoanaliza, kontemplacija, meditacija, umik v samoto in druga izkustva spusta in preobrazbe. Vsaka ženska ima svoja nagnjenja, svoj lastni način« (prav tam, str. 90).

Kot je treba vzpostaviti notranje ravnovesje s svojim izvornim sebstvom, pa naj bi ženska – tako kot Vasilisa – znala kuhati za Jago babo. Potrebno je namreč, da dolgo obstanemo ob brbotajočem loncu, kuhamo in opazujemo ogenj. »/.../ Ogenj potrebuje, *zahteva* opazovanje, kajti plameni zlahka ugasnejo /.../« (prav tam, str. 91). Jaga baba, naša divja mati, naša mentorica, svetovalka in vodnica, pa za svoje delovanje potrebuje ogromno hrane.

»Med bivanjem pri Jagi babi Vasilisa ponotranji nekaj starkinega vedenja in sloga. In mi tudi, kajti naša naloga je, da se zgledujemo po njej, čeprav na omejen človeški način. In tega se naučimo, čeprav se obenem čudimo in bojimo, kajti v deželi Jage babe so stvari, ki ponoči letijo, a ob svitu spet vstanejo, brž ko jih pokliče divja instinktivna narava. V njeni veliki

skrinji živijo kosti mrtvih, ki še zmeraj govorijo, tam so vetrovi in rojenice in sonca in mesec in nebo. Vendar ona ohranja red. Dan sledi noči, en letni čas sledi drugemu. Ničesar ne prepušča naključju. Poezija je in Razum« (prav tam, str. 91, 92).

Vasilisina razvijajoča se osebnost je postavljena pred novo preizkušnjo, ko se mora na nezavedni ravni naučiti razločevati pomembno od nepomembnega (snetivo žito od dobrega) ter poiskati ustrezno zdravilo za svojo psiho (odbiranje makovih semen iz blata).

»/.../ Podobno kot Vasilisa moramo razvrščati dejavnike, ki zdravijo psiho, odbirati in odbirati in odbirati, da bi razumeli, katera hrana za psiho je obenem tudi zdravilo, nato pa iz nje iztisniti bistveno za lastno hrano in nego. /.../ Včasih ženskam svetujem, naj gojijo vrt, da bi se približale tej divji naravi. Naj bo psihičen ali pravi, z blatom, s prstjo, z zelenino in vsem, kar obdaja in pomaga in napada. /.../ Vrt predstavlja divjo psiho. /.../ Kar se lahko zgodi na vrtu, se lahko zgodi tudi v duši ali psihi – preveč vode, premalo vode, opustošenje, vročina, nevihta, poplava, vdor, čudeži, hiranje, prepород, veselje, zdravljenje, razcvetanje, obilje, lepota« (prav tam, str. 93, 94).

»Vrt je meditativna vaja v prepoznavanju, kdaj je čas, da nekaj umre« (prav tam, str. 94). Tudi Vasilisa se v fazi razločevanja in odbiranja uči, kaj naj pusti živeti (rasti, zoreti ...) in čemu se je bolje odpovedati. Nauči se sprejeti cikle svojega psihičnega rojevanja in umiranja pa tudi opazovati, spremljati in sprejemati večne cikle Življenja/Smrti/Življenja. Zdaj je povezana z notranjo intuicijo in zunanjim svetom matere Narave.

Ko je Vasilisi, mlademu dekletu, uspelo urediti psihični vrt, razločiti in poiskati hranilne snovi nezavednega, pa si začne postavljati zelo pomembna vprašanja. Enako se dogaja s sodobno žensko, kajti »vsi začnemo z vprašanjem: Kaj sem pravzaprav? Kaj je moje delo tu?« Jaga baba nas uči, da smo Življenje/Smrt/Življenje, da je to naš cikel, naš poseben uvid v globoko žensko dušo /.../« (prav tam).

Zanimivo je, da Vasilisa najprej dobi odgovor na vprašanje o belem, rdečem in o črnem jezdecu. Kakor da bi se ob simbolih bele, rdeče in črne barve začela zavedati pomena sebe in lastne intuitivne moči – materine punčke. Na tej stopnji védenja spoznava skrivnostno prepletenost dediščine Dobre matere na eni strani in magično moč mogočne Divje matere na

drugi. Kot deklica je bila blagoslovljena z zapuščino prastare modrosti, zdaj pa je okrepljena z notranjim ognjem Jaginega znanja.

»Med služenjem pri Jagi babi Vasilisa razvije sposobnost, kakršne poprej ni imela, in dobi nekaj moči stare coprnice. Nekatere ženske se bojijo, da bodo zaradi tega globokega védenja, pridobljenega z instinktom in intuicijo, postale nemirne in nepremišljene, vendar je strah neutemeljen« (prav tam, str. 98).

Ko Vasilisa v dar, da ji je uspelo premagati lastne psihične strahove in ovire, sprejme ognjeno lobanjo na palici, je to poseben blagoslov. Jaga baba se sicer izogiba blagoslovu mrtve matere, ker ne želi, da bi preveč »dobre magije« pretreslo njen divji svet. Zato pa Vasiliso opremi s povsem drugačnim »blagoslovom« – ognjena lobanja mladi ženski pomaga ne le da se spopade z lastno senčno naravo, ampak da lahko prežge tudi sence zunanjega sveta (balasta) ter prepozna resnično vrednost posameznih ljudi in dogodkov. Sicer je lobanja tudi dvorezen meč – njena moč Vasiliso sprva nekoliko prestraši in ta si želi, da ji ne bi bilo treba oditi na pot v spremstvu tako žareče, žgoče svetlobe. Vendar svetloba lobanje nagovarja in utrjuje žensko samozavest – je kot ogledalo, ki globoko zareže v vse, kar je slabega, in osvetli še tako majhne koščke dobrega v nas in drugih.

Vasilisa je zmagovalka, ponosno stopa proti domu in pokončno nosi ognjeno lobanjo. Njena psiha je prestala ogromno, njena pot ni bila zaman, njen trud je bil poplačan, njena samozavest je trdnejša, njena ženska narava odločnejša. Zdaj se lahko njen notranji svet dokončno uredi, kajti ognjena lobanja »se zagleda v mačeho in polsestri, jih opazuje in budno spremlja« (prav tam, str. 102).

Na koncu obreda iniciacije spoznamo Vasiliso, novo žensko s popolnoma drugačnim pogledom na svet, ki izziva tudi nas. Izziva nas v tem, da se naučimo slediti svojemu védenju, notranjemu jazu, ki nam šepeče, kaj je dobro za nas in kaj duši naš razvoj. Uči nas, da je treba zaupati blagoslovu »mrtve matere«, skriti modrosti »starih žensk«, ki so že veliko doživele in nas bogatijo s svojimi izkušnjami. Poudarja, da je pomembno, da si znamo postavljati prava vprašanja in da sledimo notranji intuiciji, ki je močnejša od vplivov zunanjega sveta, ki nas želi vse prevečkrat poteptati in nam vzeti vrednost. Svetuje nam, da se odpravimo na pot, čeprav same, da prestopimo meje znanega in odidemo iskat hišo Jage babe.

»Jaga baba je Mati noč, Mati sveta, ena od boginj Življenja/Smrti/Življenja, je boginja stvarnica« (prav tam: 106). Jaga baba je naša učiteljica, mentorica in vodnica. Vasilisa izziva vsako žensko, da naj se od časa do časa odpravi k Jagi babi in ji prisluhne. Čeprav ta strašna boginja ne govori veliko, so njene naloge pravi balzam za žensko dušo, ki se utaplja v vrtincu obveznosti, nalog, dejavnosti, dokazovanja in tekmovanja. Jaga baba pa predstavlja drugačen svet – njena hiša nam ponuja prostor ustvarjalnega počitka; ogenj, nad katerim se kuha hrana, je ogenj plamenečih strasti in skritih talentov, ki se skrivajo v nas. Jaga baba nas ne sili v nikakršno odrekanje, diete, bulimijo ali anoreksijo, ampak nam ponudi, da z užitkom in veseljem zaužijemo hrano, ki ima drugačen, prvinski okus. Njena podoba tako zelo odstopa od klišejev, s katerimi se sodobna ženska vsakodnevno sooča, njena »magična formula« daleč presega vsa dognanja sodobne medicine, lepotne kirurgije in estetskih posegov v žensko telo, kajti Jaga baba nas uči, da naj se z veseljem in radostjo sprejemamo takšne, kakršne smo, da spoznavamo lepoto telesa, ki nam je dano, in se ga ne sramujemo.

»Dopustiti stvarjem, da umrejo, je tema na koncu pravljice« (prav tam). Vasilisa nas nauči, da je treba zaupati lastni, okrepljeni samozavesti in prepoznati, da nekatere stvari morajo umreti (oditi, se končati, se spremeniti ...), da bi lahko zaživele skladno z našo resnično, divjo naravo. Vasilisa je okrepljena z veliko darovi, ki si jih je pridobila na tej preizkušnji, njena psiha zdaj lahko prenese vse, kajti prestopila je prag varnega, odšla na pot v neznano, pogledala je v *vagino dentato* in preživela.

Pravljica o Vasilisi ima izjemno pripovedno moč in bralcu dopušča, da se vrača k njej v različnih obdobjih življenja, da tehta in razmišlja, izbira in odstranjuje odvečno, predvsem pa da zmore vsakič znova najti nekaj, kar ga spodbudi k aktivnemu spreminjanju samega sebe.

*Je čas za radost
in čas za bolečino
je čas za ljubezen
in čas za prikrito sovraštvo
je čas za stolpe upanja
in je čas za brezna obupa
je čas divje budnosti
in bo čas nevzdramnega sna
(Mila Kachič, 1997)*

11 SKLEPNI DEL

V diplomskem delu smo se osredinili na lik čaravnice s poudarkom na liku Jage babe v ljudski pravljici *Modra Vasilisa*. Poudarili smo nekaj pomembnih razlogov, ki so pripeljali do polarizacije prvotno ambivalentnih božanstev, njihovega negativnega prizvoka, ki se je obdržal predvsem pri ženskih božanstvih, in opredelili nekatera zgodovinska dejstva, ki so pripeljala do množičnega uboja številnih žensk, ki so bile obsojene čarovništva. Izhajali smo iz dostopne strokovno-znanstvene literature in opredelili nekatere definicije pojma čaravnica, obenem pa smo poudarili tudi tiste značilne lastnosti, ki so prispevale k temu, da je bila določena ženska že stereotipno označena za čaravnico.

V kratkem zgodovinskem pregledu smo lik čaravnice predstavili najprej kot lik Magna mater; njene poteze so lepo vidne v antičnih, germanskih in v slovanskih predstavah; pri njih smo poudarili dva za našo raziskavo ključna lika, in sicer lik Pehtre in lik Jage babe, oba pa smo ustrezno umestili v poligenetsko teorijo o nastanku pravljic ter prikazali nekaj pravljичnih tipov/motivov/memov, ki se navezujejo na lik čaravnice in lik Jage babe; to potrjuje, da gre pri obeh likih za univerzalni pravljичni tip/motiv/mem, ki so si ga kulture prilagodile glede na specifične značilnosti.

Predstavili smo življenje in delo jungovske psihoanalitičarke Clarisse Pinkole Estés, na kratko povzeli njeno knjigo *Ženske, ki tečejo z volkovi* in analitično vrednotili ljudsko pravljico *Modra Vasilisa*, pri čemer smo se opirali na analizo devetih nalog iniciacije, kot jih razlaga omenjena avtorica, ter na koncu lika Vasilise in Jage babe umestili v sodobni čas in prostor.

Študija ljudske pravljice *Modra Vasilisa* ponuja ogromno možnosti interpretacije, prav tako pa pojma čarovništvo in čaravnica omogočata odprto polemiko tudi v današnjem sodobnem svetu, kajti stereotipi o »manjvrednih« ženskah so se morda nekoliko omilili, vendar povsem izkoreninjeni ne bodo nikoli. Z diplomskim delom smo poskušali kritično vrednotiti tudi nekatere pomembne institucije, kot je npr. katoliška Cerkev, in sicer z namenom, da bi prikazali, koliko škode je bilo narejene prav zaradi neutemeljenih domnev o »grešnih« ženskah. Gre za zgodovino, ki je pustila velik pečat v dojemanju ženskega spola in tudi uveljavljanju žensk v družbi na splošno.

12 LITERATURA IN VIRI

- Afanasjev, Aleksander Nikolajevič (2007). *Ruske pravljice*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Bellingier, Gerhard J. idr. (1997). *Leksikon mitologije*. Ljubljana: DZS.
- Blažič, Milena Mileva (2010). Primerjalna analiza lika čarovnice v ruskih in slovenskih pravljicah – študija primera: Jaga baba in Pehta. V *Zbornik 46. SSJLK: Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi* (95–106). Ljubljana: Oddelek za slovenistiko, 2010. Pridobljeno s <http://www.centerslo.net/files/file/ssjlk/46%20SSJLK/Blazic.pdf>
- Blažič, Milena Mileva (2013). *Memetika in kulturna evolucija Grimmovih pravljic na Slovenskem (1849–2012)*. Pridobljeno s <http://knjiznica.zbds-zveza.si/index.php/knjiznica/article/view/207/197>
- *Čarovnica*. (b. d.). V *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Pridobljeno s http://bos.zrc-sazu.si/cgi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=%C4%8Darovnica&hs=1
- Dodič, Ivan (1940). Pehtra baba pod Triglavom. *Vrtec* (1871), 70 (6), 217. Pridobljeno s <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-58VDR07Q>
- Estés, Pinkola Clarissa (2003). *Ženske, ki tečejo z volkovi*. Nova gorica: Eno.
- Heinsohn, Gunnar in Steiger, Otto (1993). *Uničenje modrih žensk: prispevki k teoriji in zgodovini prebivalstva in otroštva*. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze.
- Kačič, Mila (1997). *Minevanja*. Ljubljana: Prešernova družba, Vrba.
- *Knjiga, Ruske pravljice*. (b. d.). Pridobljeno s http://www.bukla.si/?action=landscape&cat_id=7&author_id=86
- Kropelj, Monika (1995). *Pravljica in stvarnost; Odsev stvarnosti v slovenskih ljudskih pravljicah in povedkah ob primerih iz Štrekljeve zapuščine*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Kropelj, Monika (2008). *Od ajda do zlatoroga: slovenska bajeslovna bitja*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva.
- Kuret, Niko (1984). *Maske*. Ljubljana: Cankarjeva založba in Znanstveno raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko narodopisje.
- Menac, Antica (2004). Hrvatski rusizmi s imensko sestavnico. *Folia onomastica Croatica*, 2004 (12–13), 355–360. Pridobljeno s <http://www.hrca.hr>

- Mencej, Mirjam (2006). *Coprnice so me nosile: Raziskava vaškega čarovništva v vzhodni Sloveniji na prelomu tisočletja*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta.
- Prežihov Voranc (1937). Samorastniki. *Sodobnost* 1933, 5, (11/12), 507–537. Pridobljeno s <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-EDJM05B5>
- Radovanovič, Sašo (1997). »Bog se usmili grešne duše. Amen.« *Čarovniški procesi na slovenskem Štajerskem v letih 1546–1746*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Sallmann, Jean Michel (1994). *Čarovnice, satanove neveste*. Ljubljana: DZS.
- Shakespeare, William (1997). *Macbeth*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- *Sveto pismo, Slovenski standardni prevod* (2000). Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije.
- Tratnik Volasko, Marjeta in Košir, Matevž (1995). *Čarovnice: predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1995 (Ljubljana: Ja grafika).
- Udir, Nataša (2013). *Lepa Vasiljica*. Kranj (neobjavljeno avtorsko delo).
- Ugrešič, Dubravka (2010). *Jaga baba je znesla jajce: mit o Jagi babi*. Ljubljana: V. B. Z.
- Vandot, Josip (1936). Pri Torklji Triborklji. *Zvonček* 37 (9), 197–202. Pridobljeno s <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-WBT9ADXE>

13 PRILOGA

Priloga: Avtorska pesem na temo Vasilise

LEPA VASILJICA

*Nekoč živela je deklica,
lepa, mala Vasiljica.
Očeta in mater imela je,
a mati ji kmalu zbolela je.
Ko deklica imela osem je let,
mati odhajala je na drug' svet.*

*Na smrtni postelji mamica
deklici v roke punčko da:
»Poslušaj, Vasiljica, kar tí govorim,
s to punčko obilno te blagoslovim.
In če kdaj našla ne boš več poti,
ta punčka ti znala bo svet'vati.
A glej, da zanjo lepo boš skrbela,
česala, hranila jo, pesmi ji pela.«*

*Deklica modra je mater ubogala
in punčko je skrbno v žep spravila.
Mati predraga potem je umrla,
z žalostjo črno vse je zastrla.*

*Vasiljica mila je v duši jokála,
po materi ljubi vsak dan spraševala,
vendàr se usoda je z njo poigrala,
ji mačeho zlobno v življenje poslala.*

*So mačeha nova navzven se smejali
in drugim so lepe obraze kazali,
v resnici pa ostre so kremplje skriváli,
Vasiljico lepo hudo kaznovali.
In sestri grdo sta jo zaničevali,
jo grajali, topli in zasramovali.*

*Dekle Vasilisa je mila ostala,
za mamico dobro ni več žalovala.
Karkoli ji mačeha je naročila,
je Vasilisa pri priči storila.*

*Takrat pa se mater je huda spomnila
in ogenj v hiši je ves pogasnila.
»Joj, mati predraga, kaj nam je storiti,
kako nam je ognja moč spet povrniti?«*

*»Če pojdeš v gozd, tam našla boš babo,
če pametna boš, te vzela bo s sabo.
Na jago te divjo bode peljala,
ti v zahvalo bo ogenj dar'vala.«*

*A v mislih je mati imela le eno:
»Nihče Vasilise ne imel bo za ženo,
naj raje jo noč temna zakrije,
naj v gozdu se strašnem Vasiljica skrije,
tam baba jo divja zagotovo ubije,
lepoto in nežnost na dušek izpije!«*

*Vasiljica mlada pa je sklenila:
»Odidem v gozd, ker taka je sila,
brez ognja ne moremo večno živeti,
v temi in mrazu ne mor'mo trpeti.«*

*Hodi po gozdu in se sprašuje,
zakaj tak' počasi se oddaljuje,
zakaj gozd v temo jo globljo zakriva,
zakaj luč skrivnostna ji glavo obliva.*

*Mamina punčka v žepu poskoči,
deklici urno pomagat priskoči,
po gozdu jo vodi in ji svetuje
in jo tolaži, naj ne obupuje.*

*Vasiljica punčko na dlani zdaj nosi,
ta medlo svetlobo po poti ji trosi.
Gozda se črnega več ne boji
ter k jagi babi po ogenj hiti.*

*Ko tako stopa in se približuje,
se zdi ji, da blizu je, ne omahuje.
Sreča na konju jezdeca,
v belo obleko odetega.*

*Naenkrat se nekaj prečudno zgodi,
kjer tema bila je – zdaj se dani.*

*Na konju rdečem jezdi mož rděč,
v roki pred sabo drži ognjen meč,
z njim ostro zareže – in jutra več ni,
iz gozda se sonce vzhajajoče budi.*

*Dekle Vasilisa pred hišo stoji,
mož v črno oblečen mimo zdrvi,
zdaj gozd – prej svetl – se ves spremeni,
sonce zaide, noč počrni.*

*Hiša v mraku začne se vrteti,
na kurjih nogáh v neznano hiteti,
v možnarju divja pa baba leti,
s tolkačem udarja, na glas govori:
»Kdo upa, kdo drzne si k meni hoditi,
kdo upa, kdo drzne v moj dom si vstopiti?!«*

*Tedaj Vasilisa se babe zboji,
jo punčka v žepu milo roti:
»Ne boj, ti, dekle, se – boš k babi stopila,
za dom jo boš ljubi, za ogenj prosila.«*

*Baba je divja k dekletu zletela,
jo v moč strašno vso je odela,
dekle Vasilisa se babe ni bala,
stopila je k njej, spoštljivo vprašala:*

*»Baba ti modra, kaj mí je storiti,
kako mi moč ognja je povrniti,
da v domu se našem ne premrazimo,
da hladu in temi mi ubežimo?
In če požreš me, ker neumnosti trosim,
želim, da storiš to zato – ker te prosim.«*

*Si baba zdaj jaga dekle ogleduje,
jo meri in gleda, molče preišljuje
in v tišino se dolgo zavije,
da Vasilisa skoraj se skrije.*

*Takrat pa jo divja baba opazi
in z očmi ognja vso jo oplazi:
»Ne misli, dekle, da moreš se skriti,
zdaj tukaj pri meni si, ne moreš mi ulti!*

*In čeprav res je, da sem pošastna,
bila bi večerja meni ti slastna,
požrla ne bom te, ker lepo si prosila,
ognja za dom ti bom podarila.
V zameno vsak dan mi boš pomagala,
skrbela za hišo boš, obleke oprala,
pometla dvorišče, večerjo pripravila,
če ne – otrok moj – te bom pospravila!«*

*Vasilisa premila se je jokála,
besede v srcu preišljevala,
punčka pa njena ni se vdala,
nad to nalogo ni obup'vala.*

*Zvečer Vasilisa oči je zaprla,
mislila je, da jutri bo umrla,
punčka ob svitu se je prebudila,
kar naročila je baba – vse postorila.*

*Ko vstaja nov dan in sonce vzide,
baba v hišo z možnarjem pride,
ker vidi, da je pospravljeno vse,
prizanese dekletu, je ne požre.*

*Z močnim jo glasom nagovori,
novo nalogo ji naloži:
»Vasilisa premodra, dobro poglej,
mak v tem kupu ves mi preštej!
V blatu semena so zakopana,
do jutri naj vsa bodo oprana.
In če do zore tèga ne storiš,
gotovi smrti ne ubežiš!«*

*Vasilisa iz blata je dolgo zbirála,
s solzámi je mak svojimi prala,
naposled utrujena v sèn omahnila –
in punčka je njena vse postorila.*

*Zjutraj ko baba je spet priletela,
začudeno gledala je in le strmela,
da uspelo ji je, ni mogla verjeti,
da zbrala je vse, ne mogla doumeti.*

*Baba tedaj je jaga spoznala:
»Dekle nisi več, si ženska postala,
karkoli me zdaj boš vprašala,
odgovor na to jaz ti bom dala.
A vedi, da znanje lahko je golj'fivo,
nar'di te postarano in utrudljivo.«*

*Vasilisa pogumno pred babo je stala,
dolgo jo gledala, nato vprašala:
»Baba ti jaga, strašno imaš moč,
kako ti iz dneva narediš noč,
kako jezdec beli svetlobo zbudi,
jezdec rdèč jutro v dan pozlati,
mož črn pa sonce spet potemni
kar prej b'lo svetlo je, to zdaj več ni?«*

*Baba se jaga na mah spremeni,
pred Vasiliso kot vila stoji,
postala bolj mila je in bolj prijazna,
njena moč divja je komaj opazna.
Z modrino oči nežno jo objame,
njena beseda Vasiliso prevzame:*

*»Mož v belo odet, ki svit naredi,
on je moj Dan, me v jutro zbudi,
da v vodi prečisti lahko se umijem,
v obleko vsa se jagino z'vijem.*

*Tisti rdeči, v obraz ves rdèč,
Vzhajajoče je sonce, ima oster meč.
Ko z njim zareže – vile več ni,
v krvi se divja baba rodi.*

*Jezdec v črnem – on moja je Noč,
me v tème zagrne, da mi to moč,
da dam Življenje ali ga ubijem,
ga belo obarvam ali v Smrt skrijem.
In vsakič ko sonce zláto vzhaja,
v jutranji zarji moja moč se napaja.*

*Vasilisa, zdaj vidim, da si razumna,
tvoja vprašanja niso neumna,
kdaj táko modrost si ti pridobila,
kako si pred smrtjo lahko se rešila?«*

*Vasilisa pred babo nič ni skrivála,
mamino punčko ji v roke je dala:
»Poglejte, ta punčka mi je pomagala,
tolážila je, mi prav svetovala,
odgovore vse je ona poznala,
jaz ji na skrivnem sem hrano dajala.
Ona z menoj se vrača domov,
ona je materin blagoslov.«*

*Baba pred punčko hitro se skrije,
Vasilisi lobanjo da, za njo zavpije:*

*»Tu je tvoj ogenj – to tvoja je moč,
zdaj hitro od mene steci ti proč!
Glej, da lobanje iz rok ne spustiš,
da jo domačim v dar podeliš!«*

*Vasilisa domov zmagoslavno se vrača,
z ognjeno lobanjo tèmo stran odvräča.
Naenkrat se silne moči zboji,
misli, da vrže proč ogenj, zbeži.*

*Glas jo lobanje nagovori,
s tihim šepetom milo roti:
»Vasilisa, ti modra, nikar se ne boj,
punčka je v tebi in jaz sem s teboj,
odnesi domov me, bom mraz tvoj pregnala,
sestram in mačehi toplote spet dala.«*

*Vasilisa prekrasna se ne boji,
z ognjem v lobanji prot' domu hiti,
tam mačeha čaka jo, sestri obe,
začudene so, da sploh živa je še.
V hiši domači mraza več ni,
kjer tèma bila je, luč svetlô žari.*

*Vasilisa je trudna kmalu zaspala,
lobanja molče pa s plameni je žgala,
sestri in mačeho vso noč opaz'vala,
skrivnostno moč svojo skrbno varovala.*

*Se v jutro je nova ženska zbudila,
takrat se moč ognja je že pomirila,
kjer sester in mačeha obraz bil je bel,
na tleh zdaj ležal je le črn pepel.*

(Nataša Udir, 2013)